

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN FERT VE
TOPLUMUN İFSÂD VE İSLÂHI**

SUPHİ ERDEM

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ

Mardin-2022

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**KUR’AN PERSPEKTİFİNDEN FERT VE
TOPLUMUN İFSÂD VE ISLÂHI**

SUPHİ ERDEM

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ

Mardin-2022

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

İmza

Suphi ERDEM

02/02/2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Fert ve Toplum	5
1.2. Toplumsal Değişme	6
1.2.1. Toplumsal Değişme Faktörleri	6
1.2.1.1. Demografik Yapı ve Ekonomi	7
1.2.1.2. Bilim ve Teknoloji	7
1.2.1.3. Kültürel Değerler.....	8
1.2.1.4. Dini Faktör	8
1.2.2. Toplumsal Değişime Dair Kavramlar	9
1.2.2.1. İlerleme.....	9
1.2.2.2. Gerileme	10
1.2.2.3. Modernizm	10
1.2.2.4. Postmodernizm.....	11
1.2.3. Kur'an'da Toplumsal Değişme	12
1.3. İfsât Kavramı	15
1.3.1. İfsâdın Tanımı	15
1.3.2. İfsât Kavramıyla İlişkili Olan Kavramlar	16
1.3.2.1. Fitne.....	16
1.3.2.2. İsyan	17

1.3.2.3. Zulüm	18
1.3.2.4. İsrâf.....	18
1.3.2.5. Bağy	19
1.4. Islâh Kavramı.....	19
1.4.1. Islâhın Tanımı	19
1.4.2. Islâh Kavramıyla İlgili Olan Kavramlar.....	21
1.4.2.1. Adalet	21
1.4.2.2. Birr	21
1.4.2.3. Takva	22
1.4.2.4. İhsan	23
1.4.2.5. Ma'ruf.....	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
KUR'AN'DA FERT VE TOPLUMUN İFSÂDİ	25
2.1. İfsâdın Sebepleri	25
2.1.1. Hevânın İsteklerine Uyma.....	25
2.1.2. Şirk Koşma	25
2.1.3. Cihadı Terk Etme	26
2.1.4. Refah ve Şımarıklık.....	27
2.1.5. Müsriflere Uyma	28
2.1.6. Müşriklere Yakınlaşma	29
2.2. Müfsitlerin Özellikleri	29
2.2.1. Kan Dökmek	29
2.2.2. Ölçü ve Tartıda Hile Yapma	30
2.2.3. Yol Kesme ve Korkutma	31
2.2.4. Akrabalık Bağını Kesme	31
2.2.5. Sözde Durmama ve Ahitleri Bozma.....	32
2.3. Öne Çıkan Müfsit Şahsiyet ve Toplamlar	32
2.3.1. Öne Çıkan Müfsit Şahsiyetler	32
2.3.1.1. Nemrut.....	32
2.3.1.2. Firavun	33
2.3.1.3. Kârun.....	34

2.3.2. Öne Çıkan Müfsit Topluluklar	36
2.3.2.1. Ye'cuc ve Me'cuc	36
2.3.2.2. Lût Kavmi	37
2.3.2.3. Benî İsrâil	38
2.4. İfsâdın Fert Üzerindeki Etkileri	39
2.4.1. Bilinçleri Yok Etmesi	39
2.4.2. Fıtratı Bozması	40
2.4.3. Nedamet Oluşturması	41
2.4.4. İnsanın Değerini Düşürmesi	43
2.4.5. Allah'ın Rahmetinden Uzaklaştırması	43
2.5. İfsâdın Toplum Üzerindeki Etkileri	44
2.5.1. Kötülüklerin Yayılması	44
2.5.2. Güvenin Sarsılması	45
2.5.3. Akrabalık Bağını Koparma	47
2.5.4. Toplumların Yoldan Çıkması	47
2.5.5. Kan Dökmek	48
2.6. İfsâdın Tabiat Üzerindeki Etkileri	50
2.6.1. Kuraklık	50
2.6.2. Afetler	50
2.6.3. Doğal Dengenin Bozulması	51
2.7. İfsâdın Sonuçları	52
2.7.1. İfsâdın Dünyevî Sonuçları	52
2.7.2. İfsâdın Uhrevî Sonuçları	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	57
KUR'AN'DA FERT VE TOPLUMUN ISLÂHI	57
3.1. Kur'an'ın Fert ve Toplumu Islâhta Esas Aldığı Bazı İlkeler	57
3.1.1. Tedrîcilik	57
3.1.2. Uygulanabilir Hükümler Getirme	58
3.1.3. İnsanın Duygularına Hitap Etme	59
3.1.4. Dünya-Ahiret Dengesini Gözetme	60
3.1.5. Önemli Konuları Tekrar Etme	60

3.1.6. Öğüt ve İbret İçin Kıssalardan İstifade Etme	61
3.2. Kur'an'a Göre Ferdin Islâhı.....	62
3.2.1. İnancı Islâh Etme.....	62
3.2.2. Ameli Islâh Etme.....	63
3.2.3. Tövbe Etme Fırsatı Sunma	65
3.2.4. Allah'ın Koruması Altına Alınma.....	66
3.2.5. Salâha Yönlendirme	67
3.3. Kur'an'a Göre Toplumun Islâhı	68
3.3.1. Aileyi Islâh Etme.....	68
3.3.1.1. Eşler Arasındaki Geçimsizliği Giderme.....	68
3.3.1.2. Evlilik Şekillerine Düzenleme Getirmesi.....	71
3.3.2. Toplumdaki Anlaşmazlık ve İhtilafları Yok Etme.....	73
3.3.3. Eğitim ve Öğretime Önem Verme	74
3.3.4. Sosyal Kurallar Getirme	77
3.3.4.1. Hırsızlığın Yasaklanması	77
3.3.4.2. İçkinin Yasaklanması	77
3.3.4.3. Zinanın Yasaklanması	79
3.3.4.4. İnsan Hayatının Korunması.....	81
3.3.4.5. Kamu Düzeninin ve Asayişin Korunması	82
3.3.5. İktisadi Hayatı Düzenlemesi	84
3.3.5.1. Faizin (Ribâ) Yasaklanması	84
3.3.5.2. İsrafin Önlenmesi	86
3.3.5.3. Sefihin Harcamalarına Kısıtlama Getirmesi	88
3.4. Islâhın Sonuçları	89
3.4.1. Islâhın Dünyevi Sonuçları	89
3.4.1.1. Rızkın Bollaşması	89
3.4.1.2. Güven Ortamının Temini	90
3.4.1.3. Toplumun Birbirine Kenetlenmesi.....	91
3.4.1.4. Adaletin Tesisi.....	92
3.4.1.5. Dünyevi İktidar	93
3.4.2. Islâhın Uhrevi Sonuçları.....	94

3.4.2.1. Korku ve Hüzünden Emin Olma.....	94
3.4.2.2. Emeklerin Zayi Olmaması	94
3.4.2.3. İyi İnsanlar Arasına Dâhil Edilme.....	95
3.4.2.4. İlâhi Rahmete Erme.....	95
3.4.2.5. En Güzel Mükâfat: Cennet	96
SONUÇ	97
KAYNAKÇA.....	100
ÖZGEÇMİŞ	108

ÖN SÖZ

Kur'an, insanlara hayat veren, huzur ve saadet kaynağı olan kitap olmakla birlikte bir hayat rehberi ve yüce Allah'ın kullarına özel hitabıdır. Kur'an'ın ana konularından biri insandır. Bu sebeple Kur'an, doğumundan ölümüne ve ölüm ötesine kadar insanla ilgili bilgi ve mesajlar içermektedir. Kur'an'ın temel hedefi ise fert ve toplumun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.

Fert ve toplumun huzurunu kargaşa, kâos, fitne ve genel anlamda savaşlar bozar. Kur'an kargaşa, kâos, fitne ve savaşların sebebini insanın fesâdıyla açıklar. Çünkü fesâd, genel olarak her alanda bozulmayı, bozmayı, bozgunculuk etmeyi ve ıslâhtan uzak olmayı ifade eder. Her alanda bozulmaya giden bir toplumun huzurlu olması mümkün görünmemektir.

Kur'an, insan ve toplumu ilgilendiren bütün sorunların çözüm yollarını göstermiştir. Fert ve toplumun ifsâdına sebep olan hususlar üzerinde durmuş; çözüm yollarına detaylı bir şekilde değinmiştir. Ayrıca fert ve toplumu fesâttan uzak durmaya ve salâh üzerinde çalışmaya davet etmiştir. Bu hususu da tüm inananlara bir görev olarak addetmiştir.

Tezimizde ifsâd ve ıslâh kavramları fert ve topluma olan etkileriyle Kur'an perspektifinden ele alınacaktır. Bu konuyu seçmemizin nedeni her dönemde ifsâd ve ıslâh konusunun tazeliğini koruyor olmasıdır. Hz. Âdem ile başlayan ifsâd ve ıslâh mücadelesi günümüze kadar devam etmiş; bundan sonra da devam edecektir.

Kur'an'ın hedeflediği fert ve toplumun inşasını sağlamak; ıslâhı hâkim kılmak ve fesâdı ortadan kaldırmakla mümkündür. Tezimizin temel hedefi bu hususları ayetler ışığında ortaya koymak olacaktır.

Giriş ile birlikte üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünü kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu bölümde fert ve toplum kavramlarına, toplumsal değişmeye, ifsâd kavramına, ifsâd kavramıyla ilişkili kavramlara, ayrıca ıslâh kavramına ve ıslâh kavramıyla ilişkili kavramlara yer verilecektir.

Tezimizin ikinci bölümde, Kur'an'a göre fert ve toplumun ifsâdı işlenecektir. Bu bölümde ifsâdın sebeplerine, müfsitlerin özelliklerine, öne çıkan müfsit şahsiyet ve topluluklara, ifsâdın fert, toplum ve tabiat üzerindeki etkilerine ve sonuçlarına yer verilecektir.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise Kur'an'a göre fert ve toplumun ıslâhı işlenecektir. Bu bölümde de Kur'an'ın fert ve toplumu ıslâh etmede esas aldığı ilkelere, Kur'an'a göre fert ve toplumun ıslâhına ve ıslâhın sonuçlarına yer verilecektir.

Tezin seçiminde ve hazırlanmasında benden desteklerini esirgemeyen, öneri ve yönlendirmelerde bulunan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ hocama ve fikir alışverişinde bulunduğum Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e çok teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecinde manevî desteklerini benden eksik etmeyen aileme ve bana yardımcı olan tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

Suphi ERDEM

Mardin-2022

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhisselam
b.	: Bin (oğlu)
C.	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
m.	: Miladi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Düzenli, yararlı ve düzgün olan bir şeyin, sonradan bu özelliklerini kaybederek bozulması ve değişmesine fesâd denir. İnsanın kendi bedeninden ruhuna, kullandığı eşyadan yeryüzüne ve toplum düzenine, dengenin sarsılması ve ondan çıkış fesâdla ifade edilir. İster imanla ilgili olsun isterse amelle ilgili olsun insanları zararlı şeylere götüren her türlü maddî ve manevî çirkin davranışlar fesâd sayılır.

Fesâdın karşıtı olan salâh ise uygunluk, düzeltme ve uygun olma, iyilik, barış ve barıştırma, denge ve düzen anlamlarını taşımaktadır. Ancak fesâd, salâh kavramından daha kapsamlı bir kavramdır. Zira fesâd tüm insanlarda bir vasıf ve potansiyel olarak mevcut olurken, salâh sadece mü'minler için geçerli olan ve onların taşıdığı bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan, iyi ve kötüye meyilli bir varlık olarak yaratılmıştır. Çok çeşitli duygularla da mücehhez kılınmıştır. Bu nedenle de kendinin, toplumun ve âlemin fesâdına sebep olabileceği gibi salâhına da vesile olabilecek potansiyele sahiptir. Kur'an, fert ve toplumu fesâda götüren nedenlerin yanında ıslâhı temin eden hususlara da değinmektedir.

Ayrıca Kur'an bireysel ve toplumsal yozlaşmanın nedenleri üzerinde durmakta; bireysel ve toplumsal ıslâh yöntemlerine işaret etmektedir. Bu sebeple çalışmamızda Kur'an'ın bu konulardaki argümânları üzerinde de durulacaktır.

Çalışmamızın konusunu Kur'an'a göre fert ve toplumun ifsâd ve ıslâhı ile ilgili bütün hususlar oluşturacaktır. İlk bölümde genel olarak kavramların tanımı yapılacak, ikinci bölümde fert ve toplumun ifsâdı, üçüncü bölümde ise fert ve toplumun ıslâhı işlenecektir.

2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'an, bütün hastalıkların şifasını ve sorunların çözümünü gösteren mesajları içeren ilahî bir kitaptır. Bunun için de yapılması gerekenleri emretmekte; kaçınılması gerekenlerden de nehiy etmektedir. Kur'an'ın buradaki amacı fert ve toplumu ifsâttan kurtarmak ve salâha yönlendirmektir.

İnsanın ve yaşadığı toplumun salâh üzere olması ise fesâttan uzak olmasına bağlıdır. İnsanın öncelikle kendisini sonrasında ise etrafındaki çevreyi ıslâh etmesi fesâda götüren sebeplerden uzak olmasıyla gerçekleşir. Çalışmamızın amacı insanın ve toplumun ifsâd ve ıslâhına yönelik Kur'an'ın bakış açısını ortaya koymaktır. Kur'an'ın bu konudaki açıklamalarda kullandığı metodu ortaya koymak çalışmamızı ayrıca önemli kılmaktadır.

Fert ve toplumun ıslâhının Kur'an'ın ana konularından biri olması, bu konuyu seçme sebebimiz olmuştur. İfsâd ve ıslâh konusu farklı şekillerde ifade ediliyor olsa da her zaman güncelliğini koruyan bir konudur. Konunun güncel olması ise ayrı bir önem taşımaktadır.

İnsanlar günlük hayatta ifsâd ve ıslâh kavramlarını çokça kullanırlar. Bu durum kavramların hayatın içinde sürekli var olduğunu göstermektedir. Toplumsal hayat içinde bu kavramların içini dolduracak birçok olay meydana gelmektedir. Dolayısıyla toplumun dinamikleri ile oynamak ve düzeni bozmak isteyen müfsitler, “fesatçı” kimliklerini sahaya koyar ve ifsâd için ellerinden geleni yapmaya çalışırlar. Kur'an da bu hususlara değinmekte, ifsâdın nedenlerine ve ıslâhın yöntemlerine dikkat çekmektedir. Çalışmamızda tüm bu hususlar, Kur'an'ın çizdiği portrenin penceresinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmamızda takip edeceğimiz yöntem Kur'an'ın fert ve toplumun ifsâd ve ıslâhıyla ilgili bakış açısını ayetler ışığında müfessirlerin görüşlerini de dikkate alarak ortaya koymaktır. Konumuzla ilgili ayetlerin tespiti için Kur'an-ı Kerim baştan sona dikkatli bir şekilde okunarak ilgili ayetler not edilecektir.

Tezimiz üç bölümden oluşacak olup ilk bölümünde çalışmayla ilgili kavramsal tahliller yapılacaktır. Kavramsal tahlillerde, kavramların Kur'an'daki anlamları ve birbirleriyle olan bağlamları ilişkilendirilerek verilecektir.

İkinci bölümde “Kur'an'a göre fert ve toplumun ifsâdı” başlığında öncelikle ifsâdın sebepleri ve müfsitlerin özellikleri Kur'an ayetleri ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır. Öne çıkan müfsit şahsiyet ve topluluklar, ifsâdın fert, toplum ve tabiat üzerindeki etkileri Kur'an referanslı olarak incelenecektir. İfsâdın dünyevi ve uhrevi sonuçları da Kur'an ayetleri perspektifinden değerlendirmeye alınacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise “Kur’an’a göre fert ve toplumun ıslâhı” ana başlığında öncelikle Kur’an’ın fert ve toplumu ıslâh etmede esas aldığı ilkelere kısaca yer verilecektir. Bu başlıklar işlendikten sonra Kur’an’a göre fert ve toplumun ıslâhı başlıklarına geçilecektir. Bu ana bölümün son başlığını ise ıslâhın dünyevi ve uhrevi sonuçları oluşturacaktır. Bütün konuların ana referansı Kur’an’dır. Yer yer konuların daha da açıklığa kavuşması için hadis-i şeriflere de yer verilecektir.

Çalışmamızın temel dayanağı Kur’an-ı Kerim olacaktır. Konuyla ilgili ayetlerin mealleri için daha çok Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı meal ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meal esas alınmakla birlikte diğer meallerden de istifade edilecek, zaman zaman şahsi tasarruflarda da bulunulacaktır.

Çalışmamızın önemli kaynaklarından biri de çeşitli yönleriyle öne çıkan tefsirler olacaktır. Bunların başında *Tâberî*, *Beğâvî*, *Zemahşerî*, *İbnü’l-Cevzî*, *Râzî*, *Kurtubî*, *Beydâvî*, *İbn Kesîr* ve *Âlûsî* gibi müfessirler tarafından yazılmış olan tefsirler ile son asırda öne çıkan *İbn Âşûr*, *Seyyid Kutub*, *Hamdi Yazır* ve *Mevdûdî* gibi değerli ilim adamlarının tefsirleri gelecektir. Ayrıca ağırlıklı olarak bir heyet tarafından hazırlanmış olan “*Kur’ân Yolu*” tefsirinden de istifade edilecektir.

Çalışmamızda istifade edeceğimiz bir diğer kaynak Türkiye Diyanet Vakfı’nın yayımlamış olduğu *İslâm Ansiklopedisi*’nin maddeleridir. Bunun yanı sıra Şaban Ali Düzgün’ün “*Din, Birey ve Toplum*”, Fazlurrahman’ın “*Ana Konularıyla Kur’an*”, Ömer Dumlu’nun “*Kur’an’da Salâh Meselesi*”, İsmail Karagöz’ün “*Dini Kavramlar Sözlüğü*”, Cevdet Said’in “*Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Temelleri*”, Cahit Arslan’ın “*Sosyolojiye Giriş*”, Mecdî el-Hilâlî’nin “*İslâh Yolu*”, Toshihiko Izutsu’un “*Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*”, İsmail Karagöz’ün “*İslam ve İnsan*”, İbrahim H. Karslı’nın “*Vahyin Aydınlığında Yürümek*”, Halil Kemerli’nin “*Devr-i İfsât ve Devr-i Islâh*”, Seyyid Kutub’un “*Cihan Sulhu ve İslam*” adlı eserlerden faydalanılacaktır.

Ayrıca Ali Acar’ın “*Faiz ve Toplum İlişkisi*”, Muhittin Akgül’ün “*Kur’an’ın Toplumu Islâhta Öngördüğü Bazı İlkeler*”, Celaleddin Çelik’in “*Kur’an’da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım*”, Ahmet Çelik’in “*Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur’an Kıssaları*”, Osman Kara’nın “*Kur’an’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*”, Abdurrahman Kasapoğlu’nun “*Kur’an’da*

Soyal Değişim”, Murat Kayacan’ın “*Toplumsal Değişim ve Çöküş Yasaları*”, Nurettin Turgay’ın “*Kur’an’da Mütref Kavramı*” ve Yakup Yüksel’in “*Kur’an’da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri*” gibi çeşitli yönlerle ifsâd ve ıslâh ile ilgili makaleler de başvuracağımız çalışmalardan olacaktır.

Yaptığımız araştırma neticesinde fesâd ve ıslâh ile ilgili yapılan çalışma sayısının sınırlı olduğunu gözlemledik. Fesâd ile ilgili iki yüksek lisans tezi ve iki ansiklopedi maddesinin yanında yazılan bazı makaleler de vardır. Yapılan yüksek lisans tezlerinin başlığı, içeriği ve metotları genel olarak yakındır. Bu yüksek lisans çalışmalarından biri Cumhuriyet Üniversitesi’nde 1998 yılında Halil Kuşen tarafından yapılmış olan “*Kurân-ı Kerim’de Fesâd Kavramı*” adlı çalışma, diğeri ise Uludağ Üniversitesi’nde 2002 yılında, Fatih Bayar tarafından yapılmış olan “*Kur’an’da Fesâd Kavramı*” adlı çalışmadır. Dolaylı yoldan fesâd kavramıyla yakınlık gösteren bir diğerk çalışma da Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde 2014 yılında, Dursun Ali Yıldırım tarafından yapılmış olan “*Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur’an’da Fesât*” adlı doktora çalışmasıdır.

Ömer Dumlu tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi’nde 1990 yılında, “*Kur’an-ı Kerim’de Salâh Meselesi*” adlı doktora çalışması dışında ıslâh kavramıyla ilgili yapılan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu doktora tezi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmıştır. Islâh kavramı, daha çok ilişkili konularla makale tarzında ele alınmıştır. Çalışmamızla benzerlik gösteren çalışmalarda daha çok kavramsal tahlillere gidildiği gözlemlenmiştir. Biz bu çalışmalardan farklı olarak Kur’an açısından fert ve toplumun ifsâd ve ıslâhına ağırlık vereceğiz. Çalışmamızı kavramsal tahlillerle boğmamaya çalışacağız. Örnek müfsit şahsiyet ve topluluklara yer vererek konuyu daha anlaşılır kılmaya gayret edeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Fert ve Toplum

Fert, kelime anlamı olarak kişi veya insanla eş anlamlı bir terimdir. Esâsen toplumun bölünemeyen en küçük temel birimi olarak tarif edilir. Sosyal bilimcilere göre “toplumu oluşturan insanlardan her birine” fert denir. Bazı sosyologlar ise ferdi, “belirli bir statüsü olmayan kişi” olarak tanımlamışlardır. Onlara göre “Biz, dünyaya birey olarak geliriz, toplum içinde mevki ve statü kazandıkça kişi olmaya başlarız.” Bu sosyologlar kişiyi önceden belirlenmiş bir yanı olmayan insan olarak görürler ve onun sonradan toplum içinde kendine yer edindiğini öne sürerler.¹

“Toplum ise, sosyal gereksinmelerini karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birlikteliktir.”² İbn Haldun’a göre toplum, canlı bir organizma olup³ bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmelerin amacı, insanın güvenliğini, mutluluğunu ve refahını sağlamaktır.⁴

Fertler, beceri, ruhsal ve fiziksel açıdan farklı şekillerde yaratılmışlardır. Her birine farklı yetenek ve eğilim verilmiştir. Özel kabiliyetleri nedeniyle bazıları diğerlerine üstün kılınmıştır. Böylece de insanlar doğuştan birbirine muhtaç hale gelmiş ve birliktelikler kurmaya başlamışlardır. Bu durum kolektif ve toplumsal hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır.⁵

İnsan sosyal bir varlık olarak duygu ve düşüncelerinin bir sosyal ortamda, bir grup tarafından paylaşıldığını, kendi benliğinin ve fikirlerinin kendi dışında bir yankı bulduğunu bilmek ister. Bu görüş sayesinde ki fert, varlık bünyesinde bir işe yaradığının şuuruna erer. Bu, “bir yere ait olma şuuruna eriş” bazen ferdin öz hayatından daha kıymetli olabilmektedir. İşte insandaki bu duygu, onu toplumsal

¹ Mustafa Armağan, “Birey”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C. I, Risale Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 209.

² Joseph Fitcher, *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 86.

³ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 37.

⁴ Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1984, s. 11.

⁵ Dursun Ali Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 143.

yaşama arzu ve ihtiyacına sevk etmektedir. Bu etkileşim, toplumun fert üzerinde meydana getirdiği bir tepkidir. Fert bu yolla bir toplum içerisinde kendine yer edinmek ve değer kazanmak istemektedir.⁶

1.2. Toplumsal Değişme

Değişme, “önceki durum ya da davranıştan farklılaşma”, “var olanların başka bir şekle ya da duruma girmeleri süreci”, “herhangi bir zaman dönemi içinde bir şeyde gözlemlenebilen farklılaşma” gibi anlamlara gelir.⁷

Geçici ve kısa süreli olmayan bir biçimde, belirli bir toplumun toplumsal örgütünün yapısını veya işlenişini etkileyen, tarihin gidişini değişikliğe uğratan, zaman içinde gözlemlenebilen her şekil değişmeye de toplumsal değişme denir.⁸

“Toplumsal değişimin merkezinde insan yer almaktadır. İnsan, toplumsal nitelikli her olayda hem etkileyici hem de etkilenen durumundadır. Bu açıdan o, sosyal değişimin en önemli unsurudur.”⁹

Değişme, tüm toplumlarda, her zaman var olan ve sürekli olarak işleyen karşı konulmaz bir durumdur. Toplumsal hayat hareketli olup sürekli bir değişimle iç içedir. Çünkü zamanla toplumlar değişime uğrarlar, bu değişimi engellemek de mümkün olamamaktadır. Tarih öncesinden günümüze kadar, bütün toplumlar, hayatın her alanında bir değişim içinde olmuştur. İster geri kalmış olsun isterse gelişmiş olsun bütün toplumlar sürekli bir değişim içerisindeyler. Toplamların bu değişim sürecini sekteye uğratacak bir güç neredeyse olmamıştır.¹⁰

1.2.1. Toplumsal Değişme Faktörleri

Toplumsal değişimin gerçekleşmesini sağlayan birden çok faktör vardır. Bu faktörlerden bazen biri, bazen de birkaçı toplumsal değişimde rol oynamaktadır. Söz konusu etkenlerin toplumu etkileme düzeyleri toplumdan topluma farklılık göstermektedir.¹¹ Şimdi toplumsal değişim faktörlerini kısaca açıklayalım:

⁶ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 146.

⁷ Cahit Arslan, *Sosyolojiye Giriş*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, s. 326.

⁸ Arslan, *Sosyolojiye Giriş*, s. 326.

⁹ İsmail Doğan, *Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar)*, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.57.

¹⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Sosyal Değişim” , *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 12, Malatya, 2013, s. 14.

¹¹ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 276.

1.2.1.1. Demografik Yapı ve Ekonomi

Birçok sosyolog, nüfus artışının toplumsal değişmeyi doğrudan etkilediğine vurgu yaparken bir kısım sosyolog da değişmeyi dolaylı yoldan etkilediğine dikkat çekmiştir. “Toplumsal değişimde demografik faktörünün rolü üzerinde en çok duran sosyologların başında Durkheim gelmektedir. Ona göre iş bölümünün gelişmesi toplumlarda köklü şekil ve içerik değişikliklerine yol açmıştır. İş bölümü sayesinde mekanik dayanışma üzerine kurulu geleneksel toplumdan organik dayanışma üzerine kurulan sanayi toplumuna geçiş gerçekleşmiştir. O, iş bölümünün gelişme sebebinin toplumların demografik niteliklerinde yattığını iddia etmektedir.”¹²

Sosyologlar, demografik değişim ile ekonomi arasındaki ilişkileri de tartışmışlardır. Çünkü ekonomi, toplumun en önemli değişim etkenlerindendir. Ekonomide meydana gelen değişim sosyal sistemde köklü değişimlerin oluşmasına neden olur. İbn Haldun’dan Karl Marx ve Max Weber’e, oradan da çağımıza kadar birçok sosyolog bilgin ekonominin toplumsal değişimdeki etkisine dair görüş belirtmişlerdir.¹³

1.2.1.2. Bilim ve Teknoloji

Önemli toplumsal değişim faktörlerinden biri de bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir. Bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler düşünüldüğünde toplumları her yönden etkileyen bu faktörlerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Teknoloji ve onun gelişmesi sonucu sanayileşme, büyük toplumsal değişmelere yol açmıştır.¹⁴

“Sanayileşme sonucunda, kalabalıklaşan şehirler, ailelerin küçük parçalara ayrılması ve kadının çalışma yaşamına girmesi gibi sonuçları doğurmuş ve bireylerin dikey hareketliliğinin hızlanmasına neden olmuştur. Ayrıca gelenek görenekler değişmiş, eğitim ve siyaset kurumları etkinlik kazanmıştır. Nüfusun sanayi alanlarına yönelmesi de ayrıca bir sosyal değişim ortaya çıkarmıştır.”¹⁵

¹² Doğan, *Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar)*, s. 345.

¹³ Okumuş, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, s. 276.

¹⁴ Erkan Perşembe, *Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri (Ordu İlinin İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması)*, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1991, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 41.

¹⁵ Perşembe, *Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri*, s. 42.

Çağımızda teknolojik gelişmelerin toplumları en çok etkilediği alanların başında iletişim araçları gelmektedir. Bu alandaki hızlı değişim sosyal alanda bir sürü sonuçlar doğurabilmekte ve yeni yeni sosyal kavramlar, değerler ortaya çıkarabilmektedir. Hal böyle olunca teknoloji ve onun yansımaları, hayatımızın her alanında olduğu gibi sosyal alanlarda da sürekli etkin rol oynayan bir faktör konumunda olmuştur.¹⁶

1.2.1.3. Kültürel Değerler

Toplumsal değişmeye etki eden ana unsurlardan biri de, kültürel değerlerdir. Her toplum kendisini diğer toplumlardan ayıran kültür kalıplarıyla bir nitelik kazanır. Bu nitelikler, kimi toplumlarda geleneksel değerlerle, kimi toplumlarda dinsel ideoloji ile kimi toplumlarda ise geleneksel değerlerle dinsel ideolojinin uzlaşıp kaynaşmasıyla oluşurlar.¹⁷

Günümüzde kültürel değerler evrensel boyutta önemli işlevlere sahip konumdadırlar. Bütün insan toplumlarının yerel ve ulusal düzeydeki değerlerini belirleyen kültürel unsurlar, bilgi, birey, insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü vb. kavramların ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu kavramlar toplumların kendine has değerleriyle etkileşime girmekte ve toplumsal değişimi de etkilemektedir.¹⁸

1.2.1.4. Dini Faktör

En önemli toplumsal değişme etkenlerinden biri de şüphesiz dindir. Geçmişte ve günümüzde dinin insan hayatında önemli bir yeri olmuştur. “Vahye dayanan bir dinin temel özelliklerinden biri de değişim talepleri kadar, bütün dinlerin bulunduğu ortak değerlerin sürekliliğine sahip olmasıdır.”¹⁹

Birçok toplumsal kurumun dinin etkisiyle farklı yönlerden değişmeye uğradığı bir gerçektir. Bedevi Arapların İslam’ın etkisiyle yerleşik hayata geçtiği bunun en güzel örneğini teşkil eder. Max Weber, kapitalizm ile Protestan ahlakı arasında ilişki

¹⁶ Perşembe, *Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri*, s. 42

¹⁷ Leyla Karapınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 3.

¹⁸ Erkan Ulaşır, *Toplumsal Değişme ve Dini Hayat (Vezirköprü Örneği)* On Dokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 2014, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 69.

¹⁹ Celalettin Çelik, “Kur’an’da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler Arştırma Dizisi*, S. 12, Konya, 2003, s. 134.

kurarak Avrupa toplumlarının modern kapitalizm yolundaki değişmelerinin Protestan ahlakının etkisiyle oluştuğunu söyler.²⁰

İslam'ın ana kaynaklarının ihtiva ettiği çağrı ve bilgi, tarih boyunca Müslüman toplumların geleneğini, kültür ve medeniyetini, bireysel ve toplumsal hayatını ve aile yapısını etkileyen ve belirleyen bir role sahip olmuştur. Bu bilgi ve çağrının yorum ve güncelleştirilmesi ise dönemlere, şartlara ve kültürel farklılıklara göre değişiklik göstermiştir.²¹

1.2.2. Toplumsal Değişime Dair Kavramlar

1.2.2.1. İlerleme

İlerleme, olumlu ve istenilen yönde, doğrusal olarak, bir adım öteye gitme anlamına gelir. Aynı zamanda ilerleme, toplumda “değişme ile ortaya çıkan yeni durumun daha iyiye gittiğini” ifade etmek için kullanılır.²² Bu bağlamda ilerleme, toplum tarafından onaylanan ve arzulanan hedefler yönündeki bilinçli bir devinimdir.²³

İlerlemenin toplumdaki maddi ve manevi kültür unsurlarında birlikte gerçekteştiğini vurgulayan Amiran Kurtkan Bilgiseven ilerlemeyi “madde ve mâna hedeflerini zamanın ve mekânın şartlarının elverdiği nispette uzlaştırabilmek” olarak tanımlamıştır.²⁴

İlerleme, değerler üzerinden bir yön belirten kavram olduğundan özel ve öznel bir anlam içerebilir. Çünkü kişi, toplumsal ilerlemeyi kendi değer ölçütlerine göre değerlendirdiğinde ve ilerleme ölçütü olarak belirlenen hedef-araç ilişkisini nesnel bir şekilde ortaya koyamadığı durumda oldukça özel ve bilim dışı bir yorumlamada bulunabilmektedir.²⁵

²⁰ Arslan, *Sosyolojiye Giriş*, s. 365.

²¹ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93.

²² Yaşar Kaya, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Turan Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 16.

²³ Fichter, *Sosyoloji Nedir?* s. 199.

²⁴ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 271.

²⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir?* s. 200.

1.2.2.2. Gerileme

İlerleme gibi gerileme, soysuzlaşma, çöküş ve bozulma kavramları da öznel, belli bir yönü belirten değişme anlayışını ifade etmektedir.²⁶ İlerleme ve gelişme kavramaları toplumsal değişimin pozitif yönüne göndermede bulunurken; gerileme, çöküş ve bozulma gibi kavramlar toplumsal değişimin negatif yönüne gönderme yapmaktadır.²⁷

Değişim eğer bir toplumsal mekanizmanın kendi işleyişi neticesinde gerçekleşmiyor ya da toplumsal birlikteliğe katkı sunmuyorsa genellikle “gerileme” ya da “bozulma” olarak adlandırılabilir. Zira bu durumda değişimin oluşturduğu etkiye göre toplumsal yapı kendisini yeniden üretebilecek imkânları kaybedebilir. Çoğunlukla değer sorunu olarak adlandırılan ve bozulma söyleminin temel çıkış noktasını oluşturan şey toplumun kendisini üretmesinin maddi koşullarındaki kalıcı değişimdir.²⁸

“Değerler toplumun diğer unsurlarına göre daha yavaş değiştikleri için toplumun maddi unsurlarındaki değişimin hızını ve boyutunu onlar üzerinden takip edip değerlendirebilmek mümkündür. Bu sebeple büyük ve hızlı değişimler değerlerin bakış açısından bir bozulma olarak nitelenmektedir. Durkheim’in anomi olarak adlandırdığı bu durum neticesinde değerler ile toplumsal yapı arasındaki uyum bozulur, toplumun bütünleşmesi ve işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmesi zorlaşır.”²⁹

1.2.2.3. Modernizm

Modernizm, gelenekçiliğe karşı; yeni olan şeylere de düşkün olmayı ifade eden bir kavramdır.³⁰ Geleneksel olanı günün anlayışına uydurma ve bunun yanında yeniyi ortaya çıkarma anlayışını çağrıştıran modernizm; siyasal, kültürel, bilimsel

²⁶ Alev Erkilet Başer, *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 30.

²⁷ Ersoy Özmen Alkan, *Tehdit Algısının Toplumsal Değişmeye etkisi*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 49.

²⁸ Lütfi Sunar, *Değişim Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Sosyoloji Lisans Programı, İstanbul, 2021, s. 13.

²⁹ Sunar, *Değişim Sosyolojisi*, s. 13.

³⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 1990, s. 787.

gelişmelerle ve sanayi devrimi ile birlikte hareketlenen büyük toplumsal değişime eşlik eden zihniyetin tamamı için de kullanılmaktadır.³¹

Gelenekçiliğe karşılık ve modern şeylere düşkünlük anlamında kullanılan modernizm, günlük hayatın rutinleşmesi, dini değerlere olan inancın zayıflaması, yaşam tarzlarının farklılaşması ve bireyselleşmesi, kentleşmenin üst düzeye çıkması, hayatın her alanına bilim ve tekniğin yerleştirilmesi, kapitalizmin ekonomik hayat üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen bir devrim ile devam etmesi süreci olarak değerlendirilmektedir.³² Kapitalizmin bu noktada amacı, kültür değişimini gerçekleştirerek pazar alanını genişletmektir.³³

Maddi olanı önceleyen bu süreç, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere dört temel alanı içermektedir: Siyasi modernleşmenin bir cephesi laiklikse diğer cephesi modern ulus-devlettir. Sosyal modernleşme süreci bir açıdan şehirleşme ve bunun yarattığı sonuçları içerirken, bir açıdan da yeni iş gücü ve kadının sosyal ve ekonomik alanlardaki konumunu içermektedir. Kültürel modernleşme de kitle iletişim araçlarının belirlediği bir düzende, kitle kültürü içinde yaşamaktır. Ekonomik modernleşme ise bir yandan kapitalist/liberal serbest pazar ekonomisini, bir yandan endüstri/sanayi toplumu ve kültürünü, bir yandan da tüketim toplumu ve kültürünü temsil etmektedir.³⁴

1.2.2.4. Postmodernizm

Postmodernizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk olarak edebiyat ve mimari alanlarında ortaya çıkmıştır. Bu kavram üzerindeki araştırmalar özellikle 1980'li yıllarda hız kazanmıştır. Ancak kavramın tanımı konusunda bir fikir oluşmamıştır. Kavrama yüklenen oldukça karmaşık ve zor anlamlar tanım üzerinde uzlaşma sağlamayı güçleştirmiştir.³⁵

³¹ Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 21.

³² Harun Kırılmaz ve Fatma Ayparçası, "Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları", *İnsan ve İnsan*, S. 8, 2016, s. 34.

³³ Ali Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, Çev. Fatih Selim ve Abdurrahman Aslan, Düşünce Yayınevi, İstanbul 1980, s. 29.

³⁴ Gökhan Çetinkaya, *İslâm ve Modernleşme*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâmî Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 1997, s. 118

³⁵ Özlem Kazancıoğlu, *Modernizmden Postmodernizme Toplumsal Değişme*, Avrasya Üniversitesi, SBE, Trabzon, 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 62.

Postmodernizm bazılarına göre modernizmden bir kopuştur. Bir kısım yazarlara göre ise modernizmin ileri bir halidir. Kimine göre de tarihin sonunu ilan eden bir akımdır. Bu yaşanan süreç içinde aklın iflas ettiği, ideolojilerin tükendiği, mekân ve zaman anlayışlarımızın sarsıldığı da iddia edilmektedir.³⁶

“Postmodernizm içerik ve meşruluk açısından da tartışmalı bir durumdadır. İçerik olarak kimine göre yeni teknolojiler çağı, kimine göre çevreci veya yeşilci, bazılarına göre çoğullaşma ve parçalanma bir gruba göre de yeni bir mitosla dağınık toplumun bütünleşmesidir.”³⁷

Anlam belirsizliğiyle tutanların elinde kalan postmodernizm, “Modern ötesi”, “yeni modern”, “üst modern” ve “karşı modern” gibi anlamlarla yorumlanmış tarafları kendi içerisinde birbirine karıştırmıştır.³⁸ “Bizzat terimin kendisi....bir yanda son derece grift ve zor felsefi anlamlar ile öte yanda çağdaş kültürde yaşam alanı bulan nihilist ve sinik bir eğilimi meydana getiren son derece basit bir dolayım arasında belirsiz şekilde dolaşıp durmaktadır. Dolayısıyla postmodernizmden bahsetmek isteyen herkes bir riski üstlenmek durumundadır. Zaten postmodernizm de bunlarla ilgilidir: sınırların yavaşça erimesi, mesafelerin ortadan kalkması ve ayırım çizgilerinin belirsizleşmesidir.”³⁹

Genel olarak belirsizliği ifade eden postmodernizmin özellikleri ise kısaca şöyledir: “Genel geçerlilik iddiası taşıyan önermelerin reddedilmesi; çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi; farklılığın ve çeşitliliğin vurgulanması ve son olarak da her şeyin geçici olduğunun ruhsuzca ve alaycı bir şekilde kabul edilmesidir.”⁴⁰

1.2.3. Kur'an'da Toplumsal Değişme

Kur'an, yeryüzünde hayatı devam ettiren sosyal, psikolojik ve tarihsel yasalara değinir. Bazı kıssalarda toplumların ilerleme ve gerilemeleri ile ilgili yasalardan da

³⁶ Hasan Yıldız, “Postmodernizm Nedir ?” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, Kütahya, 2005, s. 2.

³⁷ Yıldız, “Postmodernizm Nedir ?” s. 3.

³⁸ H.Nihat Güneş, *Modernizmden Postmodernizme Türkiye’de Kültürel Yabancılaşma Sorunu*, Mersin Üniversitesi SBE, Mersin 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 43.

³⁹ Orhan Koçak, *Modernizm ve Postmodernizm*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 7.

⁴⁰ Erkan Perşembe, “Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Sayı: 14-15, Samsun, 2003, s. 171.

bahseder. Bu yasaların bütün toplumlar için geçerli olduğuna, çağa hâkim olabilmek için bu yasaları bilmenin ve uygulamanın gerekliliğine işaret eder.⁴¹

“Kur’an, toplumların da tıpkı bireyler gibi, değişim kanununa tâbi olduğundan söz eder. Kuşkusuz Kur’an ayetlerinde değişme olgusuyla ilgili ve toplumların değişme süreçlerinden bahseden birçok kavram ve tasvir vardır. Kur’an’da zihniyet değişimini de içeren bazı sosyal ve kültürel değişimleri, toplumların tarihsel değişim süreçlerini ifade eden kavramlar kullanılmış ve açıklamalar yapılmıştır.”⁴²

Kur’an’da toplumsal değişmeye işaret eden önemli kavramlardan biri “tebdil” kavramıdır. Mutlak olarak bir şeyin durumunu değiştirmek tebdil kavramıyla açıklanır. Kur’an, “b-d-l” kökünden gelen sözcükler ile inanç sistemi, değerler, din ve insanın iç dünyasının değişimini ifade eder. Kur’an’da toplumsal değişimle ilgili olarak, bir toplumun yerine başka bir toplum getirme olgusu bu kavram ile açıklanmaktadır. Mutlak değişim ifade edilirken bu kavrama yer verilmektedir.⁴³

İlâhî değerlerden uzaklaşarak kültürel yozlaşmaya uğrayan toplumun yerini Allah’a itaate dayalı kültürel bir yapı kuran toplumun alması durumu tebdil kavramıyla ifade edilir. Söz konusu değişimin oluş tarzı, bir toplumun yerini diğerinin alması şeklindedir. Değişimin dinamikleri ise, âhiret hayatını bırakıp sadece dünyaya yönelmektir. Bütün bunlar, Kur’an’a göre, bir toplumun çöküp yerine diğerinin gelmesine neden olabilecek faktörlerdir.⁴⁴

Kur’an’da toplumsal değişimle ilgili olan diğer kavram “izhâb” kavramıdır. İzhâb, bir toplumun yerine yeni bir toplumun getirilmesidir. “İlâhî değerlere karşı çıkan toplumların, varlıklarını sonsuza kadar devam ettirmeleri mümkün değildir. Zaman içerisinde bu toplumun yerine, Allah’a itaat eden ilahî değerlere sahip çıkan bir toplum gelebilir. Toplamları bu şekilde değiştirmek, daha doğrusu toplumlar ve nesiller arasında değişimin yasalarını koyup takdir etmek Allah’ın gücü dâhilindedir.”⁴⁵ Kur’an bu durumu “izhâb” kavramıyla açıklamaktadır.

Toplumsal değişimle ilgili Kur’an’da geçen diğer önemli bir kavram ise “inkılâb”tır. “K-l-b” sözcüğünden türetilen kelimeler ile dünya görüşü, değer

⁴¹ Kasapoğlu ; “Kur’an’da Sosyal Değişim”, s. 34.

⁴² Ejder Okumuş, *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 87.

⁴³ Kasapoğlu; “Kur’an’da Sosyal Değişim” s. 49.

⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 177-178.

⁴⁵ Kasapoğlu; “Kur’an’da Sosyal Değişim” s. 58.

yargıları, tutum ve davranışlarda meydana gelen değişimler dile getirilir. Özellikle de toplumların sınanma anlarındaki tutum ve değer değişimi anlatılır. Ayrıca “inkılâb” sözcüğü, toplumsal değişimi ifade eden, sosyal patlama ve çöküşlerle ilişkilendirilebilecek sosyolojik kavramlardandır.⁴⁶

Haksızlık ve adaletsizliğe yol açan fiillerin işlenmesiyle gerçekleşen zulüm, toplumda gerçekleşecek değişimlerin nedenini oluşturur. Toplumda çeşitli sebeplerle meydana gelen adaletsizlik ve haksızlıklar sosyal tepkilere ve karşı koymalara sebep olur ve bunu takiben de inkılâplara yol açar.⁴⁷

Kur'an'da toplumsal değişimle ilgili olan diğer bir kavram da “istihlâf” kavramıdır. Bu kavramla yapılan tasvirlerde, Hz. Peygamber'e tâbi olarak İslam'a giren ilk Müslüman toplumunda meydana gelen köklü değişikliklere işaret edilir.⁴⁸

“Kur'an'da toplumların değişimi ile ilgili kavramlar, olaylar arasındaki bağımlı ilişkilere dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Bu ilişkiler, Sünnetullah'ın değişmezliği ilkesiyle teyit edilmekle birlikte, bunun olayların akışı için önceden belirlenmiş bir seyir anlamına gelmediği de belirtilmelidir. Bu konuda öne çıkarılan esas, belli bir toplumsal değişim için gereken şartlar oluştuğunda, bunun sonucu olan değişimin mutlaka gerçekleşeceği vurgusudur.”⁴⁹

Her toplum, gelişme-geri kalma, ilerleme-gerileme, başarı-başarısızlık, refah-yoksulluk, galibiyet-yenilgi gibi müspet ve menfi kutuplar arasında gidip gelir. Bu tip değişimler hem maddi hem de manevi kültürde kendini gösterir. Toplumun yapısında olumlu veya olumsuz yönde değişimlere neden olur. Kur'an'da bu değişimlerle ilgili öne çıkan iki temel kavram ifsâd ve ıslâhtır. Şimdi de bu iki kavram özel olarak ele alınacaktır.

⁴⁶ Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, s. 89.

⁴⁷ Celâleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 61.

⁴⁸ Kasapoğlu, “Kur'an'da Sosyal Değişim” s. 72.

⁴⁹ Çelik, “Kur'an'da Toplumsal Değişim Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, s. 137.

1.3. İfsâd Kavramı

1.3.1. İfsâdın Tanımı

Fe-se-de kelime kökünden türeyen fesâd kelimesi mastar olup sülâsinin birinci babından gelmektedir.⁵⁰ Mastar olarak kullanıldığında “bozulma, çürüme”⁵¹, isim olarak kullanıldığında ise “karada kuraklık ve verimsizlik, denizde ise yağmur yağmaması” anlamına gelir.⁵²

Fesâd, tefâ’ul babına nakledildiğinde “insanların birbirlerine sırt çevirmeleri ve aralarında sıla-i rahmi kesmeleri” manasına gelir.⁵³ İstif’al babında ise “zulmetmek ve yok etmeyi istemek” anlamını verir.⁵⁴ Mefsedet kelimesi de bu kökten türemiş olup maslâhat kelimesinin karşıtıdır. Fesâdın zıddı ise salâhtır.⁵⁵

İfsâd ise, “imha etmek, bozmak, mahvetmek” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ “Fessede” kalıbında olursa “iyice bozmak/tamamen bozmak” şeklindeki anlamı ifade için de kullanılır.⁵⁷ Müfessirler genellikle ifsâdı sözlük anlamından hareketle “bir şeyin istikametinden saparak yararlı halinden çıkması” olarak tanımlamışlardır.⁵⁸

İfsâd kelimesi Kur’an’da daha çok muzârî ve çoğul kipinde kullanılmıştır. İsrâ sûresi 17. ayette aynı kalıpta ve iki defa tekitli olarak İsrailoğullarının yeryüzünde fesâd çıkaracaklarını bildiren ayette geçmiştir. Neml suresinin 34. ayetinde, Sebe Melikesi’nin, “Krallar bir ülkeye girdikleri zaman oranın altını üstüne getirirler” şeklindeki ifadesinde, “efsedûhâ” şeklinde yer almıştır. Bu ayette “harab etmek”, “perişân etmek”, “bozguna uğratmak” şeklinde anlamlandırılmıştır. Bakara 205. ayette de yine bu kalıp tekil olarak kullanılmış ve “liyüfside”, A’raf suresi 127. ayette de “liyufsidû” şeklinde geçmiştir. Bütün bu ayetlerde “bir yeri veya bir yerdeki düzeni bozmak, altüst etmek, orayı mahvetmek, harâp etmek anlamlarında

⁵⁰ İsmail b. Muhammed el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu’l-Luğa ve Sihah’l-Arabî*, I-VI, tah: Ahmed Abdulgafur Attar, Daru’l-İlm Li’l Melayin, Beyrut 1979, II/519.

⁵¹ Ebu’l Fayd Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasîtî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arus*, I-X, Daru’s-Sadr, Beyrut, 1306, II/452.

⁵² Ebu’l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut, trs. III, 335.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 335.

⁵⁴ Ebü’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l Belağâ*, ed-Dâru’s-Sadr-Dâru Beyrut, Beyrut, 1965, s. 473.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 335.

⁵⁶ Cevherî, *es-Sihah*, II/519.

⁵⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, II, 453.

⁵⁸ İlhan Kutluer, “Fesâd”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 421.

fesâdın daha çok ve daha şiddetli oluşunu ifade etmek amacıyla bu kalıp kullanılmıştır.⁵⁹

Bir şeyde ıslâhın yok olması ve doğal dengesinin bozulması fesâda uğradığının göstergesidir. Bir kimsenin azgınlaşması ve itidal çizgisinden çıkması ifsâd ettiğinin işaretidir. Hikmetin gerekli gördüğü ölçünün değiştirilmesi ve tahrip edilmesi de fesâttır.⁶⁰

1.3.2. İfsâd Kavramıyla İlişkili Olan Kavramlar

1.3.2.1. Fitne

Fitne kelimesi, sözlükte “altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını anlamak için ateşte eritmek” manasındadır.⁶¹ Ayrıca “denemek, yakınmak, imtihan etmek, bir şeyden çok hoşlanmak, delilik, kargaşa, şaşırtmak, sapıtmak, aldatma, işkence, musibet, bela, öldürmek ve kötülük etmek” de fitne kavramının sözlük anlamlarındandır.⁶²

Fitne kelimesi dilimize de girmiş olup baştan çıkarma, azdırma, ara bozma, ihtilaf, fesâd, sıkıntı, afet, daha çok kargaşa ve karışıklık çıkarma anlamlarına karşılık olarak kullanılmıştır.⁶³

Fitne kavramının önemli bir özelliği fesâd kavramıyla beraber kullanılmasıdır. Türkçeye geçen fesâd kavramı genellikle fitnenin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ortılığı karıştırmak, insanları birbirine düşürmek gibi anlamlar dilimizde kullanılan fesâd sözcüğünün karşılığıdır. Yalnız fitne ve fesâd arasında şöyle bir fark vardır: “Fitne, birey ve toplumun dinî ve ahlâkî hayatının bozulması, kirlenmesi ve değişmesidir. Fesâd ise din birliğine dayalı dayanışma düzeninin değişmesi, dinleri farklı kimselerle yardımlaşan grupların ortaya çıkması sonucu sosyal düzenin bozulması, asayişin sarsılması, hatta iç karışıklıkların çıkmasıdır.”⁶⁴

⁵⁹ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 12.

⁶⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*, Çev. Veysel Akdoğan, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017, s. 312.

⁶¹ Mustafa Çağırıcı, “Fitne”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 156.

⁶² İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 188.

⁶³ Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibul-Kur'an*, Çev. Yusuf Tüker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 571.

⁶⁴ Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, C.2, s. 713.

Allah'ın yolundan insanları çevirmek, kan dökmek, büyüklenmek, insanları gruplara ayırmak, nesli ve ekini yok etmek, hırsızlık ve sihirbazlık yapmak fitne ile fesâdın⁶⁵ birleştiği diğer anlamlardır.⁶⁶ Buna göre fitne ve fesâd kelimelerinin bozgunculuk çıkarmak, baskı ve zulüm yapmak, Allah yolundan alıkoymak, dengeleri altüst etmek, sağlam düzeni bozmak, kâos çıkarmak anlamlarında ortak bir grup oluşturduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

1.3.2.2. İsyân

Sözlükte “inat edip muhalefet etmek, emre itaatsizlik etmek, inat ile imtina etmek, azmak ve çekinmek” anlamlarına gelir. İtaatin karşıtıdır. Araplar, köle itaatten çıktığı zaman, “isyân etti, söz dinlemedi” ifadelerini kullanmışlardır.⁶⁸

İsyân, Allah ve peygamberin getirdiği ilahî mesajları, reddetmek anlamında da kullanılmıştır.⁶⁹ İsyânın bazıları hem küfrü hem de fıskı içine alır.⁷⁰ İsyân eden kişi haktan sapmış olur. Eğer Allah ve resulünün emir ve yasaklarına karşı çıkarsa bu kişi kâfir olur. İman edip emir ve yasaklarını hayatına uygulamaz ise fâsık olur ve günaha girer.⁷¹

Birçok kavim kendisine gelen peygamberi yalanlayıp davet ettiği şeylere isyân ederek karşılık vermiştir. Âd kavmi bu kavimlerin tipik örneğini oluşturmuştur.⁷² Bu kavim Allah'ın mesajını kabul etmeyip peygamberlerine isyân ederek inatçı bir zorbanın peşinden gitmiştir. Bu nedenle de hem dünyada hem de kıyamet gününde lâneti hak etmiştir.⁷³

⁶⁵ Oktay Demirbaş, *Kur'an'da Fitne Kavramının Semantik Tahlili*, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2004, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Elazığ, s. 59.

⁶⁶ Tevbe, 9/47-48.

⁶⁷ Hasan Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003 s. 45.

⁶⁸ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 341.

⁶⁹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 341.

⁷⁰ Ahzab, 33/36

⁷¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 342.

⁷² Hud, 11/59.

⁷³ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C.3, s. 180.

1.3.2.3. Zulüm

Sözlükte, “bir şeyi eksik yapmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, sınırı aşmak, menetmek, hakkı eksiltmek, haksızlık, adaletsizlik, zorbalık ve kötülük” gibi farklı anlamlara gelir.⁷⁴

Zulüm kavramı, cahiliye toplumunda insanî ilişkilerde her çeşit olumsuz söz, fiil ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır. İnsanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ifade etmekle beraber daha çok Allah’a karşı görevlerde isyan ve inkâr olan söz, fiil ve davranışları ifade etmektedir.⁷⁵

Zulüm “insandan Allah’a doğru” ve “insandan insana doğru” olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkar. İlkinde zulüm, insanın Allah tarafından konulan sınırları çiğnemesi durumunda ortaya çıkar. İkincide ise toplumun kabul ettiği davranış kurallarının çiğnenmesi olarak tezahür eder. Yusuf Suresi’ndeki hırsızlık tamamen beşeri planda gerçekleşen bir zulüm örneği olarak değerlendirilirken⁷⁶ Allah’a karşı işlenmiş bir zulümden ise şu ayette söz edildiği görülmektedir:

*“Kim işlediği zulümden sonra pişmanlık duyar ve kendini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan, esirgeyendir.”*⁷⁷

Burada bağlamsal olarak zulümden bahsedilmektedir.⁷⁸ Bununla beraber, zulüm kelimesinin Kur’an’da daha çok Müslümanların bakış açısını yansıtacak şekilde ve doğal olarak en çok ehli küfrün Allah’a ve müminlere karşı takındıkları tipik tavrı tarif etmek için kullanıldığı görülmektedir.⁷⁹

1.3.2.4. İsrâf

İsrâf, sözlükte “aşırı gitmek, yanılmak, cahil ve gafil olmak” gibi anlamlara gelir. Ölçüyü geçmek veya aşmak, aşırı davranmak, belirlenen sınırın ötesine geçmek, dengesiz davranmak anlamlarında da kullanılır. Terim olarak ise insanın sahip olduğu nimetleri aşırıya giderek gereksiz tüketmesi şeklinde tarif edilir.⁸⁰

⁷⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s. 258.

⁷⁵ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.719.

⁷⁶ Yusuf, 12/75.

⁷⁷ Maide, 5/39.

⁷⁸ Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 261.

⁷⁹ Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 264.

⁸⁰ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.328

İslam dini insanın yeme, içme ve harcamalarında dengeyi sağlamasını istemiştir. İsrâf, daha çok ölçüyü kaçırarak şekilde yeme ve içme eyleminin karşılığı olarak kullanılmıştır. Her konuda yapılan israf, Allah'ın öfkesinin oluşmasına neden olur.⁸¹

1.3.2.5. Bağy

Bağy, sözlükte, “haktan ayrılmak, haddi aşmak, zulmetmek” anlamlarına geldiği gibi zulüm, hakka ve adalete tecavüz etmek, haddi ve ölçüyü aşmak anlamlarına da gelir.⁸² Genel ahlâk kurallarının dışına çıkan, ister yaratıcıya karşı olsun ister yaratılmışlara karşı olsun başkasının hakkını çiğnemek anlamına gelen tüm davranışlara *bağy* denmiştir.⁸³

Allah, temelde toplumun huzur, salâh ve güvenliğini sağlayacak üç şeyi emretmiş, toplumun huzurunu ifsâd eden üç şeyi de yasaklamıştır:

“*Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenâlık ve azgınlığı da (bağy) yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁸⁴

Bu ayette geçen kötülükle ilgili üç kavramın üçü de aslında birbirine yakın; ama birbirinden farklı kapsamlarda olan fesâd kavramlarıdır. Müfessirlere göre buradaki “البغي” insanlara düşmanlık etmek, zulüm, kibir, isyan, haddi aşma, suç, cinayet, fesâd, hased, zina gibi manalara gelmektedir.⁸⁵

1.4. Islâh Kavramı

1.4.1. Islâhın Tanımı

S-l-h kelime kökünden gelen “salâh” kelimesi mastar olup sülâsî mücerretlerin üçüncü ve beşinci kalıplarından gelmektedir.⁸⁶ Salâh anlam itibariyle layık olmak⁸⁷, iyi olmak, iyi bir hal üzere bulunmak, fesâttan sonra iyi olmak⁸⁸, musalâha ve

⁸¹ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 271.

⁸² Ali Şafak, “Bağy”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. IV, s. 451.

⁸³ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 50.

⁸⁴ Nahl, 16 / 90.

⁸⁵ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 51.

⁸⁶ İbn Manzûr, a.g.e, II, 516.

⁸⁷ Cevherî, *es-Sihah*, I, 388.

⁸⁸ Zemahşerî, *Esâsü'l Belağâ*, s. 537.

istikâmet manalarına gelmektedir.⁸⁹ Salâh kavramı if'âl kalıbından “ıslâh” şeklinde kullanıldığında onarmak, düzeltmek, iyi olmak, iyilik yapmak, kişilerin aralarını düzeltmek ve barıştırmak anlamlarına gelmektedir.⁹⁰

Islâh kavramı Kur'an'da iman,⁹¹ yer-mekân edinme,⁹² dostça davranma,⁹³ eşit yaratma,⁹⁴ ihsan,⁹⁵ itaat,⁹⁶ emanet,⁹⁷ ebeveyne iyilik etme,⁹⁸ iyiliği emretme, kötülüğü engelleme,⁹⁹ hac,¹⁰⁰ arayı düzeltme,¹⁰¹ kazanç¹⁰² ve tevekkül etme anlamlarına karşılık olarak gelmektedir.

Salâh kavramı Kur'an'da yüz seksen kez otuz farklı şekilde geçer.¹⁰³ Bu kavramdan türetilen ıslâh ise Kur'an'da farklı anlamlara delalet etmek üzere beş kez geçer.¹⁰⁴ Kendisini ve insanlar arasındaki ilişkileri düzeltmek, barıştırmak ve barışmak anlamlarında kullanılır.¹⁰⁵

İnsanların birbirleri ile olan ilişkilerini ve bir arada güven ve huzur içinde yaşamalarını ifade etmek için kullanılan “sulh” kelimesi de salâhtan türetilmiştir. Genel ifadeyle sulh, insanlar arasında meydana gelen veya gelebilecek olan düşmanlığı gidermek anlamına gelir.¹⁰⁶

Daha iyi hale getirmek ve düzeltmek anlamında kullanılmakla beraber ıslâh, batıda kullanılan reform kelimesinin karşılığı için kullanılır. Bu kavram daha çok Abdurrahman ve Reşit Rıza'nın öncülüğünü yaptığı dini düşünce akımında anlam kazanmış önemli terimlerden biridir.¹⁰⁷ Bu düşünürlerce savunulduğu şekli ile ıslâh, müslümanın

⁸⁹ Muhammed Ali et-Tahânevî, *Keşşafu Istilahati'l- Fünûn*, Tahkik: Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, II, 281.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, II, 516-517; Zemahşerî, *Esâsü'l Belağâ*, s. 537.

⁹¹ Ra'd, 13/23; Neml, /19; Nur, /32.

⁹² Yusuf, 10/9; Nahl, /122.

⁹³ Kasas, 28/27; A'raf, 7/142.

⁹⁴ A'raf, 7/189.

⁹⁵ Hud, 11/88.

⁹⁶ Bakara, 2/11; A'raf, 7/56; Ankebut, 29/58.

⁹⁷ Kehf, /82.

⁹⁸ İsra, /25.

⁹⁹ Hud, 11/117.

¹⁰⁰ Mü'minün, 23/100.

¹⁰¹ Hucurat, /9.

¹⁰² Neml, /19; Nahl, /122.

¹⁰³ Muhammed Fuat Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, s. 410.

¹⁰⁴ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 410.

¹⁰⁵ Ali Merad, “İslâh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 143.

¹⁰⁶ İsfehânî, Müfredât, s. 284.

¹⁰⁷ Merad, “İslâh”, s.143.

hayatını her yönüyle kuşatan geniş bir yenilenme hareketidir. Onlar idari yapı, edebiyat, dil, okul ve hatta askeriye'nin dahi yeniden yapılanması gerektiğine vurgu yapmışlardır.¹⁰⁸

1.4.2. Islâh Kavramıyla İlgili Olan Kavramlar

1.4.2.1. Adalet

Adalet, iki şeyi birbirine benzer yapmak, birbirine dengelemek, bir şeyi yerli yerine koymak, suçluya cezasını, haklıya hakkını vermektir. Adâletin karşıtı zulümdür. Aynı zamanda adalet akla, vicdana ve sağduyuya göre hareket etmek anlamındadır.¹⁰⁹

Adalet, ifrat ve tefrite kaçmadan dengeli davranma, davranış ve hükümde doğru olma, hakka göre karar verme, her şeyin ve herkesin hakkını verme, haksızlıklardan uzaklaşarak hak yolunu tutmaktır.¹¹⁰

Ahlâkî, ferdî ve içtimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem olarak kabul edilen adalet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi anlamlara da gelmektedir.¹¹¹

Bu tanımlamalardan hareketle denilebilir ki, adalet hem insanın hem de evrenin yaratılış düzeni ve dengesidir. Evrendeki her şey tanzim edilmiş ve olması gerekenlerle donatılmıştır. Ancak bu düzeni ve dengeyi bozabilecek, adaleti yok edecek bir varlık çıkabilmektedir ki, o da insandır. İnsan adaletsizliği ile yeryüzünde düzeni bozarak fesâd çıkarabilirken tam da aksine adaleti sağlayıp yeryüzünü ıslâh edebilme güç ve imkânına sahiptir.¹¹²

1.4.2.2. Birr

Birr, “itaat etme, doğruluk, hayırlı iş, ıslâh, cennet, sıra-ı rahim, kalp ve ihsanda bulunma” manalarına gelmektedir.¹¹³

¹⁰⁸ Merad, “Islâh”, s.146.

¹⁰⁹ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 107.

¹¹⁰ Ahmet Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2015, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 313.

¹¹¹ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 107.

¹¹² Nisa, 4/58.

¹¹³ Ömer Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 58.

İzutsu, anlamca sâlih kavramına çok benzeyen *birr* kelimesinin Kur'an'da anlaşılması en zor ahlaki kavramlardan biri olduğunu söylemiş ve Kur'an düşüncesinin genel bir çerçevesi içerisinde bağlamsal tanımını yapmıştır. *Birr* ile salâh kelimesi karşılaştırılırsa kelimenin semantik yapısı ile ilgili önemli bir ipucu elde edilebilir. *S-l-h*'nin semantik yapısında insan ilişkilerinde gözetilmesi gereken sevgi, adalet ve doğruluk gibi unsurların son derece seçkin bir yeri vardır. Şöyle ki, yoksulların doyurulması ile Allah'a kulluk yapmak nerdeyse aynı düzeydeki ameller olarak gösterilmektedir. Bu durum insanı şaşırtmamalıdır. Nitekim Kur'an adalet ve sevginin toplum yaşamındaki önemini özellikle vurgulamaktadır.¹¹⁴

Kur'an'da birden çok ayette *birr* (iyilik) ve *takva*'nın beraber geçtiği görülmektedir. Özellikle *birr* ve *takva* üzerine yardımlaşma söz konusu edilmektedir.¹¹⁵ Bir arada kullanılan *birr* ve *takva* kavramları bir müminin sahip olması gereken kimlik ve kişiliğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Allah'a inanan her fert onun sorumluluğunu da kendinde hissetmelidir. Sonuç olarak *birr* kavramının bağlamsal olarak ıslâh kavramının içerdiği birçok anlamı kapsadığı açıkça görülmektedir.¹¹⁶

1.4.2.3. Takva

Takva, sözlükte “sakınmak, korunmak, saygılı olmak, korumak, dindar olmak, itaatkâr olmak, çekinmek ve korkmak” gibi manalara gelir. Takva, Allah'a itaat etmek ve azabından sakınmak şeklinde de tanımlanmıştır. Bu nefsi ceza almayı gerekli kılan davranışlardan korumakla gerçekleşir. Takva, Kur'an'da daha çok “Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma” anlamında kullanılır.¹¹⁷

Takva kavramı, insanın fiillerinde sürekli hak, adâlet, emanet ve doğruluğu gözetmesini, insanlara güzellikle muamelede bulunmasını, düşmanlık ve zulümden kaçınmasını da içerir. Çünkü insan, bütün işlerinde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelmektedir. Bu durum insanı, sürekli şahsiyetini güzelleştirmeye ve işlerini en iyi şekilde yapmak için güç ve bilgisini artırmaya yönlendirmektedir. Bu

¹¹⁴ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 315.

¹¹⁵ Maide, 5/2.

¹¹⁶ Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 60.

¹¹⁷ Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*, s. 199.

anlamda takva, insanı en güzel davranışa, onun kişiliğini geliştirmeye, onu kötü, sapık ve kural dışı davranışlardan uzaklaştırıp ıslâh edilmesine yönlendiren bir güçtür.¹¹⁸

1.4.2.4. İhsan

İhsan, “bir şeyi güzel ve iyi yapmak, faydalı işler işlemek, ikramda bulunmak” manalarında kullanılmıştır. Güzellik anlamında olan hüsn kelimesinden bir isim olup çirkinin (kubh) zıddıdır.¹¹⁹

İhsan kavramı, sözlük anlamına paralel olarak iyi davranmak, iyilik etmek, bir eylemi en iyi şekilde yapmak¹²⁰ manalarında kullanılmıştır. İhsan, yapılan iyiliklerde farz olan asgari ölçünün ötesine geçmektir. Bir şeyi isteyerek ve severek tam, mükemmel ve güzelce yapmaktır. Bu yönüyle de ihsan, sâlih amelin en üst seviyesidir.¹²¹

İhsan, kişinin bütün eylemlerinin mutlaka bir kontrol altında yapıldığının bilincinde olmasıdır. Bu bilinçle hareket eden fertler, yaptığı işi en güzel ve en mükemmel şekilde yapmaya çalışır. Haksız mal elde etme yolunda çaba harcamaz, kalitesiz mal üretmez ve kazancının helal olması için çaba harcar. İbadetlerini de Allah rızasına kavuşma ümidiyle yapar. Çünkü iyilik ve güzelliğin, çirkinlik ve kötülükten daha iyi ve faydalı olduğunun farkındadır.¹²²

1.4.2.5. Ma'ruf

Ma'ruf, “tanınan, bilinen, tatlı dil, ihsan, iyi muamele ve İslam'ın güzel ve iyi gördüğü” her şeydir. Ayrıca ma'ruf İslam'ın hükümleri, emirleri ve genel prensipleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiildir.¹²³

Ma'ruf, nefsin hayır olarak bildiği ve mutmain olduğu bütün hususları veya Allah'a yaklaşmayı, ona itaat etmeyi ve insanlara yardımcı olmayı, onlara karşı iyi davranmayı gerektiren her davranışı ve iyi olan bütün şeyleri kapsar. Kur'an'da ma'ruf kavramı münker kavramı ile beraber bir kalıp şeklinde kullanılır. Ma'ruf,

¹¹⁸ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 122.

¹¹⁹ Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 62.

¹²⁰ Bakara, 2/112; Nisa, 4/125.

¹²¹ Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*, s. 259.

¹²² Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 63.

¹²³ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 409.

gerçek inanışta doğup onunla uyuşan eylemleri; münker de Allah'ın emirleri ile çatışacak mahiyetteki filleri anlatmak için gelir.¹²⁴

Izutsu'ya göre ma'ruf'un kelime anlamı, "bilinen" yani bildik ve tanıdık sayılan ve bu yüzden de toplum tarafından onaylanan demektir. Karşıtı olan münker ise bilinmediği ve yabancı olduğu için kesinlikle onaylanmayan demektir. Izutsu, ma'ruf'un cahiliye devrindeki anlamının Kur'an'daki anlamından daha geniş olduğu görüşünü ileri sürer.¹²⁵

---

¹²⁴ Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 69.

¹²⁵ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 324.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA FERT VE TOPLUMUN İFSÂDI

2.1. İfsâdın Sebepleri

2.1.1. Hevânın İsteklerine Uyuma

Hevâ, kelime anlamı itibarıyla “istemek, meyletmek, yukarıdan aşağıya düşmek ve nefsin şehvete meyletmesi” şeklinde tarif edilmiştir. Bu sebeple hevâ, kendisine uyan kişiyi dünyada faydasız olan şeylere çağıran, ahirette ise uçuruma gitmesine sebep olan isim olarak tanımlanmıştır.¹²⁶ Terim olarak ise “nefsin, akıl ve din tarafından kötü görülen şeylere meyletmesi; doğruluk ve erdemden saparak hazza ve menfaatlere yönelmesi” anlamına gelmektedir. Hevâ, daha çok olumsuz bir anlama sahiptir ve zemmedilen şeyler hakkında kullanılmaktadır. Kur’ân’daki kullanımlarının tamamı da bu yöndedir.¹²⁷

Ayrıca Kur’an’da hevâ kelimesinin övülmediği aksine hoş görülmeyp yerildiği, dalalet ve fesâd ehline nispet edildiği açıkça görülmektedir.¹²⁸

Hevâ’ya uymanın ifsâdın önemli bir sebebi olduğunu Kur’an şöyle haber vermektedir:

*“Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfi arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu.”*¹²⁹

Bu ayete göre eğer Allah, hevâ ve heveslerine uyan müşriklerin isteklerini yerine getirseydi ya da her şey onların istediği gibi olsaydı muhakkak yer ve gökler ile bunlarda bulunanlar fesâda uğrardı.¹³⁰

2.1.2. Şirk Koşma

Yeryüzünde ve göklerde evrensel düzenin ve barışın yegâne nedeni tek egemen gücün Allah olmasıdır. Allah’ın koyduğu ilahî yasalara uymak suretiyle tüm varlıklar, sulh ve salâh içinde olurlar. İnsanlar ve toplumlar da Allah’ın koyduğu

¹²⁶ İsfahânî, *Müfredat*, s. 849.

¹²⁷ Akbaş, *Kur’an’da İnsanın Mutluluğu*, s. 143.

¹²⁸ Maide 5/77; En’am 6/119.

¹²⁹ Mü’minün, 23/71.

¹³⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Tâberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001, C. 9, s. 33.

yasalara uygun hareket ederlerse düzen bozulmadan yaşamlarına sulh içinde devam ederler. Ancak bu yasaları tanımaz ve başka varlıkları ilah edinirlerse yeryüzünde fesâd çıkar. Böylece de bütün doğal ve beşerî dengeler altüst olur.¹³¹

*“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”*¹³²

İlahın tek oluşu, kâinattaki nizamın düzgün olmasının sebebidir. Bu nedenle de “şirk” hem evrendeki düzenin hem de insandaki fitrî yapı ve dengenin bozulması sonucunu doğurur. Bu açıdan müşriklerin önderliğini yaptığı birden çok ilaha inanma yeryüzündeki en büyük ifsâd sebebi olarak değerlendirilmektedir.¹³³

2.1.3. Cihadı Terk Etme

Kur’an cihadı terk etmekle fesâd arasındaki ilişkiye şu ayetle işaret etmektedir:

*“Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu.”*¹³⁴

Müfessirlerin bu ayet ile ilgili iki görüşü vardır: Birinci görüş şöyledir: “Eğer Allah, ıslâh ehli insanlarla isyan edenlerin cezasının ertelemeseydi asî olanların cezasını süratle verecek olurdu ki bu ceza da yeryüzündeki her şeyi helak ederdi. Fakat Allah salih kulları dolayısıyla yeryüzünü ifsâd edenlerin cezasını ertelemektedir.”¹³⁵ Diğer görüş ise şöyledir: “Allah iman edenleri küffara karşı korumuş ve yardım etmiştir. Bu şekilde ifsâd edenlerin fesâdını engellemiştir. Eğer müfsitler müminlere galip gelmiş olsalardı küfür yayılırdı ve yeryüzünün fayda veren her nimetinin kökü kazılır, fesâda uğrardı.”¹³⁶

Allah yolunda cihad sayesinde yeryüzü müfsitlerin pisliklerinden temizlenir. Ferdin ve toplumun hayatı düzene girer.

¹³¹ Dursun Ali Yıldırım, “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesâd Sebepleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Şırnak, 2016, s. 127.

¹³² Enbiya, 21/21-22.

¹³³ Yıldırım, “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesâd Sebepleri”, s. 127.

¹³⁴ Bakara, 2/251.

¹³⁵ Ebü'l-Fida İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, C.1, s. 662.

¹³⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dârü İhya-ı't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, C. 1, s. 131.

Allah yolunda cihadı terk etmek ise meydanı bozguncuların arzu ve isteklerine bırakmak demektir. Bu ise fert ve toplumun hayatını tehlikeye atmak anlamına gelir.¹³⁷

2.1.4. Refah ve Şımarıklık

Arapçada şımarıklığın karşılığı olarak “*mütref*” sözcüğü kullanılır. Mütref, “rahat, refah ve bolluk içinde yaşayan” anlamında bir kavramdır. Çoğulu “*mütrefün/mütrefin*” olarak gelir. “Sorumsuz, rahat yaşayan, cebbâr ve zorba kişileri” tanımlamak için kullanılır.¹³⁸ Refahın artması, yaşamın düzelmesi ve bolluğun artması sonucu şımarıkların azması anlamına da gelir.¹³⁹

Mütref, tefsir kitaplarında nimetler içinde yaşayan, bu nimetleri de Allah’ın rızası dışında kullanan ve neticesinde O’nun gazabına çarptırılanlar için kullanılır. Bunun yanında zevki peşinde koşan ve Allah’ın verdiği çeşitli nimetler içerisinde yaşarken şımaranları tarif etmek için de kullanılmıştır. Ayrıca ahireti terk edip dünyanın zevk ve lezzetlerine dalan, hayatın tadını çıkarmaya çalışırken hayatında ahlakî endişelere yer vermeyen kişileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁰

Allah, peygamberler aracılığıyla şımarıklara, Allah’a itaat etmeyi ve salih amellerde bulunmayı emretmiştir. Fakat onlar bu emre uymamış ve birçok kişiyi de arkalarından sürüklemişlerdir.¹⁴¹ Mütreflerin toplumda zulüm ve haksızlığı yaygınlaştırmaları neticesinde, hem kendilerinin hem de toplumun helakına sebep oldukları şu ayetle ifade edilmektedir:

*“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.”*¹⁴²

Seyyid Kutup bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Taşkın bir servet, vücuttaki fazla enerji gibidir; onu bir yere kanalizasyon etmek, kaçınılmazdır. Bu servet, bazen kalbi fesâda uğratan, bedeni yok eden bir lüks hâlini, bazen de şehvetler hâlini alır. Bu

¹³⁷ Mecdî el-Hilâlî, *Islâh Yolu*, Çev. Seyit Halit İlcihan, Beka Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 25.

¹³⁸ Nurettin Turgay, “Kur’an’da Mütref Kavramı”, *Bilimname Dergisi*, S. 1, Diyarbakır, 2007, s. 76.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisanul Arap*, IX, s. 17.

¹⁴⁰ Turgay, “Kur’an’da Mütref Kavramı”, s. 76.

¹⁴¹ Ebü’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Lübnan 2009, C. 2, s. 630.

¹⁴² İsra, 17/16.

şehvetler, mala ihtiyacı bulunan başka bir kesimin, mal sahiplerinin şehvetlerini doyurmaları, onların gurur ve kibirlerini okşamak için ırzlarını satmaları, ya yaltaklanmaları veya kişiliklerini yok etmeleri suretiyle yerine gelir. Büyük servet sahibini, taştan servetini harcayacak yer aramaktan başka bir şey ilgilendirmez. Ahlâksızlık ve buna bağlı olarak içki, kumar, köle ve kadın ticareti, insafsızlık gibi şeyler, servetin bir yerde toplanmasından, başkalarını ondan mahrum edip bir tarafta tekelleşmesinden ve bunun sonunda toplumdaki dengenin ortadan kalkmasından başka bir şeyin sonucu değildir.”¹⁴³

2.1.5. Müsriflere Uyma

İsraf, insanın tasarruflarında sınırı aşmasıdır. İsrafın ifsâd ile beraber zikredilmesinin sebebi fesâd konusunda müsriflerin haddi aşmasıdır.¹⁴⁴ Hz. Salih (a.s) haddi aşarak yeryüzünde fesâdın çıkmasına sebep olacak davranışlardan kaçınmaları konusunda kavmini uyarmış ve şöyle buyurmuştur:

*“Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın”*¹⁴⁵

Müfessirler, ayette geçen düzen bozmayı “Allah’a karşı günah işlemek, insanları günah işlemeye çağırmak ve Allah yolundan engellemek” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁴⁶

İsraf, fert ve toplumun hayatını önemli ölçüde etkileyen bir husustur. Fesâda sebep olacak derecede israf edenler küfrün zirvesine ulaşmış olanlardır. Çünkü fesâd onların hayatını kuşatmış ıslâh yolunu unutturmuştur. Allah, onları “*Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayanlar.*”olarak tarif etmektedir. Bu ise yeryüzündeki ifsâtlarının şiddetini beyan etmek için yeterlidir. Onlar, adeta fesâdın şan ve şeref göstergesi olacak derecede ayakta tutmuşlardır. Öyle ki onların yaptığı sadece ifsâttır. Onların işlerine ıslâh asla karışmaz.¹⁴⁷

¹⁴³ Seyyid Kutub, *İslâm’da Sosyal Adâlet*, Çev. Beşir Eryarsoy, Beka Yayınevi, İstanbul 1980, s. 181.

¹⁴⁴ Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Dârü’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, C. 7, s. 114.

¹⁴⁵ Şuara, 26/151-152.

¹⁴⁶ Yakup Yüksel, “Kur’an’da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Tekirdağ, 2020, s. 59.

¹⁴⁷ Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî*, C, 7, s. 113.

2.1.6. Müşriklere Yakınlaşma

Allah, müminlerin birlik, beraberlik ve dayanışma içinde birbirlerine yardımcı olmalarını emretmiş ve böyle bir beraberliğin yokluğunun yeryüzünde fesâd sebebi olduğunu beyan etmiştir:

*“İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.”*¹⁴⁸

Bu ayet, ehli küfrün birbirlerine yakın ve birbirlerinin destekçisi olduğunu beyan etmektedir. Allah, yeryüzünde büyük fitne ve fesâdın yayılmasını önlemek için müminlerin birlik ve beraberlik içinde olmalarını ve bundan geri durmamalarını istemektedir. Allah, müminlere bu konuda müşrikleri dost edinmemeyi, onlara karşı sevgi beslememeyi ve onlara uymamayı emretmektedir. Bunu yapanların da doğru yoldan sapacağını haber vermektedir.¹⁴⁹

2.2. Müfsitlerin Özellikleri

2.2.1. Kan Dökmek

İnsanın yeryüzünde kan dökceğini melekler insan yaratılmadan önce şöyle haber vermişlerdir:

*“Rabbim meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ dediğinde, Onlar, ‘Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesât çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?’ dediler.”*¹⁵⁰

Ayetteki *“Orada fesât çıkaracak, kan dökcek birini mi yaratacaksın?”* kısmından, ifsâdın ilk örneğinin kan dökme olduğu anlaşılmaktadır. Müfessirler, halife olarak yaratılan insanın bu fesâd işinden uzak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla yeryüzünde kan akıtma ve fesâd çıkarma işini ilk insan olan Hz. Âdem değil belki onun soyundan gelenler yapacaktır. Çünkü ilk kanı dökerek yeryüzünde fesâdı onun çocukları çıkarmıştır.¹⁵¹

Melekler müfsitlerin sıfatı olan kan dökmeyi özellikle zikretmiş, nefsinin ifsâd eden bu yeni varlığın kan dökme eylemini tekrar yapacağına da dikkatleri çekmişlerdir.

¹⁴⁸ Enfal, 8/73.

¹⁴⁹ Mümtetine, 60/1.

¹⁵⁰ Bakara, 2/30.

¹⁵¹ Yüksel, “Kur’an’da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, s. 54.

Müfsitler, başkalarıyla aralarında bir sorun yaşadıklarında akıllarına ilk gelen şey kan dökmek ve adam öldürmektir. Örneğin Firavun, Hz. Musa'nın (a.s) ayetleri ve delilleri karşısında endişelenip başarısız olunca onu ölümle tehdit etmiştir.¹⁵² Firavun'un endişesinin temel sebebi insanların Hz. Musa'ya uyup Allah'a itaatle amel etmelerinden korkmasıdır.¹⁵³

Müfsitler, savaş ateşini tutuşturarak kan dökmeye çalışmış fakat Allah, bu ateşi her yaktıklarında söndürmüştür. Onların amacı savaş çıkarmak ve bu sebeple de kan dökmektir. Neticede yeryüzünde fesâdın yayılmasına zemin hazırlamaktır. Savaşın tutuştuğu bir yerde kanın dökülmesi kaçınılmazdır.¹⁵⁴

2.2.2. Ölçü ve Tartıda Hile Yapma

Müfsitlerin diğer bir özelliği ölçü ve tartıda hile yapmaktır. Kur'an'da ölçü ve tartıda hile yapmak birçok yerde söz konusu edilmiş ve müfsitlere nispet edilmiştir. Müfsitler tartıda haksızlık yapıp insanlara haklarını eksik tartarak verirler.¹⁵⁵

Tartıda hile yapmak kötü bir huy ve büyük haksızlık olduğu için İslam davetinin başlangıcında haram kılınmış, hile yapanlar da uyarılmışlardır. Tartıda hile yapmakla meşhur olan müfsit topluluk Medyen halkıdır. Bu kötü ahlakları nedeniyle Hz. Şuayb'ın uyarısına maruz kalmışlardır. Şöyle ki; Hz. Şuayb, kavminden ölçü ve tartıda adaleti sağlamalarını, insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını istemiştir:

*“Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletli bir şekilde yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına haksızlık etmeyin.”*¹⁵⁶

Ayette geçen “Yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına haksızlık etmeyin.” kısmı başkalarına zarar vermeme, dünya ve âhiret maslahatlarını zarara uğratmama ve dinî maslahatları zâyi etmeme şeklinde yorumlamıştır.¹⁵⁷ Ölçü ve tartıda hilenin fesâdla beraber geçtiği diğer iki ayet ise şöyledir:

¹⁵² Mü'min, 40/26.

¹⁵³ Yüksel, “Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, s. 72.

¹⁵⁴ Maide, 5/64.

¹⁵⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1964, C. XIX, s. 220.

¹⁵⁶ Hud, 11/85.

¹⁵⁷ Yüksel, “Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, s. 65.

“Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapamayın.”¹⁵⁸

“İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın.”¹⁵⁹

2.2.3. Yol Kesme ve Korkutma

İnsanın bir kısım ihtiyaçlarını gidermesi yolculuk yapmasına bağlıdır. Bu yolculukların ise güvenli olması şarttır. Bu sebeple Allah, yolculukların güven içinde yapılmasını büyük bir nimet olarak nitelemektedir.¹⁶⁰ Müfsitler, seyahat güvenliğini tehlikeye atarak insanların yollarını keserler. Kalplerine korku salarak da fesâd çıkarmaya çalışırlar.¹⁶¹

Müfsitler, yağmalama yapmak için yol keser, eşkıyalık yapar ve böylece terör estirirler. Bu eylemleri de Kur'an'da Allah'a ve resulüne savaş açmak şeklinde tasvir edilmektedir.¹⁶² Allah ve elçisine savaş açıp yeryüzünde bozgunculuk yapmak; kanın dökülmesine, haksız yere malların alınmasına, hırsızlığın ve korkunun yayılmasına sebep olur. Müfsitler bu yöntemleri kendilerine rızık kapısı edinmiş, halkın huzurunu bozmuş ve bu eylemlerinden zevk almışlardır.¹⁶³

2.2.4. Akrabalık Bağını Kesme

Müfsitlerin bir özelliği de akrabalık bağını kesmeye çalışmaktır. Allah, akrabalık bağının koparılmamasını, korunmasını ve devam etmesini, akrabalık haklarına riayetsizlikten sakınmayı emretmiştir.¹⁶⁴

Akrabalık bağı, insanı Allah'a yaklaştırır. İnsanın derecesini yükseltir. Rızıkı arttırır ve ömrün bereketlenmesini sağlar. Müfsitler, bu hususa riayet etmeyerek Allah'ın emrine muhalif davranırlar. Toplumda bulunan bütün güzel hasletleri yok etmek için ellerinden geleni yaparak etraflarındaki insanların hayatlarını ifsâd

---

¹⁵⁸ A'raf, 7/85.

¹⁵⁹ Şuara, 26/183.

¹⁶⁰ Sebe', 34/18

¹⁶¹ Sebe', 34/18.

¹⁶² Maide, 5/33.

¹⁶³ Maide, 5/33; A'raf, 7/86; Ankebut, 29/29.

¹⁶⁴ Nisa, 4/1.

ederler. Özellikle de bireysel ve toplumsal ilişkileri ayakta tutan özelliklere fesâd karıştırarak bozgunculuk çıkarırlar.¹⁶⁵

2.2.5. Sözde Durmama ve Ahitleri Bozma

Toplumun fertleri arasında güvene dayalı ilişkilerin oluşması açısından verilen sözde durmanın ve antlaşmalara uymanın İslam’da büyük bir önemi vardır. Allah, verilen sözlere ve yapılan ahitlere uymanın önemine dikkat çekerek Kur’an’ın birçok yerinde bu konuya yer vermiştir.¹⁶⁶ Verilen sözlerde durmamak ve ahitlere riayet etmemek kâfir ve münafıkların özelliği¹⁶⁷ olmakla birlikte yeryüzünde fesâdı yayan müfsitlerin de özelliğidir:

*“Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah’a verdikleri sözden dönerler, yeryüzünde fesât çıkarırlar...”*¹⁶⁸

*“Allah’a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar... ve yeryüzünde fesât çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir.”*¹⁶⁹

2.3. Öne Çıkan Müfsit Şahsiyet ve Toplular

2.3.1. Öne Çıkan Müfsit Şahsiyetler

2.3.1.1. Nemrut

Tekvîn’de Nemrud’dan “yeryüzünde kudretli adam” ve “Rab indinde kudretli avcı” şeklinde söz edilmektedir. Tekvîn yorumcularına göre Nemrud karanlık fakat güçlü bir figürdür. Dünyanın ilk ve en büyük emperyalistidir. Talmud metinlerinde ise Nemrud’un Hz. İbrâhim’i ateşe atan ve bütün insanları Tanrı’ya isyana teşvik eden kötü yönetici olduğu üzerinde durulur.¹⁷⁰

Kur’an’da Nemrut ismi geçmemektedir. Ancak Bakara sûresinde Allah’ın ona hükümdarlık ve mülk verdiği için şımarıp Hz. İbrâhim ile tartıştığından söz edilen kişinin Nemrut olduğu müfessirler tarafından kabul edilmiştir. Bununla beraber Hz.

---

¹⁶⁵ Bakara, 2/27.

¹⁶⁶ Maide, 5/1.

¹⁶⁷ Bakara, 2/100.

¹⁶⁸ Bakara, 2/27.

¹⁶⁹ Ra’d, 13/25.

¹⁷⁰ Cengiz Batuk, “Nemrud”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 554.

İbrâhim'in ateşe atılması ile ilgili ayetlerde de ona bazı göndermeler olduğu düşünülmektedir.¹⁷¹

Nemrut, kendisini yeryüzünün ilahı ilan etmekle fesâdın en büyüğünü göstermiştir. Hz. İbrâhim tevhit inancıyla karşısına çıkınca Nemrut inkâr edip Hz. İbrâhim'den bunun delillerini istemiştir. Hz. İbrâhim kendisine “*Rabbim hayat veren ve öldüren*”¹⁷² deyince Nemrut tartışmada çok ileri gitmiş ve kendi nefesine ilahlığı atfederek: “*Hayat veren ve öldüren benim*”¹⁷³ demiştir. Oysa hayat verme ve alma sadece Allah'a ait olan bir özelliktir. Aksini iddia etmek ise, büyük bir ifsâttır.

Müfessirler, “*Bunlardan öncekileri de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavanı tepelerine indirmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti.*”¹⁷⁴ ayetinin Nemrud'u tasvir ettiğini söylemişlerdir. Çünkü o, gökten haber almak için yüksek binalar yapmıştı. İstedikini elde edemeyince ailesiyle o binaların içine girmişti. Etrafındakilerle içine girdiklerinde ise Allah, binaları üzerlerine yıkarak hepsini helak etmişti.¹⁷⁵

2.3.1.2. Firavun

Firavun kelimesi Hz. Musâ'dan önce Mısır kralları için kullanılan bir kelimedir. Hz. Musâ dönemindeki Firavun'un Amelika b. Evde' b. İrem b. Sâm b. Nuh sülalesinden Velid b. Mus'ab b. Riyan veya Mus'ab b. Riyan olduğu söylenmiştir. Fars asıllı olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁶ Kur'an'da geçen Firavun kelimesi ise sadece Hz. Musâ dönemindeki Mısır kralını ifade eder ve yetmiş dört yerde geçer.¹⁷⁷

Kur'an'da Firavun Hz. Musâ'nın karşısında yer alan, böbürlenen, büyüklük taslayan, ilahlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, halkını küçümseyip zayıfları ezen, Hz. Musâ'nın tanrısına ulaşmak için kuleler yapan ve gerçeklere kulaklarını tıkayan bir kral olarak tasvir edilmektedir. Firavun, birçok ayette ailesi (âl-i Fir'avn), avenesi (mele'), kavmi ve askerleri ile birlikte anılmaktadır. Ayetlerin

¹⁷¹ Batuk, “Nemrud”, s. 555.

¹⁷² Bakara, 2/258.

¹⁷³ Bakara, 2/258.

¹⁷⁴ Nahl 16/26.

¹⁷⁵ Tâberî, *Camîu'l Beyan*, C. 9, s. 67; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, C.1, s. 553.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an 'i- Azim*, C. I, s. 219.

¹⁷⁷ Ömer Faruk Harman, “Firavun”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 118.

Firavun'u fert olarak ele almaktan çok onu erkânıyla birlikte zikretmesi ise oldukça dikkat çekicidir. Hz. Musâ insanlık tarihinde hak, adalet ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluştururken Firavun, Kârun, Hamân ve taraftarları bunun karşısında yer alan bir zihniyeti temsil etmişlerdir.¹⁷⁸

Kur'an'ın altmış bir ayetinde Firavun'un fesâdı ve fesâd şekilleri onunla ilişkilendirilerek verilmektedir. Firavun'un da Nemrut gibi sergilediği fesâd şekilleri Kur'an'da geçmektedir. Onun ilk ifsâdı ise kan dökmek olmuştur.¹⁷⁹

Firavun, hükümdarlığını ve bu hükümdarlıktan doğan güç ve kuvvetini zulüm aracı olarak kullanan bir yöneticiydi. Firavun'un asıl derdi ise İsrailoğullarına kötü muamele ederek onlara zulmetmekti.¹⁸⁰

Firavun, müfsit bir sapkınlıkla hamile kadınları takibe alırdı. Doğumları yaklaşınca gözetleyicilerini gönderirdi. Doğan kız çocuk ise sağ bırakır, erkek çocuk ise öldürtürdü.¹⁸¹ Böylece Firavun ve taraftarları İsrailoğullarına işkencenin en kötüsünü yapıyor, onları en zor ve ağır işlerde çalıştırıyorlardı. Erkekleri öldürüyor kadınları da hizmetlerinde kullanıyorlardı.¹⁸²

Firavun'un, bir diğer ifsâdı aşırı bir kibre sahip olmasıdır. Firavun ve kavmi kibirle fesâdın bayrağını çekmişlerdir.¹⁸³ Firavun, mucizeleri açık bir şekilde görüp idrak ettiği halde büyülenerek ve kibirlenerek Allah'a ve ahirete imanı reddetmiştir.¹⁸⁴

2.3.1.3. Kârun

Kârun, Hz. Musâ'ya karşı başlatılan isyanın başını çeken şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevrat'ta Hz. Yakub'un oğlu Levi'nin oğlu Kohat'ın oğlu Yitshar'ın (İzhar) oğlu olarak gösterilen Korah, Musâ ve Hârûn'a karşı çıkarılan bir isyan hareketi ile gündeme gelmektedir. Bu hareket ile Kârun; Hz. Musâ ve Hârûn'un dinî otoritesini yıkmayı hedeflemiştir.¹⁸⁵

---

¹⁷⁸ Harman, "Firavun", s. 118.

¹⁷⁹ Kasas, 28/4.

¹⁸⁰ Bakara, 2/49.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, C. 6, s. 235.

¹⁸² Tâberî, *Camiu'l Beyan*, C. 1, s. 214.

¹⁸³ Kasas, 28/39.

¹⁸⁴ Neml, 27/14.

¹⁸⁵ Ömer Faruk Harman, "Kârun", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 519.

İslamî kaynaklarda Kârun ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Tevrat'taki şecere verilerek onun Hz. Musâ'nın amcasının oğlu olduğu belirtilmektedir. Hz. Musâ ve Hârûn'dan sonra İsrâiloğulları'nın en üstünü ve bilgilisi sayıldığı, Tevrat'ı çok güzel okuduğu, İsrâiloğulları Mısır'da yaşarken Firavun tarafından onlara yönetici tayin edildiği; fakat tıpkı Sâmirî gibi Allah düşmanı olup fesâd çıkardığı, Hz. Musâ'dan simya ilmini öğrendiği belirtilmektedir. Evinin, elbiselerinin, hazinelerinin özellikleri ve gösterişli tavırları da nakledilmektedir.¹⁸⁶

Zengilliği ve ilmi Kârun'u doğruluktan ve doğru yoldan ayırmıştır. Kârun, ilim ve mal nimetine inkâr, kibir, büyülenme, cimrilik ve isyanla karşılık vermiştir. Kur'an onun bu durumuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

*“Kârûn Musâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”*¹⁸⁷

Kârun, kavmine karşı kibirlenmiş, savurganlık yapmış ve haddi aşarak zulüm etmiştir.¹⁸⁸ Hz. Musâ'ın getirdiği açık delillere karşı gelerek de kibrini ortaya koymuştur.¹⁸⁹ İnsanlar arasında kötülükleri yayarak Allah'ın yolundan gitmelerine engel olmuştur. Davet ve tebliğe karşı çıkmıştır. Toplumun fertleri arasında müfsitlik yapmıştır. Servetini faydasız şeylere harcayarak halkının kalbini haset, kin, nefret ve hırsıla doldurmuştur. Bu sebeple de bu anlamdaki söz ve eylemleri fesâd sayılmıştır.¹⁹⁰

---

¹⁸⁶ Harman, “Kârun”, s. 519.

¹⁸⁷ Kasas, 28/76-77.

¹⁸⁸ Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmıdî't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dârü Kitabı'l-Arabî, Beyrut 1987, C. III, s. 190.

¹⁸⁹ Ankebut, 29/39.

¹⁹⁰ Kasas, 28/41.

2.3.2. Öne Çıkan Müfsit Topluluklar

2.3.2.1. Ye'cuc ve Me'cuc

Kur'an'da sözü edilen Ye'cuc ve Me'cuc biri geçmişte vuku bulmuş, diğeri de gelecekte vuku bulacak olan olaylarla ilişkili olarak iki defa zikredilmektedir. Bir yerde “Ye'cuc ve Me'cuc'den zaman ve mekân belirtilmeden geçmişte yaşamış bir topluluk şeklinde söz edilmekte, onların etrafa zarar verdikleri ve Zülkarneyn'in yaptırdığı büyük sed sayesinde engellendikleri bildirilmektedir.”¹⁹¹

Başka bir yerde “Ye'cuc ve Me'cuc'den gelecekte ortaya çıkacak bir topluluk olarak söz edilir. Burada da yer ve zamana değinilmeden gerçek vaad yaklaştığında Ye'cuc ve Me'cuc'ün önünün açılacağı kaydedilir.”¹⁹²

Kur'an'da Ye'cuc ve Me'cuc ifadeleri yakıp yıkan, çevreye yayılıp zarar veren toplulukların bir tasvirini yapmak için kullanılmaktadır. Kur'an, geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu niteliği taşıyan toplulukların ortaya çıkacağını haber vermektedir. Bunların çok kalabalık olduğundan ve yeryüzünde fesâd çıkaran bir topluluk olacaklarından bahsedilmektedir.¹⁹³

Bu topluluğun ifsâdı ayrıntı verilmeksizin icmâlen Kur'an'da şöyle geçmektedir:

“Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ve Me'cuc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”¹⁹⁴

Kur'an'da bu ayet dışında Ye'cuc ve Me'cuc'un ifsâdıyla ilgili başka bir bilgi geçmez. Ayrıca Kur'an, fitne ve fesâd çıkaran bu topluluğun fesâtlarını engellemek için bir set yapıldığından söz etmektedir. Zülkarneyn'in iki dağ arasında yaşayan bir kavmin memleketine gittiği, onların kendisinden fesâtçı Ye'cuc ve Me'cuc kavmi ile aralarına bir set yapmasını istediği, Zülkarneyn'in de demir küteller yığdırıp

¹⁹¹ Kehf, 18/93-97.

¹⁹² İlyas Çelebi, “Ye'cuc ve Me'cuc”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 374.

¹⁹³ Çelebi, “Ye'cuc ve Me'cuc”, s. 374.

¹⁹⁴ Kehf, 18/94.

¹⁹⁴ Kehf, 18/94.

ateşlettiği, demir erimeye başlayınca üzerine erimiş bakır döktürerek aşılması mümkün olmayan bir set yaptığı belirtilir.¹⁹⁵

2.3.2.2. Lût Kavmi

Hz. Lut, Hârûn b. Üzer'in oğludur. İbrâhim'in (a.s) yeğenidir. Hz. İbrâhim'e tabi olmuş ve onunla Şam'a yolculuk yapmıştır. Kur'an'da yirmi yedi yerde ismi geçer. Ayrıca Kur'an, Lût'un İbrâhim'in davetini kabul ettiğini,¹⁹⁶ onunla beraber bereketli ülkeye ulaştırıldığını,¹⁹⁷ peygamberlerden olduğunu,¹⁹⁸ diğer peygamberler gibi âlemlere üstün kılındığını,¹⁹⁹ ona hüküm ve ilim verildiğini, sâlihlerden olduğunu ve ilahî rahmete kabul edildiğini²⁰⁰ haber vermektedir.²⁰¹

Allah, Hz. Lut'u Sodom ve çevresindekilerine peygamber olarak göndermiştir.²⁰² Bu bölgede yaşayan kavim, daha önce hiçbir topluluğun yapmadığı kötülükleri yapıyordu. Kadınları bırakıp erkeklere şehvetle yaklaşan sapık bir kavimdi. Böylece neslin ifsâda uğramasına sebebiyet veriyorlardı. Kavmin bu davranışı eşcinsellik, şeklinde açıklanırken²⁰³ Kur'an, bu eylemi fuhuş kavramı kapsamında ele almaktadır.²⁰⁴

Eşcinsellik İslam'da şiddetli bir biçimde kınanmış ve büyük günahlardan sayılmıştır. İslam dini, eşcinselliği ferdî ve içtimaî ahlâk, cinsiyet ahlâkı ve eğitimi gibi açılardan ele almıştır. Ayrıca fert ve toplumların böyle bir sapkınlıktan korunması, fertlerin bu tür davranış ve eğilimlerini önleyici ve tedavi edici tedbirlerin alınması üzerinde çok durmuştur.²⁰⁵

Cinsî ihtiyaçların tabii ve meşrû çerçevede karşılanması, fitrat ve iffetin korunması, insanlık onurunu zedeleyen her türlü cinsî azgınlık ve sapıklıktan uzak durulması Kur'an'ın temel mesajlarından biridir. Kur'an'da, Lût kavminin bu

¹⁹⁵ İskender Pala, "Sedd-i İskender", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 276.

¹⁹⁶ Ankebût, 29/26.

¹⁹⁷ Enbiyâ, 21/71.

¹⁹⁸ Sâffât, 37/133.

¹⁹⁹ En'âm, 6/86.

²⁰⁰ Enbiyâ, 21/74-75.

²⁰¹ Ömer Faruk Harman, "Lût", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 227.

²⁰² İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, C. 3, s. 488.

²⁰³ M. Kamil Yaşaroğlu, "Livata", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 198.

²⁰⁴ A'raf, 7/80.

²⁰⁵ Yaşaroğlu, "Livata", s. 199.

sapkınlığının yaygınlık kazandığı ilk toplum olduğuna atıfla onların bu çirkin fiili işlemleri ve peygamberleri Hz. Lût'un kendilerini bu işten alıkoymaya yönelik uyarı ve öğütlerine kulak vermeyişleri nedeniyle helâk edildiği anlatılır.²⁰⁶

2.3.2.3. Benî İsrâil

Benî İsrâil, Hz. Yakub'un çocuklarına ve onların soyundan gelenlere verilen isimdir. Kur'an'da kırk bir yerde geçer. Bu lafız, Yakub'un çocukları ve onların soyundan gelenleri, Hz. Musâ'nın kavmini, birinci ve ikinci mâbed dönemi Yahudilerini ve Hz. İsrâ'nın kavmi gibi²⁰⁷ geçmişte yaşamış insanların yanında Hz. Peygamber döneminde başta Medine olmak üzere Arap yarımadasında yaşayan Yahudileri de ifade etmektedir. Kur'an'da İsrâiloğullarının on iki kabileye ayrıldıkları bildirilir.²⁰⁸ Hz. Yakub'un on iki oğlunun Hz. Yûsuf zamanında Mısır'a yerleşmesinden başlayarak Hz. Musâ sonrası dönemlerdeki faaliyetlerine kadar çeşitli olaylar nakledilmektedir.²⁰⁹

Kur'an, İsrâiloğulları'na hitap ederken onların geçmişteki durumlarını ve kendilerine verilen nimetleri hatırlatmaktadır. Firavun'un zulmünden ve denizde boğulmaktan kurtulmaları, çöldeki yiyecekler ve kayadan su fışkırması bu nimetlerden bazılarıdır. Diğer taraftan vaktiyle İsrâiloğulları'ndan Allah'a kulluk etme ve peygamberlere inanıp onları destekleme konusunda söz alınmış; karşılığında günahlarının bağışlanacağı, cennet gibi bir ülkeye kavuşturulacakları vaad edilmişti. Ancak onlar verdikleri sözü tutmamışlardı. Peygamberleri de inkâr edip öldürmeye kalkışmışlardı. Allah'ı unutmuş, putlara ve buzağı heykeline tapmaya başlamış ve yeryüzünde fesâd çıkarmışlardı.²¹⁰

Kur'an' da bozgunculuk ile en çok adı geçen toplum Benî İsrâil'dir. Peygamberleri yalanlayarak ve öldürmeye kalkışarak yeryüzünde fesâd çıkarmış ve yaymaya çalışmışlardır. Kur'an onların yeryüzünde iki defa fesâd çıkaracaklarını şöyle haber vermektedir:

²⁰⁶ Yaşaroğlu, "Livata", s. 198.

²⁰⁷ Al-i İmrân, 3/49; Zuhurf, 43/59; Saf, 61/6.

²⁰⁸ A'râf, 7/160.

²⁰⁹ Ömer Faruk Harman, "Benîisrail", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, TDV Yayınları, Ankara, 2001, s. 193.

²¹⁰ Harman, "Benîisrail", s. 194.

*“Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.”*²¹¹

Benî İsrâil’in fesâdı ve ifsâtları ile ilgili özel bir çalışmayı gerektirecek kadar bilgi bulunmaktadır. Ancak biz burada detaya girmeden İsrailoğullarının ifsâdını icmalen içeren ayetleri vermekle yetineceğiz:

*“Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleri ile yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey çok kötüdür!”*²¹² *“Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları çok kötüdür!”*²¹³ *“Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış!’ dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”*²¹⁴

2.4. İfsâdın Fert Üzerindeki Etkileri

2.4.1. Bilinçleri Yok Etmesi

Allah, kimin gûnahtan sakındığını, kimin sakınmadığını ve kimin temiz olup kimin olmadığını iyi bilir.²¹⁵ Dolayısıyla insanın kendisini istediği gibi nitelemesinin kendisine hiçbir faydası yoktur. Her insan kendi aklını beğenir ve aklının kendine yeterli olduğuna inanır. Ancak sıra inandığı şeyin doğruluğunu ispat etmeye gelince iman edenle etmeyenin farkı o zaman ortaya çıkar. Müminin delili, akli ve vahiy olurken; kâfirin delili yalnızca elinde bulunan beşerî bilgi kaynaklarıdır. Beşerî bilgi kaynakları birçok konuda, tek başına doğruyu bulmaya ve bilmeye yeterli olmadığından bununla yetinenler hata eder, yanlış yollara saparlar. Gerçekleri

---

²¹¹ İsrâ, 17/4.

²¹² Maide, 5/62.

²¹³ Maide, 5/63.

²¹⁴ Maide, 5/64.

²¹⁵ Necm, 53/32.

görmek ve duymak istemedikleri için de kendi bildikleri ve yaptıklarının doğru olduğunu savunmakta ısrar ederler:²¹⁶

*“Onlara ‘Yeryüzünde düzeni bozmayınız’ denildiğinde, ‘Hayır, biz yalnızca ıslâh edenleriz’ derler. Biline ki, gerçekten bozanlar(müfsitler) onların ta kendileridir, ama farkında olmuyorlar.”*²¹⁷

Münafıklara, yeryüzünde fesâd çıkarmayın dendiğinde kendilerinin ifsâd edenler olduklarını kabul etmemekle birlikte ıslâh edici olduklarını iddia ederler. Buradaki asıl amaçları ise yaptıkları şeylerin ifsâd değil, tamamen ıslâh olduğunu iddia etmeleridir. Çünkü onlar hakkı seçmek istemediklerinden ve basiretleri kapandığından ifsâdı ıslâh sanarlar. Bu durum ifsâtları nedeniyle onların kişilik, huy ve karakter bozukluğuna uğradıklarının göstergesidir. Artık onların bilinci yok olmuş, ifsâdı ıslâh görür hale gelmiştir.²¹⁸

Münafıklar, “Biz ıslah edicileriz” dedikleri ve kalplerdeki hastalığı tedavi edecek öğütlere kulaklarını tıkadıklarından aslında ilk önce kendi nefislerini ifsâd etmişlerdir. Daha sonra da çekememezlik, düşmanlık, fitne kıvılcımını alevlendirmek, iyiliği engellemek ve diğer grupları Müslümanlara karşı kışkırtmak gibi kötülükleri insanlar arasında yayarak ve onları kötülüğe davet etmek suretiyle toplumun bütününe ifsâd etmişlerdir.²¹⁹

2.4.2. Fıtratı Bozması

Fıtrat, gerçeğe meyletme yeteneğidir. İnanan bireyden bu dünyada ve öteki dünyada iyilik ve güzellikler dilemesi istenir. Zira onun kurtuluşu dünyada yapacağı iyi ve doğru işlere bağlıdır. Fıtrat gereği din; akıl ve mantığa ters gelebilecek ilkeler getirmez. Getirdiği ilkeler insan aklının alabileceği ve makul göreceği ilkelerdir.²²⁰

Örnek vermek gerekirse müfsitler, kadınları bırakıp erkeklere yaklaşarak fıtratlarını ifsâd etmişlerdir. Allah, doğal üreme ile cinsel hayatı erkek ve kadın arasındaki birleşmeye bağlayarak varlık düzenini sağlamıştır. Bu varlık düzenine göre ilişkiye girmeyen kavmine Hz. Lût, erkekler için tek meşrû ilişki yolunun

²¹⁶ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C.1, s. 80-81.

²¹⁷ Bakara, 2/11-12.

²¹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştiren. İsmail Karaçam vd, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, C. 1. s.206.

²¹⁹ Yüksel, “Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, s. 51.

²²⁰ Şaban Ali Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 47.

kadınlarla evlenme olduğunu açıkça belirtmiştir. İlgili ayetlerde eşcinsellik kesin bir dille yasaklanırken, bu ahlâksızlığın yayıldığı toplumu bekleyen sonucun ağır bir felâket olduğu da bildirilmiştir.²²¹

Fesâd, Hz. Lut'un kavmini öyle bir kuşatmıştı ki, kavmi hayır ve şerri birbirinden ayıramaz hale gelmişti. Kendisini dinlemeyen kavmi karşısında Hz.Lût, Rabbine dua ederek bu müfsit topluluğa karşı kendisine yardım etmesini istemiştir.²²²

Yeryüzündeki ifsâdın etkisini açıkça gösteren Firavun ise insan fıtratına aykırı olan bir eylemi uygulayarak günahsız çocukların canına kıymıştır. Hz.Musâ dünyaya geldiğinde Mısır'ın yönetimini Firavun'un elindeydi. Firavun, ülkesinin sınırlarını iyice genişletmişti. Bu durum ise onu şımartmıştı. Bunun yanında Firavun, özellikle İsrâil asıllı olanlara insanlık onuruna yakışmayacak şekilde muamelede bulunmuş ve halkını tabakalara bölmüştür. Bu nedenle de fesâd çıkaranlardan olduğu ve doğal olan fıtratı bozduğu ifade edilmektedir.²²³

Firavun böyle bir uygulamayla ceberut davranış sergileyerek fert ve toplumu ifsâd etmiştir. Bu ise, fıtratının ve karakterinin ne kadar bozuk olduğunun açık göstergesidir. Fıtratı bozuk olanların ise iyilik ve güzellik yolunu bulmaları ve ıslâh için çaba harcamaları mümkün değildir. Çünkü bu tür kişiliklerin karakteri bozulmuş, kalpleri hasta olmuş ve fıtratları bozulmuştur. Artık yeryüzünde karışıklık ve bozgunculuk yapmak meslekleri haline gelmiştir.²²⁴

2.4.3. Nedamet Oluşturması

Fesâdın fert üzerindeki etkilerinden birisi de sahibini yaptıklarına pişman ettirmesidir. Ölüm her canlı için reddedilmeyen bir gerçektir. Kur'an, müfsitlerin yeryüzündeki ifsâtlarından dolayı ölüm anlarındaki pişmanlıklarından bahsetmekte ve tövbe edip iman etmek istediklerini dile getirmektedir.²²⁵

İsrâiloğullarının ilahî bir emirle Mısır'dan ayrılmalarının zamanı gelmiş ve bu gayeyle yol almışlardı. İnadından ve zalimliğinden vazgeçmeyen Firavun İsrâiloğullarının peşine düşmüştü. İşte bu sırada bir mûcize gerçekleşti. Deniz ikiye yarıldı, İsrâiloğulları Allah'ın yardımıyla denizin öteki yakasına geçtiler. Ancak o

²²¹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 267.

²²² İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, C. 6, s. 291.

²²³ Kasas, 28/4.

²²⁴ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 215-216.

²²⁵ Mü'minun, 23/99-100.

sırada boğulacağını anlayan Firavun ve yanındakiler için gerçeğini anlayınca pişmanlıklarını dile getirip iman sözcüklerini söylemek isterler.²²⁶

“*Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları’nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O’na teslim edenlerden biriyim.*”²²⁷ Firavun’un bu isteğine ise şöyle karşılık verilmiştir:

“*Şimdi mi? Oysaki daha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın.*”²²⁸

Bu ayetler Firavun’un ölüm anındaki halini anlatmaktadır. Ölüm ile karşı karşıya gelince ve ölümün kendisine her şeyden yakın olduğunu fark edince yaptığı bütün ifsâtlar gözünün önüne gelmiş, kendisine fayda veremeyecek şekilde iman ettiğini dile getirmiştir. Ona, “*Allah’a karşı gelip yeryüzünü ifsât ederken aklına gelmedi de şimdi mi iman ediyorsun?*” cevabı verilmiştir.²²⁹

İnsana, baliğ olduktan ölüm anına kadar geçen sürede Allah, hayır ve şer işleyebilecek bir hayat verir. Bu süre içinde Allah’ın buyruklarını yerine getirip ıslâh edici de olabilirken, karşı gelip isyan ederek müfsit de olabilmektedir. Islâh edici olmanın mükâfatı cennet olurken müfsit olmanın da cezası Allah’ın azabına müstehak olmaktır. Yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar ölüm yaklaştığında yaptıklarının pişmanlıklarını dile getirirler ve salih amel işlemek için dünyaya gönderilme talebinde bulunurlar.²³⁰

Müfsitler, işlemiş oldukları büyük günahları ve telafisi mümkün olmayan bozgunculukları sebebiyle ölüm döşeğinde amel defterlerinin karanlık olduğunu görünce yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe etmek isterler. Ancak tövbeleri onlara fayda vermeyecektir. Onlar, daha dünyadayken Allah’ın azabıyla müjdelenirler. Bu azap müjdesinin sebebi de yeryüzünde Allah’ın elçilerine karşı gelerek yaptıkları bozgunculuk ve çıkardıkları karışıklıklardır.²³¹

²²⁶ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 3, s. 135.

²²⁷ Yunus, 10/90.

²²⁸ Yunus, 10/91.

²²⁹ Nisa, 4/18.

²³⁰ Mü’minun, 23/99-100.

²³¹ Maide, 5/33.

2.4.4. İnsanın Değerini Düşürmesi

Adalet, ifsâd edici olan ile ıslâh edici olanın eşit olmamasını gerektirir. İyilik ve kötülük bir olmaz. Allah müminleri cennet ve nimetlerle müjdelerken müfsitlere çetin bir azabın haberini vermektedir.²³² Allah, bozgunculukları sebebiyle müfsitleri, ıslâh etmeleri sebebiyle de muslihleri bir tutmadığını bildirmektedir.

*“Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesât çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?”*²³³

Allah’ın yapılmasını istemediği, yapanları cezalandıracağını bildirdiği her şey yeryüzündeki düzeni bozar. Yeryüzünde fesâd çıkaranlar, tarih boyunca hem maddî hem de mânevî olarak düzeninin bozulmasına neden olmuşlardır. Huzursuzluk çıkarmış, felâketlere de sebebiyet verip çevreyi kirletmişlerdir. Bu nedenle de ifsâd edenler yerilmiş ve ıslâh edenlerle bir olmayacakları bildirilmiştir.²³⁴

2.4.5. Allah’ın Rahmetinden Uzaklaştırması

Dünyada iken insana düşen, öncelikle Allah’ın sonra da insanların rızasını kazanmaktır. Allah’a ve kullarına verdikleri sözü tutan, akrabalık bağını koruyan, fakir fukarayı gözetten ve insani ilişkilerini sağlıklı tutanlar Allah’ın rızasını kazanır. Ancak gerek Allah’a gerekse kullara verdikleri söze sadık olmayan, yaptıkları anlaşmalara riayet etmeyen, komşu, akraba ve diğer insanlar ile ilişkilerini koparan, fakir ve fukaranın hakkını gözetmeyen, fesâd çıkaran ve insanların arasını bozanlar bu kötülüklerinden dolayı dünyadayken Allah’ın, meleklerin ve insanların lânetine uğrarlar. Ahrette ise cehenneme girerler.²³⁵

*“Allah’a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir.”*²³⁶

Allah’ın hiç kimseye zulmedip haksızlık etmeyeceği, günah işleyenlere de hak ettiklerinden daha çok ceza vermeyeceği kesindir. Fakat kendileri karşı çıktıkları gibi

²³² Tövbe, 9/21; Hac, 22/19-22.

²³³ Sad, 3/28.

²³⁴ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C.1, s. 93-94.

²³⁵ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 3, s. 286.

²³⁶ Ra’d, 13/25.

başkalarının da hidayete ulaşmalarına engel olanların, bu tavırlarıyla insanların dinî ve mânevi hayatları için bir fesâd unsuru haline geldiklerinden suçları artık bireysel olmaktan çıkmıştır. Yaptıkları dolayısıyla cezaları da insanların mânevi hayatlarına verdikleri zarar ve tahribatın derecesine göre artacaktır.²³⁷

Fesâdın başını çekenlere azabın kat kat verileceği ayetlerle sabittir. Verilecek olan azabın ilki inkârları sebebiyle olacaktır. Diğerisi ise insanlara Allah'ın yolundan gitmeye engel olmaları sebebiyledir.²³⁸ Allah'ın emrettiği yoldan gitmek isteyenleri engelleyenlerin O'nun rahmetine yakın olmaları mümkün değildir. Onlar, hem kendilerine hem de başkalarına kötü sonuç hazırlamak isteyen müfsitlerin ta kendileridir. İfsâtlarının doğurduğu sonuçlar nedeniyle dünyada ve ahirette Allah'ın rahmetinden kovulmuş ve hüsrana uğrayanlardan olmuşlardır.²³⁹

2.5. İfsâdın Toplum Üzerindeki Etkileri

2.5.1. Kötülüklerin Yayılması

Kötülüklerin yayılmasına ilk olarak hırsızlığı örnek verebiliriz. Hırsızlık, Allah'ın yasakladığı ve failine hadd uygulamayı emrettiği kötü bir davranıştır. Hırsızlığın fesâdla ilişkilendirilerek verildiği ayet ise Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşlerine yöneltilen hırsızlıkla ilgili ayettir:

*“Onlar, ‘Allah’a andolsun ki bizim bu yerde fesât çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz’ dediler.”*²⁴⁰

Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşlerinin yeryüzündeki fesâdı hırsızlıkla ilişkilendirmeleri hırsızlığın bir fesâd eylemi olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşleri bu fiili işlemediklerine dair yemin edip kendilerini temize çıkarmak istemişlerdir. Çünkü onlara göre hırsızlık fesâdın bir çeşidi sayılmaktadır.²⁴¹

Ölçü ve tartıda hile yapmak da toplumda kötülüğün yayıldığına başka bir göstergesidir. Toplumda her açıdan ölçü ve dengeyi kaçırmak kötülüklerin yayılmasına sebep olur. Ticari hayatta ölçü ve tartıya riayet etmemek, insanlara karşı

²³⁷ Nahl, 16/88.

²³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C.10, s. 146.

²³⁹ Ra'd, 13/25.

²⁴⁰ Yusuf, 12/73.

²⁴¹ Yusuf, 12/73.

haddi aşmak büyük bir zulümdür. Şirke düşmek, isyan ve günah olduğu gibi ticari hayatta hak ve hukuka riayet etmemek de isyan ve günahdır.²⁴²

Kur'an'da ölçü ve tartıyı haksızca yapmak ile ifsâdın ilişkilendirildiği ayet Hz. Şuayb'ın kavmine yaptığı nasihatta dile getirilmektedir:

*“Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin.”*²⁴³

Alışveriş, toplumun gündelik hayatının vazgeçilmezlerindendir. İnsanın hayatını doğrudan etkileyen bir husustur. Dolayısıyla bu alanda adaletsizlik, karaborsa, hile vb. olumsuzluklar artarsa toplumsal hayat yozlaşır. Fitne ve fesâd da yaygınlaşır. Neticede toplumsal dokuyu çözen ve çökerten olumsuz gelişmeler meydana gelir.²⁴⁴

Eşcinsellik, yol kesme ve insanların yolunda kötülük amacıyla oturma ise toplumda kötülüklerin yayıldığını gösteren en uç noktadır. Bu özellikler ifsâdla beraber zikredilmekte ve müfsit toplumlara nisbet edilmektedir. Hz. Lût'un kavmiyle bu konuda mücadele ettiğini Kur'an şu şekilde bildirmektedir:

*“Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşrû yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız? Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!”*²⁴⁵

Allah, doğal üreme ile cinsel hayatı erkek ve dişi arasındaki birleşmeye bağlayarak varlık düzenini sağlamıştır. Hz. Lût, erkekler için tek meşru ilişki yolunun kadınlarla evlenme olduğunu açıkça belirtmiştir.²⁴⁶ Kavmi bu uyarı ve ikazlara karşı çıkmış, bu fiili de adeta ahlak haline getirmiş, meclislerinde açık bir şekilde işleyecek derecede ileri gitmiştir.²⁴⁷

2.5.2. Güvenin Sarsılması

İslam dini insanın mutlu ve onurlu bir hayat yaşayabilmesi için beş temel hakkını garanti altına almıştır. Bunlar; can, mal, din, akıl ve neslin korunmasıdır. Bu

²⁴² İbrahim H Karşlı, *Vahyin Aydınlığında Yürümek*, DİB Yayınları, Ankara, 2015, s. 324.

²⁴³ Hud, 11/85.

²⁴⁴ Karşlı, *Vahyin Aydınlığında Yürümek*, s. 326.

²⁴⁵ Ankebût, 29/29.

²⁴⁶ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 188.

²⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 12, s. 303

beş unsur korunmadığı ya da güven içinde olmadığı takdirde toplumun huzurlu ve sağlıklı olması beklenemez.²⁴⁸

Eğer toplumda adam öldürme, yol kesme, akrabalık bağını gözetmeme, akitlere uymama, ölçü ve tartıda hile yapma gibi kötü hasletler varsa burada fert ve toplumun güvenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Aksine toplumu korku iklimi kaplar. İnsanlar evlerinde, işlerinde ve yolculuklarında güvenden yoksun olurlar. Bu tür durumların oluşmasına sebep olan tüm davranışlara ise fesâd denmiştir. Çünkü bu davranışlar yeryüzünü ifsâd etmeye kalkışmanın sonucunda gerçekleşir.²⁴⁹

Toplumlarda güvensizlik ve korkunun en fazla yayıldığı zaman dilimi şüphesiz savaş dönemleridir. Toplum ve milletler arasında savaşların ortaya çıkmasında müfsitlerin büyük bir etkisinin olduğunu Kur'an şöyle haber vermektedir:

*“Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar, Allah ise bozguncuları sevmez.”*²⁵⁰

Ayette geçen “savaş ateşini tutuşturma” ifadesi hem sıcak çatışma hem de soğuk savaş olmak üzere her türlü savaşı kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Yahudiler asırlarca bağınaz, bozguncu ve savaş duygularını harekete geçirme tutumunda olmuş ve bunun için çaba harcamışlardır; fakat Allah, her savaş ateşini yaktıklarında o ateşi söndürmüştür. Böylece bu bozguncu topluluğun çabaları sonuç vermemiş ve boşa gitmiştir.²⁵¹

Toplumdaki huzur ve güvenin sarsılmasında yollara pusu kurup terör estirmek ve eşkıyalık yapmak da çok büyük bir etkiye sahiptir. Bu davranış Kur'an'da Medyen halkı ile ilgili olarak zikredilmektedir. Nitekim onlar, yol kesmiş, insanların mal ile canlarına kastetmiş ve Hz. Şuayb'ın (a.s) yanına gelip iman etmek isteyen insanları da korkutup ölümle tehdit ederek terör estirmişlerdir:

*“İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında (pusu kurup) oturmayın. Düşünün ki, siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün.”*²⁵²

---

²⁴⁸ En'am, 6/82.

²⁴⁹ Hud, 11/85; Muhammed, 47 /22.

²⁵⁰ Maide, 5/64.

²⁵¹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 303.

²⁵² A'raf, 7/86.

2.5.3. Akrabalık Bağını Koparma

İfsâdın toplum üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de akrabalık bağının kesilmesine sebep olmasıdır. İnsan tabiatı itibariyle sosyal bir varlıktır. Tek başına hayatını devam ettirmesi zordur. Bu onun tabiatına aykırıdır.²⁵³ Allah'ın kendisine şirk koşulmamasını ve anne-babaya iyi davranmayı istemesinden sonra akrabayı gözetmeyi emretmesi bu hususun önem arzettiğini göstermektedir.²⁵⁴ Çünkü akrabalık bağı toplumu ayakta tutan önemli etkenlerden biridir. Bu bağı koparmanın toplumda olumlu sonuçları görülmemiştir. İfsâd ile akrabalık bağının kesilmesi arasındaki ilişki şöyle açıklanmaktadır:

“Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?”²⁵⁵

“...Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesât çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir...”²⁵⁶

İmandan ve ilahî irşattan mahrum olanların amacı imkânları kötüye kullanmak, tabii ve sosyal düzeni bozmaya çalışmaktır.²⁵⁷ Nitekim Allah'a karşı çıkan ve isyan yolunu seçenlerin kötü ahlak ve davranışlarının bir özelliği de fesâd çıkararak akrabalık bağlarını parçalamak ve toplumu ayakta tutan değerleri tahrip etmektir.²⁵⁸

2.5.4. Toplamların Yoldan Çıkması

Toplamların tıpkı insanlar gibi bir eceli vardır. Bu ecel geldiğinde ne bir saat ileri ne bir saat geri alınabilir.²⁵⁹ Arkalarında kalacak olan yaptıklarından başka bir şey de değildir. Allah, merhametli olması sebebiyle isyankâr ve inkârcı toplumlara kendilerini düzeltmeleri için bir müddet verir. Eski inanç ve yaşayışlarında yaşamaya ısrarla devam edenler, kendilerine verilen sürenin sonunda mutlaka cezalandırılırlar. Varlıkları ve hükümlanlıkları son bulur. Allah'ın bu kanunu uyarınca bütün inkârcı,

---

²⁵³ A'raf, 7/189.

²⁵⁴ Nisa, 4/36.

²⁵⁵ Muhammed, 47 /22.

²⁵⁶ Ra'd, 13/25.

²⁵⁷ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 5, s. 57.

²⁵⁸ Bakara, 2/27.

²⁵⁹ A'raf, 7/34.

azgın, isyankâr ve ahlâksız toplumların Allah nezdinde belli olan vakitte mutlaka sonları gelecektir.²⁶⁰

Devletlerin kalıcılığı ise toplumun ıslâhı ve ifsâdı ile ilişkilidir. Eğer ıslâh hâkim olur ve ifsâd toplumun doğal dengesini bozmazsa toplum değişmez. Nitekim bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez. Bu durumda da toplumsal değişme ve bozulmanın toplumun kendini değiştirmesiyle ortaya çıktığı görülmektedir.²⁶¹

Fesâdın yoldan çıkmaya, azmaya ve taşkınlık yapmaya yol açtığı kuşkusuzdur. Ülkelerinde taşkınlık yaparak fesâd çıkaranlar hakkında Allah şöyle buyurmaktadır:

*“İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişlerdi. Oralarda durmadan fesât çıkardılar.”*²⁶²

Buradaki fesâd şu şekilde tefsir edilmiştir: “Zulüm yapan, fiillerinde aşırıya kaçan kişi ister istemez altındakilere zulmeder ve onların haklarını zayi eder. Bu ise büyük bir fesâttır. Çünkü bu durum ilahî kanunları ihlal etmek ve uyulması lazım gelen kuralları çiğnemektir. Bu gibi fesâd da bütün kötülüklerin yollarını açar. Haksızlığa uğrayan kimseler başlarındakilere içten içe düşmanlık besler. Bu düşmanlıklarını içlerinde gizlemekle birlikte yer yer izhar ederek düşmanlıkları da artmakta ve çoğalmaktadır. Onların yöneticileri de bu tutumlarından dolayı kaygılanmakta ve besledikleri kötü zandan ötürü aralarında ihtilaflar çıkmaktadır. Böylece harici ve dâhilî düşmanlık olmak üzere ümmet ikiye bölünmekte ve sonucu büyük bir fesâd olan kötülüğe doğru ilerlemektedir. Her yerde zulüm ve aşırılık da bu büyük fesâda götüren sebep olmaktadır.”²⁶³

2.5.5. Kan Dökmek

Akıl, zekâ, temyiz, yazma ve düşünme gibi melekeler insana seçkinlik kazandıran temel özelliklerdir. Bunların yanında insan fizyolojik ve psikolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir. Bu gibi birçok meziyete sahip olan insan ekonomik

²⁶⁰ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 523.

²⁶¹ İsrâ, 17/4.

²⁶² Fecr, 89/10-13.

²⁶³ Yüksel, “Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, s. 72.

faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine de sahiptir.²⁶⁴

Allah, insana yeryüzünde bazı meziyetler vermiş, onu şan ve şeref sahibi kılmıştır.²⁶⁵ İnsana üstün yetki ve niteliklerin verildiği gerçeği yanında ona sınır da çizilmiştir. Sınırı aşarsa zulmetmiş ve kendi eliyle kendi sonunu hazırlamış olacaktır. İnsanı zalim kılan ve neticesinde sonunu hazırlamasına neden olan davranışlardan biri haksız yere bir cana kıymasıdır.²⁶⁶

Allah'ın verdiği bir canı almak O'na karşı yapılmış en büyük suçtur. Bu suçun bir de topluma yönelik olumsuz sonuçları vardır. Nitekim toplumların arasına en büyük nifakı koyan kan davalarıdır. Müfsitler toplum içinde düşmanlığın çoğalmasını istediklerinden fertler arasında fitne ve fesâdın tohumlarını eker; böylece kanın dökülmesine sebebiyet verirlerdi.²⁶⁷

Kur'an fesâd ile kan dökme arasındaki ilişkiyi meleklerin diliyle şöyle ortaya koymaktadır:

“Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesât çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler.”²⁶⁸

Meleklerin, yeni yaratılan varlık olan “Âdem'i nereden tanıdıkları, onun yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökeceğini nasıl bildikleri konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunu, olacakların yazıldığı levh-i mahfûzdan öğrendikleri, daha önce yaratılıp yeryüzüne gönderilmiş benzer varlıklar olabileceği ve bunlara bakarak bilgi sahibi oldukları, cinlere veya yırtıcı hayvanlara kıyas ettikleri şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.”²⁶⁹

Netice olarak kan dökmek ifsâdın toplum üzerindeki en büyük olumsuz sonucudur. Kan dökmek toplumun huzurunu bozduğu gibi toplumun fertleri arasındaki düşmanlıkların da süreklilik kazanmasına neden olur. Allah'ın verdiği bir canı haklı bir gerekçe olmadıkça kimse alamaz. Dolayısıyla kanın dökülmesinde ve insanların haksız yere öldürülmesinde fesâdın büyük bir etkisi vardır.

²⁶⁴ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 3, s. 503.

²⁶⁵ İsrâ, 17/70.

²⁶⁶ Nisa, 4/93.

²⁶⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev. Salih Uçan vd. Dünya Yayıncılık, İstanbul ty. C. 1, s. 437.

²⁶⁸ Bakara, 2/30.

²⁶⁹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 1, s. 104.

2.6. İfsâdın Tabiat Üzerindeki Etkileri

2.6.1. Kuraklık

İnsanın inkâr, isyan ve ifsâdının evren üzerindeki etkisi de ayrı bir gerçektir. İnsan iman ettikten sonra iyilik edip yeryüzünü ıslâh için çalışırsa gökyüzü bereketini indirir ve yeryüzünden türlü türlü nimetler kendisine verilir. Neticede insanoğlu bolluk ve bereket içinde yaşar. Zira iman ve takvanın sonu bereket, esenlik ve mutluluktur. İman etmeyen, gûnahtan sakınmayan ve ifsâd edenler ise bu bolluk ve bereketten mahrum kalacaklardır.²⁷⁰

İnsan, Allah’a karşı gelip yeryüzünü ifsâd etmek için çalışırsa yer ile gök hayır ve bereketini kısar. Şehirler, canlı-cansız bütün varlıklar etkilenir ve düzen bozulur. Bu sebeple de insanların yapıp ettiklerinden dolayı karada ve denizde fesâd çıkar.²⁷¹

Karada ve denizde fesâdın çıkması ile düzenin bozulması; arazilerde kuraklığın yaşanması, suların tuz oranının artması, kırsal ve kentlerde bozulmaların oluşması, kaynak su seviyelerinin çekilmesi, kıtlık, geçim sıkıntısının artması gibi felâketlerin çoğalması ve her şeyin bereketinin kaçması şeklinde olmuştur. İlgili ayetin “*insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden*” mealindeki kısmı da genellikle “işledikleri günahlar ve yaptıkları haksızlıklar sebebiyle” şeklinde yorumlanmıştır.²⁷²

2.6.2. Afetler

Yeryüzü, insanın barış ve huzur içinde yaşayacağı bir düzende yaratılmış ve kullanışlı hale getirilmiştir. Allah, düzenli ve kullanışlı bir şekilde yeryüzünde insanın dolaşmasını ve rızkından yiyip içmesini istemiştir. Sonunda da dönüşün O’na olacağını hatırlatmıştır.²⁷³

İnsanların fesâd ve isyanda aşırıya gitmesi yeryüzündeki düzenin bozulmasına, afet ve felaketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Allah’ın kitabındaki ayetleri akıl edip düşünen herkes görecektir ki, birçok toplum yeryüzündeki ifsâtları nedeniyle afet ve felaketlerle yok olmuştur. İnsanlar fesâdın sonucunun felaket olduğundan ibret alsınlar diye böyle bir cezalandırma yöntemi kullanılmıştır. Musâ

²⁷⁰ A’raf, 7/96.

²⁷¹ Rum, 30/41.

²⁷² Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 4, s. 322.

²⁷³ Mülk, 67/15.

(a.s) Kârun’u, yeryüzünde ifsâdı terk etmesi ve iyilikler yapması konusunda uyarmış²⁷⁴, fakat Kârun bu uyarıya olumsuz cevap verip müfsit olmayı tercih etmiş ve neticede yerin dibine geçirilmekle cezalandırılmıştır.²⁷⁵

“Peygamberlerin kendi toplumları ile olan ilişkileri, davetlerinin mahiyeti, bu davet karşısında inanan ve inanmayanların tutumları, özellikle inkâr etmekle yetinmeyip inananlar üzerinde baskı kuran ve toplumda türlü kötülüklerin yayılmasına öncülük edenlerin bu yüzden uğradıkları büyük felâketler bir tarihî bilgi vermekten çok ders verme üslûbu ile veciz bir şekilde Kur’an’da özetlenmiştir.”²⁷⁶

2.6.3. Doğal Dengenin Bozulması

Allah, evreni belli bir düzene ve kanuna göre yaratmıştır. Evrenin bütün unsur ve cüzleri bu düzen ve kanuna göre hareket etmektedir.²⁷⁷ Allah tarafından her şeyin bir ölçüye göre yaratılması, “her şeyin hikmetin gereklerine uygun biçimde, sağlam, belli bir denge ve düzen içinde” yaratılmasıyla açıklanmıştır.²⁷⁸

Allah, dünyayı amacına uygun, dengeli ve mükemmel bir biçimde yaratmıştır.²⁷⁹ Bu sebeple kâinattaki her şey Allah’ın kudreti, ilmi ve sanatı ile mükemmel bir biçimde hareket etmektedir. Evren amacına uygun, dengeli bir şekilde idare edilmekte olup hiçbir şey tesadüfe bırakılmamıştır.²⁸⁰

Evrendeki her şey Allah’a secde edip emrini yerine getirirken müfsitler emirlere karşı gelip isyan etmiş, arzu ve isteklerine uymuşlardır. Allah, arzu ve isteklerine tabi olanları yermiş, arzu ve isteklere uymanın da evren sistemindeki düzenin bozulmasına sebep olduğunu bildirmiştir:

*“Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu.”*²⁸¹

Peygamberlerin getirdiği hükümler, bilgiler, yasak ve buyruklar bütünüyle varlıktaki düzen ve evrensel gerçekliği ifade etmektedir. Ayetteki hak kavramı, Allah’ın hem evrenin düzenini belirleyen hem de insan eylemlerinin nasıl olması

²⁷⁴ Kasas, 28/77.

²⁷⁵ Kasas, 28/81.

²⁷⁶ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 2, s. 557.

²⁷⁷ Kamer, 54/49.

²⁷⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, C. IV, 48-49.

²⁷⁹ Neml, 27/88.

²⁸⁰ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 4, s. 210.

²⁸¹ Mü’minün, 23/71.

gerektiğini bildiren yasalarını ifade eder. Ayete göre bu yasalar mutlak ve objektiftir. İnsanların arzu ve isteklerine göre değişmez. En küçük bir sapma olmadan ilahî irade nasıl cereyan ettiyse öylece işler. Aksi durumda göklerin ve yerin ve de onlarda bulunan canlı ve cansız varlıkların düzeni bozulur.²⁸²

2.7. İfsâdın Sonuçları

Kur'an'a göre ifsâdın sonuçları Dünyevî ve Uhrevî olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır:

2.7.1. İfsâdın Dünyevî Sonuçları

Kur'an, dünyevî azabın kâfir, zalim, fâsık ve müfsit toplumlara helak şeklinde olacağını bildirmektedir. Kâfir, zalim, fâsık ve müfsit ruhlu şahsiyetler, nefsin arzu ve isteklerine göre yaşarlar. Özgürlüklerinin de din ve ahlâk tarafından kısıtlanmasına razı olmazlar. Kısıtlamayı getiren, ferdi ve toplumu disiplin altına almayı, eğitmeyi ve olgunlaştırmayı hedefleyen dine ve onun kaynağı olan kitaba ve peygambere karşı nefret duygusu beslerler. Taşıdıkları bu nefret onların hidayet kaynağından faydalanmalarına engel olur.²⁸³

İfsâd nedeniyle fert ve toplumların dünyada nasıl cezalandırıldıklarını Kur'an ayetlerinden öğrenmekteyiz. Nitekim bir ayette konuyla ilgili şöyle buyrulmaktadır:

*“De ki: Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya gücü yetendir.”*²⁸⁴

Ayette geçen üstten ve ayakların altından gelen azabın yağmur ve sel şeklinde olacağı müfessirler tarafından açıklanmıştır. Nuh kavminin başına gelen şiddetli yağmur ve sonucunda oluşan sel felaketi,²⁸⁵ “taş yağmuru” ile Lut kavminin helâkı²⁸⁶ ve Salih peygamberin kavminin başına gelen korkunç seller üstten gelen azaba örnek verilirken;²⁸⁷ altan gelen azaba ise Kârun'un altından yerin göçmesi, feci deprem veya yeryüzündeki çoraklık ve kuraklık örnek verilmiştir.²⁸⁸

²⁸² Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4 s. 35.

²⁸³ Muhammed, 47/8-11.

²⁸⁴ En'âm, 6/65.

²⁸⁵ Kamer, 54/11-12.

²⁸⁶ Şu'arâ, 26/173.

²⁸⁷ Kamer, 54/31.

²⁸⁸ Fahreddin Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981. C.IV, s. 62.

“Gerçekten, Allah’ı tanıyıp O’nun emir ve yasaklarına göre hayatlarını düzenlemekten uzaklaşan toplumlar genellikle ortak inanç ve fikirlerden, istek ve ideallerden uzaklaşmaktadır. Sonuçta bu farklı fikir ve isteklerin çatışması insanları fiili çatışmalara, fitne ve fesâda, nihayet savaşılar kadar götürmektedir.”²⁸⁹

Kur’an’a göre bir insan ancak iki sebepten dolayı öldürülür. Biri haksız yere bir cana kıymasının karşılığında diğeri de yeryüzünde fesâd çıkarmaya karşılık olarak verilir.²⁹⁰

*“Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde fesât karmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır.”*²⁹¹

Allah, ilk başta yeryüzünde fesâd çıkarıp düzeni bozanlara öldürülme cezasını uygun görmüştür.²⁹² Müfsitlere dünyada uygulanacak ikinci ceza el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesidir. Toplumun sosyal ve ahlaki düzenini bozmalarından dolayı bu ceza verilir. Diğer bir ceza ise sürgün edilmedir. Bu ceza aileden, aşiretten, toplumdan veya güç aldıkları gruptan uzaklaştırma şeklinde olmuştur. Bu cezadaki amaç ise gurbet ve rezillik çekerek zayıf düşürmektir.²⁹³

Fesâdın öncülerinden olan Lût kavmi daha önce hiçbir toplumun yapmadığı bir fiili işlemiş, ahlaksızlıkta çok ileri gitmiş, cinsel sapıklığın varabileceği en büyük noktaya ulaşmıştır. Allah bu eylemleri sebebiyle onları taş yağmuruna tutarak helak etmiş ve bu dünyadaki cezalarını vermiştir.²⁹⁴

Hız. Salih’in (a.s) kavmi de peygamberlerinin uyarılarına kulaklarını tıkamış, yasaklanan eylemi gerçekleştirerek zalimlerden oldukları için korkunç bir ses ile helak olup gitmişlerdir.²⁹⁵ Ahkâf halkı da Hud’a (a.s) karşı çıktıkları ve O’na meydan okudukları için yurtları ve evleri yerle bir edilerek helak edilmişlerdir.²⁹⁶

Firavun, halkı ile bir olup Hız. Musâ’ya meydan okumuş ve onu öldürmeye kalkışmıştır. Ordusuna çok güvenen Firavun orduyla beraber Hız. Musa’nın peşine

²⁸⁹ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C.2, s. 421.

²⁹⁰ Maide, 5/32.

²⁹¹ Maide, 5/33.

²⁹² Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 2, s. 423.

²⁹³ Kutub, *Fî Zilâli ’l-Kur’ân*, C. 1, s. 880.

²⁹⁴ Kamer, 54/34-35; Zariyat, 51/32-32.

²⁹⁵ Hud, 11/66-67.

²⁹⁶ Ahkâf, 46/21-25.

düşünce denizde boğularak helak olmuştur.²⁹⁷ Firavun ve çevresindekiler Allah'ın ayetlerini yalanlayıp peygamberlerini öldürmeye çalışarak zulmün ve fesâdın en büyüğünü işlemişlerdi. Bunun karşılığı olarak dünyada boğularak helak edilmişlerdir.²⁹⁸

İlahi adalet gereği iyiliklere mükâfatla, kötülöklere ise ceza ile karşılık verilir. Cezaî müeyyidelerin konulması ve uygulanması azgınlığın ve sapkınlığın önüne geçmek ve fesâdı engellemektir. Kur'an'da belirtilen cezalarla müfsitlerin ifsâtları engellenmeye çalışılmıştır. Verilen cezalar ise her çağda bütün insanlığa ibret olmuştur.

Allah, kullarını işledikleri kötölükleri nedeniyle hemen cezalandırmaz. Onlara kendilerini düzeltmek için mühlet verir. Bu, Allah'ın kullarına olan hem rahmetini hem de kötülüğü islâh etme imkânı tanıdığını gösterir. Fakat müfsitler Allah'ın kendilerine vermiş olduğu fırsatı doğru değerlendirmemişlerdir. Bu sebeple de çeşitli şekilde cezalandırılarak helak edilmişlerdir.²⁹⁹

2.7.2. İfsâdın Uhrevî Sonuçları

Fesâd sonucunda oluşan kan dökme, iftira, hırsızlık, zina gibi kötü eylemlerin dünyada olduğu gibi ahirette de cezaları olacaktır.³⁰⁰ Kur'an'ın bildirdiğine göre iyilere cennet ve nimetler,³⁰¹ kötölere de cehennem ve azap vardır.³⁰²

Kur'an, genelde kâfirler için cehennemi,³⁰³ müminler içinde cenneti ceza olarak öngörmektedir.³⁰⁴ Özelde ise cennetin muttakiler,³⁰⁵ cehennem de mücrimler,³⁰⁶ müsrifler,³⁰⁷ ve fâcirler³⁰⁸ için hazırlandığını bildirmektedir. Hesap gününde mücrimler ile muttakiler ayrılacaklar ve her bir grup farklı muameleye tabi olacaktır.³⁰⁹ Yeryüzünde fesâd çıkarmayan ve büyüklük taslamayan muttakiler³¹⁰ ile

---

²⁹⁷ Zâriyât, 51/38-40.

²⁹⁸ Enfal, 8/54.

²⁹⁹ Nahl, 16/61.

³⁰⁰ Tövbe, 9/66.

³⁰¹ İnsan, 76/5-6; İnfitar, 82/13; Mutaaffin, 83/18-28.

³⁰² İnfitar, 82/14; Mutaaffin, 83/7-17.

³⁰³ Zümer, 39/71-72.

³⁰⁴ Muhammed, 47/12.

³⁰⁵ Hicr, 15/45-46.

³⁰⁶ Kamer, 54/47-48.

³⁰⁷ Mü'min, 40/43.

³⁰⁸ İnfitar, 82/14.

³⁰⁹ Yasin, 36/59.

fesâd çıkaran ve büyüklük taslayan mücrimlerin³¹¹ aynı muameleye tabi olmaları adalet ilkesiyle bağdaşmaz. Mücrimler ve inkâr edenler dünyadayken büyüklenmiş, eğlence ve zevkleri için yeryüzünü tahrip etmişlerdir. Bu nedenle de onlara ahirette cehennem ateşi ceza olarak öngörülmüştür.³¹²

Allah’a karşı gelmekten sakınmayıp bozgunculuk yaptıkları için de Allah’ın rahmetinden uzak olacaklardır:

*“Allah’a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir.”*³¹³

Allah, Kur’an’da, ifsâda neden olan ve ifsâd çıkaranları, kâfir,³¹⁴ münafık,³¹⁵ müşrik,³¹⁶ fâsık,³¹⁷ müfsit,³¹⁸ fâcir,³¹⁹ zâlim,³²⁰ mücrim,³²¹ azgın, âsî, müstebkir, tâğî ve bâğî³²² olanları cehennemde tadacakları şiddetli azapla korkutarak bundan vazgeçmeleri gerektiğini haber verir. Çünkü korkutmak insanları vazgeçmeye ve sakınmaya sevk eder. Bu Kur’an’ın kullandığı eğitim ve uyarı yöntemlerinden biridir.³²³

Kur’an, kıyamet gününde müfsitlerin kendi günahları ve yoldan çıkardıklarının günahları sebebiyle kat kat azap ile cezalandırılacaklarını da haber vermektedir:

*“Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesine engel olanlar yok mu, bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü işte onlara iki kat azap vereceğiz.”*³²⁴

Kur’an’a göre müfsitlerin ahiretteki cezası cehennem ateşidir. Bazı ayetlerde verilecek olan cezanın büyük bir azap olacağı belirtilirken bazı ayetlerde de kat kat

---

³¹⁰ Kasas, 28/83.

³¹¹ Câsiye, 45/31.

³¹² Ahkâf, 46/20.

³¹³ Ra’d, 13/25.

³¹⁴ Bakara, 1/7, 24, 39; Ahzab, 33/64.

³¹⁵ Nisa, 47/140, 145.

³¹⁶ Zümer, 39/15.

³¹⁷ Tevbe, 9/67-68; Secde, 32/20.

³¹⁸ Bakara, 2/205-206.

³¹⁹ Muttaffifin, 83/7.

³²⁰ İbrahim, 14/22.

³²¹ Taha, 20/74, 102.

³²² Hicr, 15/42-44.

³²³ Zümer, 39/15-16.

³²⁴ Nahl, 16/88.

azabı tadacaklarından bahsedilmiştir. Müfsitler, kıyamet gününde hüsrana uğrayacak, dünyada yaptıkları her şey boşa çıkacaktır.³²⁵

---

³²⁵ İbrahim, 14/15-17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA FERT VE TOPLUMUN ISLÂHI

3.1. Kur'an'ın Fert ve Toplumu Islâhta Esas Aldığı Bazı İlkeler

3.1.1. Tedricilik

Tedricilik, İslamî hükümlerin insanlara aşama aşama açıklanması olup hükümlerin insanların içine işlenmesi ve gönül rahatlığıyla uygulanması için anlaşılması ve kabullenmesi şeklinde tarif edilir.³²⁶ Daha kapsamlı bir tanımlaması ise şöyledir: “Toplunun içtimai, siyasi, kültürel ve özellikle de davranış biçimleri yönlerinden iyileştirilerek Kur'an'ın getirdiği kaide ve prensiplerin zamanla, ani ve ters bir tepkiye sebep olmayacak bir şekilde peyderpey içlerine yerleştirilmesidir.”³²⁷

Tedricilik, Kur'an'ın tarihe müdahalesinde sahip olduğu ilahî metodun mühim özelliklerinden biridir. Tedriciliğin en önemli özelliği isteyerek ve sevdirek bir şeyi değiştirmektir.³²⁸ İnsanları öteden beri alışmış oldukları davranışlarından vazgeçirmek oldukça zordur. Hele ki, bazı şeyler toplumun her kesiminden hüsnü kabul görmüş ve topluma hükmeder hale gelmişse, durum daha da zorlaşır, insanların bu durumdan kurtulmaları da güçleşir. Bu haldeki toplumlarla uğraşmak zor olduğu kadar başarılı olmak da çok zordur.³²⁹

Kur'an bazı hükümleri aşama aşama getirerek, önce zihin ve vicdanları buna hazırlamıştır. Çünkü ilahî inşâ zihniyetten bireye, bireyden de topluma doğru olur. Zihniyetten bireye geçiş aşaması ise her fert için farklı sürelerde tamamlanır.³³⁰ Bu açıdan Kur'an, bir şeyi birden yasaklamamış ve emretmemiştir. Hiçbir baskı yapmaksızın ilk önce emir ve yasakla ilgili ilkeleri fert ve topluma bildirmiştir. Bütün emir ve yasaklarda bu ilke dikkate alınmıştır.³³¹

³²⁶ Muhammed Mustafa ez-Zuhayli, *et-Tederrüc fi't-Teşri' ve' t-Tatbik fi's-Şeriatil-İslamiyye*, 1. Baskı, İdaretü'l-Buhus ve'd Dirase, Kuveyt, 2000, s. 28.

³²⁷ Arslan Durmuş, *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas, 1999 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.

³²⁸ Celalettin Vatandaş, “Kur'an'ın Hayata Müdahalesi”, *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Risalet*, Fecr Yayınları, Samsun, 2008, s. 187.

³²⁹ Muhittin Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, *Diyanet İlmi Dergi*, S. 1, Ankara, 1998, s. 26.

³³⁰ Vatandaş, “Kur'an'ın Hayata Müdahalesi”, s. 189.

³³¹ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 26.

Alkollü içeceklerin yasaklanması süreci tedriciliğin en can alıcı örneğini oluşturur. “Sürecin başında alkollü içkilerin nesnel özelliğine dikkat çekilip fizyolojik açıdan yararlarının yanı sıra zarara sahip oldukları da bildirilir.”³³² Bu sırada toplumun mensupları tarafından yararlı olduğu düşünülen alkollü içkilerin zararlı olduğu da hatırlatılmış olur. Daha sonra bireylerin alkol alma süresini kısaltan bir aşamaya geçilir ve sarhoşken namaza yaklaşmama emri verilir.³³³ Bu aşamada alkol alacak sürenin daralmasından dolayı alkol kullanımı son derece azalır. Böylece fert ve topluma birçok açıdan zarar veren alkol sorunu büyük oranda çözülmüş ve alkol tüketimini daraltan sürecin sonunda da yasaklanmıştır.³³⁴

3.1.2. Uygulanabilir Hükümler Getirme

Allah, insanın neyi kaldırabileceğini, gücünün neye yeteceğini ve hangi yöntemlerle doğru yolun ona gösterileceğini en iyi bilendir. Yaratılış itibarıyla insan, altından kalkamayacağı yükten ve yapılması imkânsız görünen hüküm ve ilklere kaçır ve onları kabul etmekten imtina eder. Bu sebeple de Allah, insanları ıslâh ederken ve kötü alışkanlıklardan vazgeçirirken, kolaylığı ön planda tutmuş, zor prensiplerle yaklaşmamıştır.³³⁵ Örneğin “Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez.”³³⁶ ve “Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez.”³³⁷ mealindeki ayetler bunu göstermektedir.

Allah’ın kullarına yüklediği sorumluluk onların güç yetireceği kadardır. İslam dini, bu ilkeyle insanlara yaklaşmış, böylece Kur’an, kısa bir süre zarfında pek çok insan tarafından kabul edilen bir kitap haline gelmiştir. Hangi dönem ve şartlarda olursa olsun, Kur’an’ın getirdiği inanç sistemi, herkesin rahatlıkla kabul edip yaşayabileceği bir sistem olmuştur. Bu ilkeyle Kur’an, dinin ütöpik bir inanç olmadığını, herkesin dini kolaylıkla yaşayabileceğini ortaya koymuştur.³³⁸

---

³³² Nahl, 16/67.

³³³ Nisa, 4/43.

³³⁴ Vatandaş, “Kur’an’ın Hayata Müdahalesi”, s. 188.

³³⁵ Akgül, “Toplumu İslâhta Kur’an’ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s.28.

³³⁶ Bakara, 2/185.

³³⁷ Bakara, 2/286.

³³⁸ Akgül, “Toplumu İslâhta Kur’an’ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 29.

3.1.3. İnsanın Duygularına Hitap Etme

İnsan, farklı duygulara sahip olan bir varlıktır. Sevgi, üzüntü, korku, heyecan, sonsuz yaşama arzusu, gelecek endişesi gibi duygular taşır. Bu duygular her insanda farklı şekillerde ortaya çıkar. Kimilerinde sevgi, kimilerinde korku, kimilerinde ise güzel şeylere meyiletme daha ön plandadır. Yaratıcı, insanları imana davet ederken bu duygulardan yararlanarak onları ıslâh etmeye çalışır.³³⁹

Kur'an, insanın duygularını harekete geçirecek, duygusallığını tahrik edecek, gönüllerin arzulayacağı ya da korkudan ne yapacağını şaşıracağı farklı haber ve tasvirler içerir. Kur'an'ın bunları sunmasındaki amacı, insanlara gereksiz tasvirler yapmak değil, onları ıslâh etmek ve gerçekleri kendilerine aktarmaktır. Kur'an, bunu hiç kimseyi İslam davetinin dışında bırakmamak için yapar ve kolay tesir etmesi için de bütün insan tiplerinin duygularına hitap eder.³⁴⁰

Kur'an, bu metotla insandaki bazı şeylere karşı duyulan sevgi duygusundan hareket eder ve inananlara cennet nimetlerinden bahseder.³⁴¹ Korku duygusundan hareketle de, cehennemnin varlığından ve orada insanların başlarına gelecek acı durumlardan söz eder.³⁴²

Kur'an aynı şekilde insanlardaki taklit duygusundan hareketle iyi insanların örnek alınmasını tavsiye etmekte ve iyilerin takibi neticesinde de sağlam nesillerin yetişmesini amaçlamaktadır. Örneğin: “İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy ve de ki: Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece bütünü âlemlere bir öğüttür.”³⁴³ ve “Andolsun Allah'ın elçisinde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için, güzel bir örnek vardır.”³⁴⁴ Ayetlerin meali bu hususa ilişkin ifadelerdir.

Karakterlerine göre, bazı insanlar cehennem ile ilgili tasvirlerden öğüt alırlarken, bazıları da cennetle ilgili tasvirlerden öğüt alırlar. Kur'an insanların bu iki karakteristik duygularına yönelik ifadeleri sıkça dile getirir. Kur'an'ın buradaki amacı ise, onları hayal âleminde gezdirme değildir. Onları ıslâh etmek ve onlara Kur'an'ın hakikatlerini aktarmaktır.

³³⁹ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 30.

³⁴⁰ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 30.

³⁴¹ Râ'd, 13/35; Furkan, 25/24; Hâkka, 69/18-24.

³⁴² Tevbe, 9/35; İbrahim, 14/16-17; Tâha, 20/74.

³⁴³ En'âm, 6/90.

³⁴⁴ Ahzab, 33/21.

3.1.4. Dünya-Ahiret Dengesini Gözetme

Kur'an, insana yaşanabilir ve uygulanabilir bir hayat şeklini öngörür. İnsanın hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını doyurur. İnsanı, ne yalnız maddenin ne de mananın içine atar. İkisini bir elmanın iki yarısı gibi görür ve ona göre de önerilerde bulunur. Bu yöntemle de dünya ve ahiret dengesini sağlamayı tavsiye eder. Ahiret için dünyayı, dünya için de ahireti feda etmeyi uygun görmez.³⁴⁵

Kur'an'da dünya ve ahiret dengesine şu ayetler işaret etmektedir:

*“İnsanlardan kimisi: Ey Rabb'imiz! Bize dünyada ver! der. Onun için ahirette hiçbir kısmet yoktur. Yine onlardan: Ey Rabb'iniz! Bize dünyada bir güzellik ve ahirette de bir güzellik ver ve bizi ateş azabından koru! diyenler vardır. İşte onlar için, kazandıklarından bir nasip vardır.”*³⁴⁶ *“Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan da nasibini unutma...”*³⁴⁷

Bu ayetlerle Kur'an, insanın dünyadan tamamen kendini çekmemesine ve tamamen maddeye kaptırıp onun arkasından devamlı koşmamasına işaret etmektedir. Dünya ahiretin bir tarlası olarak görülmekte ve mü'minin dünya ve ahireti beraber istemesine işaret edilmektedir.³⁴⁸

İnsanın fitratında bulunan ve terkedilmesi güç olan bazı özellikler vardır. Mal biriktirme hırsını bu özelliklere örnek verebiliriz. İnsanın bu hırsını yenmesi veya terketmesi çok zordur. Diğer tarafta bazı insanlarda dünyayı önemsememe, boş verme gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda dünya-ahiret dengesi açısından uç noktalardır. İlkinde insan, Firavun veya Kârun olabilirken diğerinde de dünyayı Firavun ve Kârun gibi cebbar ve zalimlere terkedip yaşanmaz hale getirme tehlikesi vardır. Kur'an, bu iki durumu da reddederek orta yolu takip etmeyi öngörmektedir.³⁴⁹

3.1.5. Önemli Konuları Tekrar Etme

Tekrar, “aynı düşüncenin, aynı kelimenin veya anlamları birbirine yakın kelimelerin birden fazla kullanılması olarak tarif edilebilir. Tekerarda aynı kelimenin

³⁴⁵ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 32.

³⁴⁶ Bakara, 2/200-202.

³⁴⁷ Kasas, 28/77.

³⁴⁸ Bakara, 2/202.

³⁴⁹ Akgül, Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 32.

ya da kelime gruplarının sıkça tekrarlanması, sözün etkisini arttırmak, anlamı daha da kuvvetlendirme amacını taşımaktadır. Kur'an'daki tekrarlar, sadece muhatap üzerinde duygusal bir etki bırakmayı hedeflemez. Aksine ondaki tekrarlar, ilahî mesajların gönüllerdeki tesîrini artırarak, insanların kalplerini yumuşatmayı, onları hayra teşvik etmeyi ve kötülükten sakındırmayı hedefler.”³⁵⁰

Kur'an, önemli konular üzerinde ciddiyetle durmuş ve bu konuları sürekli tekrarlamıştır. Böylece de insanların ürkek nefislerine ve âsî tabiatlarına nüfuz etmiş, kendine ısındırmış ve sulh ortamını sağlamıştır. Bu durumun en güzel örneğini de Kur'an'ın, tevhid inancını yerleştirmek ve şirkin yarasına ilaç bulmak için yaptığı açıklamalar oluşturmaktadır.³⁵¹

Kur'an'da bazı kelimelerin, cümlelerin ve kıssaların farklı yerlerde çokça tekrarlandığı görülür. Bu tekrarların çeşitli hedef ve amaçlara göre farklı üslupları vardır. Söz konusu amaç ve hedeflerden biri, bir şeyi te'kid etmek ve dinleyeni çarpıcı bir şekilde etkilemek şeklinde olabilmektedir.³⁵² Amaç ve hedeflerden biri de korku uyandırmak ve ta'zim içindir.³⁵³ Tekrarlardaki diğer bir amaç ve hedef ise hayranlık uyandırmak ve şaşkınlık yaratmak içindir.³⁵⁴ Kur'an, bazen de muhatabının dikkatini iyice celbetmek ve onda etki uyandırmak için bazı kelimeleri birbiriyle ilgili iki cümle içinde tekrar eder.³⁵⁵

Kur'an, ıslâh etmeye çalıştığı muhataplarını tekrar metoduyla mükemmel bir şekilde eğitmeyi hedefler. İnsan, yaratılış itibariyle dalgın ve unutkan. Bu açıdan da adeta bir eğitici görevi gören Kur'an, muhataplarına bir şeyler anlatırken zihinlerini canlı tutmak için bazı kelime, cümle ve ifadeleri kafalarına yerleşsin ve maksat hâsıl olsun diye tekrarlar.³⁵⁶

3.1.6. Öğüt ve İbret İçin Kıssalardan İstifade Etme

Kur'an, bir tarih kitabı olmamakla beraber geçmiş peygamber ve ümmetlerden söz eder. Bundan da insanların ibret ve öğüt alarak ıslâh olmalarını amaçlar. Bu

³⁵⁰ Sabri Demirci, “Kur'an-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Ğayb Tefsir'inde Râzî'nin Yaklaşımı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Erzincan, 2015. s. 288.

³⁵¹ Akgül, “Toplumu İslahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 33.

³⁵² Tekasür, 102/3-4; İnfitar, 82/17-18.

³⁵³ Hâkka, 69/1-3; Kâri'a, 101/1-3.

³⁵⁴ Müddesir, 74/18-20.

³⁵⁵ Mü'min, 40/38-39.

³⁵⁶ Akgül, “Toplumu İslahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 36.

gerçeği de; “ ...*elbette onların hikayerinde akıl edenler için ibret vardır...*”³⁵⁷ şeklinde dile getirir. Bu itibarla da insanların kıssalardan kendilerine ait dersler çıkarmalarını ve ona göre hareket etmelerini tavsiye eder.³⁵⁸

Kur'an, kıssalarla evrensel bir ahlak dersi vermeyi de amaçlar. Kıssalardan, sırf kıssa oldukları için değil ibret, öğüt, susturma, hatırlatma, ayıpları yüze vurma, teselli etme, ahiret azabı ile tehdit etme, güçleri arttırma, direnme ve dayanma gayelerine yönelik ifadeler içerdiği için söz edilir. Anlatılan kıssalarla insanların ders almaları hedeflenir. İnsan, anlatılan kıssalardan iyi kişileri örnek almak isterken kötülerin huylarından da sakınmak ister. Çünkü tarih ona her iki grubun da âkıbetlerini gözler önüne sermiştir.³⁵⁹

“Kur'an'ın, kıssaları sunmaktaki temel hedefi ise sadece ilgili ayetlerde yer alan kahramanları insanlara hatırlatmak veya sadece tarihi bilgi vermek değildir. Onun bunları anlatması adeta suyun ölü toprağa hayat vermesi gibi, tarihi olaylara yeni bir canlılık kazandırarak muhataplarının ders ve ibret almasını istemektir. Ayrıca o, kıssaları anlatırken esasında insan beynine en güzel şekilde olayları nakşetmeye çalışmaktadır. Zira insanın tabiatına etkide, hikâye ve kıssaların büyük bir yeri vardır.”³⁶⁰

Kıssaların bir gayesi de insanları düşünmeye sevketmektir. Kur'an'da geçen kıssalar insanı düşünmeye davet eder. Düşünme ise akılla yapılır. Kişi aklını bunlarla meşgul ederse sonunda kendine dersler çıkarır. Kur'an kıssalarının en önemli amacı budur. Düşünen ve dersler çıkaran insanların şüpheleri ortadan kalkar ve sağlam bir inanca bürünmüş kalbe sahip olurlar.³⁶¹

3.2. Kur'an'a Göre Ferdin Islâhı

3.2.1. İnancı Islâh Etme

İtikadın ıslâhı ve sağlam akidenin öğretimi, insanların ıslâhında büyük etkiye sahiptir. Çünkü itikadın ıslâhı, genel olarak ıslâhın aslı ve ana unsurudur. İtikadın

---

³⁵⁷ Yusuf, 12/11.

³⁵⁸ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 38.

³⁵⁹ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s.38.

³⁶⁰ Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur'an Kıssaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, Erzurum, 2004, s. 58.

³⁶¹ Akgül, “Toplumu Islahta Kur'an'ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, s. 38.

ıslâhı gerek şimdi gerekse gelecekte doğruluk ve iyilik kapısının anahtarı ve kurtuluş reçetesidir.³⁶²

İnsanları ıslâh etmek için gönderilen peygamberlerin yaptıkları ilk şey ferdin inancını ıslâha gayret etmek olmuştur. Allah, rahmetinin gereği olarak insana hak ile batılı, ayıracak akıl nimeti vermiştir. Ancak akıl insanın doğruyu bulması için tek başına yeterli değildir. Bu açıdan Allah, elçiler ve kitaplar göndererek insanlara doğru ve yanlış bildirmiştir. Ne zaman insanoğlu doğru yolu terk edip ifsâd yolunu seçmişse Allah, inancı, ahlakı ve her alanda ıslâhı gerçekleştirecek elçiler görevlendirmiştir. Bu elçiler de insanları ifsâdı terk etmeye davet ederken ilk önce inancın ıslâhı üzerinde durmuşlardır. Bütün peygamberler gönderildikleri kavimlere şirki terk etmeyi ve tek olan Allah’a iman etmeyi emretmişlerdir.³⁶³

Adil bir düzenin ve sağlıklı bir toplumun oluşması için her topluma bir peygamber gönderilmiştir. Peygamberler gönderildikleri toplumları tevhide ve itaate çağırması ve çağrılarına uyanlara hiçbir korkunun olmayacağını haber vermişlerdir:

*“Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslâh ederse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*³⁶⁴

İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e (a.s) kadar bütün peygamberler insanları tek olan Allah’a kulluk etmeye davet etmiş ve bu şekilde inanmayanların inancını ıslâh etmişlerdir.³⁶⁵

İster mümin olsun isterse kâfir olsun dünyadayken her insanın yaptığı iyi işler vardır. Ancak bunların Allah’ın yanında değerli olması ve ahirette fayda sağlayabilmesi için onları yapanların, O’na iman etmeleri gerekmektedir. İman olmadan yapılan ameller rüzgârın savurup götürdüğü toz toprak gibi boşa gider.³⁶⁶

3.2.2. Ameli Islâh Etme

Kur’an, ferdin inancını ıslâh ettikten sonra onun davranışlarını da ıslâh etmeyi hedefler. Allah, insanlığın ıslâhını gerçekleştirmek ve yeryüzünde bozgunculuk

³⁶² Mekki Solmaz, “Tedeubbür’ün Mahiyeti, Birey ve Toplum Islâhı Açısından Önemi”, *Batman Akademi Dergisi*, S. 1, Batman, 2020, s. 100.

³⁶³ Hud, 11/50.

³⁶⁴ A’raf, 7/35.

³⁶⁵ Maide, 5/48.

³⁶⁶ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 4, s. 118.

yapanları uyarmak için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Elçilerin görevi, gönderildikleri fert ve toplumları Allah'ın koymuş olduğu kanunlara uymaya çağırmaktır. Bu hususun istisnasız tüm peygamberlerin görevi olduğunu Kur'an şöyle açıklamaktadır:

*“Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın (ıslâh edin). Şüphesiz ben yaptıklarınızı tam bilmekteyim.”*³⁶⁷

Hız. Muhammed, cahiliye bataklığında olan bir toplumun ıslâhını gerçekleştirerek tüm insanlığa kıyamete kadar devam edecek mesajlar vermiştir. Gönderildikten kısa bir süre sonra onun daveti doğu ve batıda bulunan bütün şehirlere yayılmıştır. Amaç fesâd ve zulüm içinde olan fert ve toplumu aydınlığa çağırarak, Allah'ın birliğini tebliğ etmek ve putlara tapmayı engelleyerek Allah'ın rızasına ulaşmayı sağlamaktır.³⁶⁸

İlahî kitap göndermenin amacı insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Dirlik ve düzeni sağlayabilmek, anarşiden kurtarabilmek ancak vahyin aydınlığı ve peygamberlerin ıslâhıyla mümkün olmuştur.³⁶⁹

İslam iman ve amel dinidir. İnsan, iman ettikten sonra bu imanını güzelleştirecek ve süsleyecek amellerde bulunmalıdır. İmanın bir gereği olarak insan namaz, zekât, hac, infak vb. ibadetlerle salih amel işlerse imanının ona bir faydası olacaktır. Bundan dolayı iman lafzı Kur'an'ın birçok yerinde salih amel lafzıyla beraber kullanılmıştır.³⁷⁰

İnancında asla şüpheye düşmemek, akli ve duygularıyla ikna olmak, bu inanca bağlanmak gerçek imanın bir gereğidir. Bir kimsenin gerçekten iman etmiş olabilmesi buna bağlıdır. Bunun yanına sıra iman eden kişinin İslâm'ın taleplerini yerine getirirken bunların Allah'ın emirleri olduğuna, O'nun emirlerine itaat etmenin insana dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacağına kalbi ile de iman etmiş ve inanmış olması gerekmektedir.³⁷¹

Salih amel imanın bir göstergesi olarak içteki imanı dışarıya yansıtır. İnsanın yaptığı güzel ameller iman ettiğinin en güzel şahididir. Bu açıdan salih amel

³⁶⁷ Mü'minün, 23/51.

³⁶⁸ Tâberî, *Camîu'l-Beyan*, C. 8, s. 263.

³⁶⁹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 5, s. 396

³⁷⁰ Mü'minün, 23/51.

³⁷¹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 5, s. 100-101.

mümininden saçılan ve yolunu aydınlatan ışıktır. Mümin gerçekten iman ediyorsa imanını amelleri ile doğrulamak zorundadır. Bundan dolayı âlimler imanı “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlar ile amel etme” şeklinde tanımlamışlardır. Hakiki iman bu üç unsurun birleşmesi ile ortaya çıkar.³⁷²

3.2.3. Tövbe Etme Fırsatı Sunma

Dönüş yapmak anlamına gelen tövbe, günahı terk etmek, günah işlemekten vazgeçmek demektir.³⁷³ Tövbe, insanın vicdan muhasebesi sonucunda olur. Kişinin duyduğu pişmanlıktan sonra inkâr ve isyandan, her türlü kötülükten gönüllü bir vazgeçiş ve ona bir daha dönmeme kararlılığını ifade eder. Bu şekildeki bir dönüşü Kur'an, son derece değerli bulur.³⁷⁴

Allah, kullarına karşı çok merhametlidir. Bu merhameti sebebiyle günah batağına giren kullarına fırsat olarak tövbe kapısını sürekli açık tutmuştur. Kullarına karşı çok merhametli ve tövbelerini çokça kabul edendir.³⁷⁵ Kul her ne kadar, dalalete düşmüş, sınırları fazlasıyla aşmış, günahlara batmış ve şeytanın desiselerine uymuş olursa olsun Allah, yine ona karşı merhametli olmuştur. Hiçbir şekilde de ümidini yitirmemesini istemiştir.³⁷⁶

Allah, çok bağışlayıcı ve merhametli olmasından dolayı tövbe kapısını her zaman açık tutmuştur. Allah, cennet ve cehennemi yaratmış ve cenneti salih kullarına, cehennemi ise şeytana uyanlara vadetmiştir. Kendisinin bağışlayan ve merhametli olduğunu bilenlere ise rahmet kanatlarını açmış ve tövbelerini kabul etmiştir. Zira kendisine bir karış yaklaşıp bir arşın yaklaşacağını, yürüyerek gelenlere koşarak gideceğini haber vermiştir.³⁷⁷ Allah'ın kuluna olan merhameti bir annenin evladına olan merhametinden daha fazladır.³⁷⁸

---

³⁷² Beyyine, 98/7.

³⁷³ Dumlu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 96.

³⁷⁴ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 139.

³⁷⁵ Şûrâ, 42/25.

³⁷⁶ Zümer, 39/53.

³⁷⁷ İbnu'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, *Tevbe*, IV, 2061.

³⁷⁸ Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh Buhari; *Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Tûkî'n-Necât, 2001, Edeb, VII, 99.

Mümin günah işledikten sonra samimi bir şekilde tövbe ederse tövbesi kabul edilir.³⁷⁹ Allah, engin rahmetine gönülden inanmış insanların, samimiyetle yaptıkları tövbe ve yakarmaların, yanında kabul göreceğini ve bundan endişe etmemelerini istemektedir.³⁸⁰

Tövbe, yapılan hataya mutlak bir pişmanlık duymak ve onu hemen terk etmektir. Bu pişmanlık ve terkten sonra ise kulun kendisini düzeltmesi gelir. Bu da ıslâh ile gerçekleşir. Kişinin kendini düzeltmesi kendine çekidüzen vermesiyle olur. Günah işleyen birinin kendini düzeltmesi tövbe etmesiyle başlar. Bu açıdan tövbe ile insanın kendini ıslâh etmesi arasındaki ilişkiye ayetler işaret etmektedir.³⁸¹

Tövbe ile ıslâh arasındaki ilişki Kur'an'ın ayetlerinde açıkça görülmektedir. Bir ayette bilmeyerek kötülük işleyenlerin tövbe edip kendilerini ıslâh etmeleri kaydıyla günahlarının bağışlanacağı şöyle bildirilmiştir:

*“Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*³⁸²

“Allah'ın, daha önce bilerek veya bilmeyerek bazı kötülükler işledikleri halde, sonradan tövbe edip inanç ve yaşayışlarını düzelterek merhamet edeceğini bu şekilde kesin bir ifadeyle vadetmesi, O'nun iyi kulları için eşsiz bir keremidir.”³⁸³

3.2.4. Allah'ın Koruması Altına Alınma

Yaratıcının emirlerine uymak insanı Allah'a yaklaştırır. Allah'a yakın olan ise O'nun koruması altında olur. İnsanlar korktuğunda o kişi korkmaz. İnsanlar kaygılı olduğunda o kaygılı olmaz. Çünkü o Rabbinin himayesindedir.³⁸⁴

Allah, salih olan ve ıslâh için çaba gösteren kullarını sever ve dost edinir. Allah'a dost olanlar ise O'ndan başka kimseden yardım dilemezler. O'nun sevgisini her şeyin sevgisinden üstün tutarlar. Mal, mülk, evlat ve aile sevgisi O'nun sevgisinin yanında hiç kalır. Bu şekilde kim Allah'ı dost edinirse Allah da onu dost edinir.³⁸⁵

---

³⁷⁹ Tövbe, 9/104.

³⁸⁰ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 3, s. 57.

³⁸¹ Dumlulu, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, s. 98.

³⁸² En'am, 6/54.

³⁸³ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 411.

³⁸⁴ Yunus, 10/62-64.

³⁸⁵ Maide, 5/54.

*“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar.”*³⁸⁶

Allah’ın kulunu sevmesinden maksat onun doğru yolu bulmasını istemesi ve ondan ondan razı olmasıdır. İtaat ve ibadetlerine bolca sevap vermesi, onu övmesi ve hayırlı işlerde başarılı kılmasıdır. Çalışma, ilerleme ve başarıma hususunda Allah’ın yardımını daima onlarla beraberdir.³⁸⁷

“İnsan ile Allah arasındaki en yüksek ilişki, sevgi düzeyine ulaşan ilişkidir. Allah’ı her şeyden çok seven insan bütün ilişkilerini bu sevgiye, dolayısıyla Allah’ın iradesine göre düzenleyeceğinden onun bütün ilişkileri bilinçli ve iradeli olur. İslâm düşüncesinde hakiki sevgi Allah sevgisidir. Çünkü kişinin asıl varlığının sebebi, mazhar olduğu iyilik ve ikramların, maddî ve manevî nimetlerin aslı O’dur. Bütün iyilikler, güzellikler O’ndan gelir. Bu sebeple sevmeye en çok lâyık olan O’dur.”³⁸⁸

Allah, mümin salih kullarını sever ve onlara yeryüzünde türlü türlü nimetler verir. Çünkü onların niyetleri, sözleri ve filleri, ferdi ve toplumu ıslâh etmeye yöneliktir. Salihler, iman ettikten sonra Allah dışında hiçbir varlığı kabul etmezler. Sadece O’ndan yardım dilerler. Bu iyilikleri sebebiyle de Allah onları korumuştur.³⁸⁹

3.2.5. Salâha Yönlendirme

Kur’an, bazı davranışları değer ve erdem kabul ederek takdir edip övmüştür. Bir kısım davranışları da değer dışı görerek yermiştir. Ayrıca bu davranışların karşılığında bir cezanın olduğunu da haber vermiştir. Kur’an’ın bu tavrı, insanları salâh yoluna yöneltmeye, fesâd yolundan engellemeye yönelik bir yöntemdir. İnsanları buna motive etmek için, iyiliklerin övülmesi, cennet ve nimetlerinin vaat edilmesi, kötülüklerin de yerilmesi ve kötü amel karşılığında cehennem ve azâbının gösterilmesi, Kur’an’da bu anlamda takip edilen bir metod olmuştur. Allah, en başta

---

³⁸⁶ Maide, 5/54.

³⁸⁷ Bakara, 2/165.

³⁸⁸ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 2, s. 296.

³⁸⁹ A’raf, 7/196.

iman ve salih amel olmak üzere yeryüzünde iyilik edenlere imkânlar ve nimetler vermiştir.³⁹⁰ Bu, dünyada ıslâh edici olan fertlere verilmiş bir mükâfattır.³⁹¹

Sâlih insan olmak ve bu özelliği muhafaza etmek Kur'an'ın temel vurgularındandır. Çünkü Kur'an'da, ideal bir insan tipi olarak ortaya konulan sâlih insandır. Ayrıca Kur'an sâlih insana çok farklı bir misyon ve anlam yüklemektedir. Sâlih insan bu misyonla hareket eden, iyiyi, faydalıyı, güzel olanı teşvik eden ve toplumun ıslâhı için çalışan kişidir. Bir kişinin sâlih olarak nitelendirilebilmesi buna bağlıdır.³⁹² Bu sebeple de Kur'an, sâlih insan örneklerini sürekli olarak önümüze sermektedir.³⁹³

3.3. Kur'an'a Göre Toplumun Islâhı

3.3.1. Aileyi Islâh Etme

3.3.1.1. Eşler Arasındaki Geçimsizliği Giderme

Ailenin temeli olan evliliğin fert ve toplum açısından birçok faydası vardır. Evlilik, her şeyden önce eşler arasında sevgi ve huzurun kaynağıdır. Kadın ve erkek evlilikle sükûn ve mutluluğa kavuşur. Evlilik yoluyla karşı cinsler arasında şefkat, merhamet, sevgi, yakınlaşma ve kaynaşma duyguları oluşur.³⁹⁴

Evliliğin bir ömür boyu sürmesi İslam aile yapısının arzulanan temel hedefidir. Fakat bazen eşler arasında gerek kadın tarafından gerekse de erkek tarafından kaynaklanabilen anlaşmazlıkların çıkması bu evliliğin son bulmasına neden olabilmektedir.

“Kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi” “nüşûz” kavramıyla ifade edilir. Kocanın karısına karşı görevlerini ihmal etmesi, ona karşı kötü muamelede bulunması da nüşûz kavramının içeriğine dâhildir.³⁹⁵

---

³⁹⁰ Enbiya, 21/105.

³⁹¹ Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesâd*, s. 215.

³⁹² Ankebût, 29/9.

³⁹³ Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an'da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Gümüşhane, 2018, s. 82.

³⁹⁴ Rûm, 30/21.

³⁹⁵ Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 303.

Kur'an'da nüşûz kelimesine iki ayette rastlanır.³⁹⁶ Bu kelime terim anlamında biri kadın,³⁹⁷ diğeri erkek³⁹⁸ hakkında olmak üzere iki yerde geçer. “Kadının nüşûzünden bahseden ayette ailede erkeklerin koruyucu ve yönetici konumunda bulunduğu, sâliha kadınların da Allah'ın buyruklarına itaatkâr olduğu belirtildikten sonra nüşûz alâmeti gösteren kadınlara aile düzenini korumak amacıyla kocaları tarafından uygulanabilecek bir dizi yöntemden söz edilmekte ve evlilik düzenine uyum göstermeleri halinde kendilerine karşı başka bir yol aranmaması öğütlenmektedir. Erkek ile ilgili ayette ise bir kadının kocasının kötü muamelesinden veya evlilik birliğinin gereklerine kayıtsız kalmasından endişe etmesi durumunda aralarını anlaşma ile düzeltmelerinde ikisi için bir sakınca olmadığı belirtilmektedir.”³⁹⁹

İslam'a göre nikâh akdi eşlere birtakım hak ve sorumluluklar doğurur.⁴⁰⁰ Karşılıklı iyi muamele, sevgi, saygı ve sadakat, birbirinin cinsel yönlerinden yararlanma, birlikte oturma, çocukların bakım ve terbiyesi bu ortak hak ve sorumluluklardandır. Ailede huzurun temini ve karmaşanın önlenmesi için bir yandan erkeğin aile ve toplum hayatında yüklenmiş olduğu ağır sorumluluklar, öte yandan kadın ve erkeğin fitrî özellikleri göz önünde tutularak aile reisliği kocaya verilmiştir. Aile ilişkilerinde erkeğe kadına göre nisbî bir üstünlük hakkı tanınmıştır.⁴⁰¹

Kur'an kadının rahatsız edici davranışları karşısında erkeğe hoşgörölü ve sabırlı olmasını öğütlemektedir.⁴⁰² Geçinmeleri mümkün değilse de güzel bir şekilde ayrılımlarını ve bu süreçte karşılıklı haklara saygı göstermelerini istemektedir.⁴⁰³ Bununla birlikte aile birliğinin devam etmesi ve sorunların büyüüp boşanma noktasına gelmeden çözülmesi için kocanın, aile reisine tanınan sınırlı yetki çerçevesinde evlilik hukukuna riayet etmeyen karısına yönelik bazı tedbirler uygulayabileceği kabul edilmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁶ Bakara, 2/259; Mücâdele, 58/11.

³⁹⁷ Nisâ, 4/34

³⁹⁸ Nisâ, 4/128.

³⁹⁹ Günay, “Nüşûz”, s. 303.

⁴⁰⁰ Bakara 2/228; Nisâ, 4/20-21; Talâk, 65/7.

⁴⁰¹ Günay, “Nüşûz”, s. 304.

⁴⁰² Nisâ, 4/19.

⁴⁰³ Talâk, 65/1-2, 6-7.

⁴⁰⁴ Günay, “Nüşûz”, s. 304.

“(Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür. Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse (ıslah) Allah aralarını bulur.”⁴⁰⁵

Ayetlerdeki hükme göre eşler arasındaki geçimsizliği ıslâh etmenin ilk yöntemi öğüt ve iknadır. Kur'an'da asıl başvurulması istenen ilk yol ve yöntem budur.⁴⁰⁶ Eşler arasındaki geçimsizliği gidermenin ikinci yöntemi yatakta yalnız bırakma eylemidir. Burada asıl yatakları ayırmaktan maksadın cinsel ilişkiye ara vermek olduğu anlaşılmıştır. Yatakları ayırmak hangi sebeple olursa olsun kadının hatasını anlaması için kocanın kızdığını ve davranışlarından razı olmadığını ona hissettirmesi gerekir.⁴⁰⁷ Öğüt verme ve yatakları ayırma yöntemleri netice vermediğinde üçüncü yöntem başvurulur. Bu yöntem de incitmeden hafifçe dövme yöntemidir. Bu yöntemdeki amaç dövme, kırma veya onur kırıcı eylemsel davranışlarda bulunma değildir. Asıl maksat aile kurumunu korumaktır.

Yukarıda zikredilen hususlar eşler arasındaki geçimsizliği gidermezse son olarak hakem yoluyla ıslâh etme yöntemi devreye girer. Allah, eşler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için her iki taraftan da hakemlerin belirlenmesini istemiştir. Bu hakemler ailenin ıslâhı ve eşler arasındaki sıkıntıları çözmek amacıyla bir araya gelmelidir.⁴⁰⁸

Aile içi sorunları çözüme kavuşturacak olan hakemler ise eşlerin yakınlarından seçilir. Çünkü ailedekiler, eşlerin durumlarını daha iyi bilirler. Gerekli görülürse aileden olmayanlar da hakem olarak seçilebilirler. Seçilen hakemler, geçimsizliğin nedeni ve giderilmesi için araştırma yaparlar. Fakat hakemlerin istenilen sonucun elde edilmesi için bilinçli, adaletli ve ileri görüşlü olmaları gerekir. Böylece

---

⁴⁰⁵ Nisâ, 4/34-35.

⁴⁰⁶ Günay, “Nüşuz”, s. 304.

⁴⁰⁷ Tâberî, *Camîu'l-Beyan*, C. 5, s. 86.

⁴⁰⁸ Tâberî, *Camîu'l-Beyan*, C. 5, s.102.

hakemler, ailenin dağılmasını ve parçalanmasını engelleyerek toplumun düzen ve huzurunu sağlamış olurlar.⁴⁰⁹

3.3.1.2. Evlilik Şekillerine Düzenleme Getirmesi

İslam dini cahiliye döneminden kalan evlilik şekillerine düzenleme getirerek aile kurumunu korumayı amaçlamıştır. O dönemde Araplar arasında yaygın olan evlilik çeşitlerinden biri şiar nikâhıydı. Şiar, mehirsiz olarak karşılıklı iki kişinin kız kardeşleri ile evlenmelerine denir. İslam öncesinde Arap toplum geleneklerinde var olan bu nikâh çeşidinde karşılıklı verilen kız kardeşler birbirlerinin mehri sayılırdı.⁴¹⁰ Kur'an böyle bir nikâhı onaylamamıştır. Düzenleme getirerek mehir vermeyi şart koşturmuştur:

*“Nikâh kıydığınız kadınlara mehirlerini cömertçe verin; eğer onlar ondan size gönül hoşluğu ile bir şey verirlerse, afiyetle yiyin.”*⁴¹¹

Görüldüğü gibi ayetin muhatabı eşlerdir. Onlara Allah katından bir farz olarak mehirleri kadınların velilerine değil de kendilerine vermeleri emredilmiştir. Ayetteki diğer bir husus da mehirlerin kadınlara karşılık beklemeden gönül hoşluğu ile verilmesidir. Eşler arasındaki sevgi ve muhabbetin oluşması için gönül hoşluğu şart koşulmuştur.⁴¹²

Cahiliye döneminde evlilik ile ilgili var olan uygulamalardan biri de iki kız kardeşinin aynı anda nikâh altına alınmasıydı. Kur'an bu uygulamayı kaldırmıştır. Ulema, iki kardeş ile karı koca hayatı yaşamanın haramlığı konusunda icma etmiştir.⁴¹³

İslam öncesi Mekke toplumunda biri ölürse erkek çocuğu, üvey annesi hakkında yetkiye sahipti. İstedığı biri ile evlendirebilir veya kendi isterse onunla

⁴⁰⁹ Şuayıp Özdemir, “Kur'an'da Islâh Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı 2, Ankara, 2003, s. 117.

⁴¹⁰ Hüseyin Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları*, Çorum, 2013, s. 356.

⁴¹¹ Nisa, 4/4.

⁴¹² Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 357.

⁴¹³ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 357.

evlenebilirdi.⁴¹⁴ Kur'an bu durumu şöyle açıklamaktadır: *“Artık babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin. Kuşkusuz o, hayâsızlık ve ilahî gazaba neden olan çok iğrenç bir iştir. O, ne kötü bir yoldur.”*⁴¹⁵

Ayetin nüzul sebebi Kays b. Elet ve onun oğludur. Kays ölünce oğlu analığı ile evlendi. Fakat onunla hiç beraber olmadı ve kocasının mirasından da bir şey vermedi. Durumu Hz. Peygamber'e arzedince Hz. Peygamber *“Sen şimdi git. Umulur ki Allah senin hakkında bir ayet indirir.”* buyurdu. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu ayetle de Kur'an, bu tip nikâhı haram kılarak ortadan kaldırmıştır.⁴¹⁶

İslam öncesi dönemde Arap toplumunda evlenilecek kadın sayısı konusunda herhangi bir sınırlama yoktu. Bazı erkekler ondan fazla kadınla evlenirdi. Ve bunların nafakasını karşılamakta sıkıntı çektiklerinde himayeleri altında bulunan yetim kızları da nikâhlar ve onların malları ile diğer eşlerinin nafakalarını karşılamaya çalışırlardı. Bunun üzerine bu durumu düzene koyan ve evlenilecek kadın sayısını belirleyen şu ayet nazil oldu:⁴¹⁷

*“Eğer yetim kızların haklarını tam gözetmeyeceğinizden korkarsanız sizin için helal olan başka hür kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâhlayın.”*⁴¹⁸

Kur'an bu ayetle bir yandan sınırsız evliliğe sınır koymakta diğer taraftan da adaletin sağlanamaması durumunda tek eşliliği emretmektedir. Kur'an, bununla eşler arasında adaleti sağlayamama durumu olduğu zaman eş sayısının azaltılmasını, adaleti sağlayabilecek kadar ile sınırlı tutulmasını ve adaleti sağlasa bile dörtten fazla evlenilmemesini emretmektedir.⁴¹⁹

Cahiliye dönemi evlilik hukukundaki keyfiliğin görüldüğü bir diğer husus da boşanma ile ilgili bir sınırın olmamasıdır. Eşler, hanımlarını boşar, iddet bitmeden

---

⁴¹⁴ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 357.

⁴¹⁵ Nisa, 4/22.

⁴¹⁶ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 358.

⁴¹⁷ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 358.

⁴¹⁸ Nisa, 4/3.

⁴¹⁹ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, s. 358.

tekrar onlara döner ve bunu da sürekli yaparlardı. Bu durumu da açıklığa kavuşturan Kur'an'ın şu ayeti olmuştur:⁴²⁰

*“Boşama iki defadır. Sonrası ise ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir.”*⁴²¹

Bu ayet sınırsız bir şekilde boşamaya sınırlama getirerek keyfiliği ortadan kaldırmıştır. İki kez boşadıktan sonra tekrar dönmenin yolu kapatılmış, bundan sonrasının ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek olduğu emredilmiştir.⁴²²

3.3.2. Toplumdaki Anlaşmazlık ve İhtilafları Yok Etme

İslâh meselesi, toplumu ihtilaftan, bölünmüşlükten ve ayrılıklardan koruyan önemli meselelerdendir. Bundan dolayı Allah iki Müslüman grup arasındaki anlaşmazlığı gidermeyi ve aralarında barışı, ülfeti ve sevgiyi yerleştirmeyi emretmiştir:

*“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin. Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin.”*⁴²³

Yukardaki ayetler genel bir kaideyi içererek İslam toplumunu ayrılık ve düşmanlıktan korumak, hakkı, adaleti ve ıslâhı tesis etmek için indirilmiştir.⁴²⁴

İki grup arasındaki anlaşmazlığı ıslâh etmek Allah'ın sevdiği güzel işlerdendir. Hz. Peygamber insanlar arasındaki düşmanlık ve fesâdı giderip ıslâh etmeyi Allah'ın ve Resulünün sevdiği en güzel sadaka olarak tanımlamıştır. Bundan dolayı Allah, müminlerin ancak kardeş olduğunu ve her ne sebeple olursa olsun kardeşlerin arasını ıslâh etmek gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁵

İki düşman grup arasındaki anlaşmazlığı gidermenin iki temel esası, Kur'an ve sünnetin getirdiklerini tatbit etmektir. Bu iki temel kaynakla bütün anlaşmazlıkların çözüm yolu belirlenmiştir. Ayrıca bu kaynakların hükümleri bütün beşer hayatı için kesindir ve bağlayıcıdır.⁴²⁶

⁴²⁰ Çelik, “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları İslâh Etmesi”, s. 359.

⁴²¹ Bakara, 2/229.

⁴²² Çelik, a.g.m. s. 359.

⁴²³ Hucurat, 49/9-10.

⁴²⁴ Hucurat, 49/9.

⁴²⁵ Hucurat, 49/10.

⁴²⁶ Nisa, 4/65

Gerçek iman sahipleri aralarında bir anlaşmazlık çıktığında Resûlullah'ı hakem kılar ve onun hükmüne başvurur. Hz. Peygamber bir hüküm verince bunu benimser, onun âdil olduğuna inanır ve itiraza asla kalkışmaz.⁴²⁷

Kur'an'a göre insanlar arasında düşünce ayrılıklarının bulunması, insanın yaratılış hikmetinde ve özelliklerinde vardır.⁴²⁸ İyi niyete dayalı olması durumunda bu farklılıkların insanlar arasında rekabete, dolayısıyla da toplumların ilerlemesine ve kalkınmasına yardımcı olacağı da açıktır. Fakat İslam dini, düşünce ayrılığının düşmanlığa dönüşmesini müsamaha ile karşılamaz. İnsanların böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmamaları için toptan Allah'ın ipine sarılmaları, onun genel prensiplerinin dışına çıkmamaları gerekmektedir. Bu sebeple de İslam din kardeşliğinin insan ve toplum arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda son derece kaynaştırıcı mühim bir unsur olduğuna dikkatleri çekmiştir.⁴²⁹

Toplumun güç ve kuvveti birlik, beraberlik ve yardımlaşma ile sağlanır. Aynı inanca sahip olan toplumların bir mana üzerinde toplanması, ayrılık ve bölünmüşlükten uzak durması toplumun sağlığı ve huzuru için gereklidir. Toplumda hâkim olan ihtilaf ve ayrılıkları gidermenin yollarını Kur'an ve sünnet belirlemiştir. Ancak Kur'an ve sünnetin belirlemiş olduğu ilke ve kurallar çerçevesinde toplumun birlik ve beraberliği sağlanır.⁴³⁰

3.3.3. Eğitim ve Öğretime Önem Verme

“Oku” emri Hz. Peygamber'e inen ilk vahiydir. Bu emirle Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün Müslümanlara okuma emredilmiştir. Sonrasında gelen ayetler kalem ile yazmaya ve ilimde derinleşmeye teşvik edici olmuştur. Vahyin “oku” emriyle başlaması ve iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve bilmenin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın, canlılar arasında insanın farklı ve üstün yerini onun öğrenme özelliği ile tanımlaması da son derece anlamlıdır.⁴³¹

⁴²⁷ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 91.

⁴²⁸ Hûd 11/118.

⁴²⁹ Buhari, *Edeb*, XXVII.

⁴³⁰ Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, C. IV, 214.

⁴³¹ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 5, s. 653.

Kur'an'da eğitimin gücünü destekleyen birçok ayet bulunmaktadır. İnsanın kendisindeki gücü kullanarak ateşten korunabileceğini⁴³², hiçbir şey bilmeyerek doğduğunu, fakat kendisine verilen göz, kulak ve kalp aracılığıyla bu bilgisizliğini giderebileceğini⁴³³, isterse tabiatta cereyan eden olaylardan ders alabileceğini⁴³⁴, kendi iradesi ile mü'min veya kâfir olabileceğini⁴³⁵, doğru ve eğri yolun kendisine gösterildiğini⁴³⁶ haber veren ayetler insanın kendisini eğitebileceğine işaret etmektedir.⁴³⁷

“En güzel süret ve biçimde yaratılan insan, eğitim-öğretim yoluyla geliştirilmelidir. Çünkü onun gücü, enerjisi ve kabiliyetleri de en değerlidir. Bunları geliştirip değerlendirmemek ise israftır. Bunun için bu üstün ve mükemmel varlığın insanlık tarihi boyunca en önemli uğraşı da eğitim ve öğretim olmuştur. Zira sosyal gelişme, her sahada ilerleme, ekonomik büyüme ve milli kültürün nesilden nesile aktarılması ancak eğitim ile mümkün olabilmektedir. Bilgi, davranış ve kabiliyetlerin geliştirilmesi ve kişiye kazandırılması ancak eğitim faaliyetleri ile mümkündür.”⁴³⁸

Kur'an'ın “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴³⁹ ayeti eğitim ve öğretime verilen değer ve önemi göstermesi açısından çok manidardır. Burada insanların açıkça bilim yarışı içinde olmaları istenmektedir. Ayrıca Kur'an birçok ayette insanları düşünmeye ve anlamaya teşvik etmiştir. Gerçekten düşünen insanların da bu şekilde Allah'ı bulabileceklerini bildirmiştir.⁴⁴⁰ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in de ilmin her erkek ve kadın üzerine farz olmasını söylemesi ve ilmin Çin'de dahi olsa alınması yönündeki sözleri hayat boyunca bizlere yol gösterici olmuştur.⁴⁴¹

Kur'an ilk önce indiği toplum ile bütün insanlığı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarıp kendisinin öngördüğü hedeflere ulaştırmak için maksatlı ve düzenli bir rehberliği gaye edinmiştir. İnsanlar ham kabiliyet ve yeteneklerle

---

⁴³² Tahrim, 66/6.

⁴³³ Nahl, 16/78.

⁴³⁴ En'âm, 6/98, 99.

⁴³⁵ İnsan, 76/3.

⁴³⁶ Beled, 90/10.

⁴³⁷ Faiz Kalın, “Kur'an'a Göre Eğitim ve Öğretimin Temel Kriterleri” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, S. 3, Erzurum, 2002, s. 148.

⁴³⁸ Fahri Kayadibi, “İslam'ın Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, İstanbul, 2001, s. 34.

⁴³⁹ Zümer, 39/9.

⁴⁴⁰ Hac, 22/54.

⁴⁴¹ Fahri Kayadibi, “Kur'an'ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14, İstanbul, 2006, s. 3.

yaratılmıştır. Bu yaratılış ise ancak eğitim faaliyetiyle tamamlanır. Kur'an'a göre eğitim, aklını kullanan ile kullanmayan arasındaki farkı ortaya koyacak olan tek faktördür.⁴⁴² Bu fark da şu ayetle açıklanmaktadır:

*“Körle gören bir değildir. Karanlıkla aydınlık da bir olmaz. Gölge ile hararet de bir olmaz. Dirilerle, ölümler de bir olmaz...”*⁴⁴³

Kur'an insanı eğitirken onu bir bütün olarak ele alır. İnsanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini, eğilimlerini, yaşantılarını, içgüdülerini ve düşüncelerini bir bütün olarak fitratını bozmadan, bir yönünü diğer bir yönüne üstün tutmadan dengeli bir şekilde ele alır. Bu husus Kur'an'ın en temel hedeflerindendir. Bu şekilde küçük dünya olan insanı eğitir ve büyük dünya olan toplumun eğitilmesini hedefler neticesinde de toplumun ıslâhı gerçekleşir.⁴⁴⁴

“Bireylerin başarısı toplumun başarısı demektir. İslam tarihine bakıldığında Mekke’de, Hz. Peygamber’in kendisine inananları iyi eğitmesi sağlam karakterli Müslümanlar yetiştirmekle birlikte uzun vadede Medine’de oluşturulacak toplumun temellerinin sağlam olmasına yönelik bir çabaydı. İslam geldiği ilk günden itibaren insanları birbirine yaklaştıracak niteliğe sahip olan tevhit inancını öğretmiştir. Tevhit inancı toplumsal boyutta vahdete ulaştıran bir inançtır. Dolayısıyla bencillikten uzak bir şekilde benliğini ortaya koymaya yönelik bir eğitim olan Kur'an'ın eğitim anlayışında kişiye çocukluktan itibaren diğer insanların da kendisi gibi haklara sahip olduğu öğretilmelidir. Başkalarının şahsiyetine saygı duyma anlayışını kendi içimizde kuvvetlendirecek bir eğitim anlayışına sahip olmadıkça başkalarının kanaat ve inançlarına düşünce ve davranışlarına hoşgörülle bakmak mümkün olmadığı gibi kendi şahsiyetimiz de çarpık ve tamamlanmamış olarak kalacak ve eğitimin toplumsal hedefleri ıskalanacaktır.”⁴⁴⁵

Kur'an, insana verilecek eğitimin ilk aşamadan itibaren hayırlı bir toplum oluşturmak amacıyla yapılması gerektiği üzerinde durur. Canlı ve cansız varlıklara zarar veren her türlü bilgiden kaçınmayı emreder. Aksi halde insanlığın elde ettiği bilgilerle diğer insanların başına büyük felaketler açabileceğine dikkatleri çeker.

⁴⁴² Çiğdem Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, Erzurum, 2020, s. 707.

⁴⁴³ Fatır, 35/19-22.

⁴⁴⁴ Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, s. 708.

⁴⁴⁵ Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, s. 708.

Örnek verecek olursak bir atom bombasının patlaması tüm dünyayı etkilemekte ve arkasında yıllarca devam eden tahribatlar bırakmaktadır. Bu sebeple de Kur'an'ın öngördüğü eğitimin asıl amacı toplumsal bir yıkım değil toplumsal bir inşa olup bireysel ve toplumsal anlamda iyi davranışları hâkim kılmak ve toplumu ıslâh etmektir.⁴⁴⁶

3.3.4. Sosyal Kurallar Getirme

3.3.4.1. Hırsızlığın Yasaklanması

Kur'an toplumun güven ve huzurunu bozan davranışlar karşısında kurallar belirler ve bu kuralları çiğneyenlere ceza koyar. Koyulan bu cezaların uygulanmasıyla toplumun ıslâhı amaçlanır. Hırsızlık, korunması gereken temel unsurlardan biri olan mal güvenliğini tehdit eden bir eylemdir. Toplumun fertlerinin mal güvenliğinin tehdit altına girmesi ise tedirginliği ve huzursuzluğu beraberinde getirir. Bu sebeple Kur'an bu eylemin önünü kesmek için birtakım tedbirler almayı gerekli görmüş ve elçisi aracılığıyla insanlığa bildirmiştir:

*“Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”*⁴⁴⁷

Mal varlığı, fertlerin korunması gereken en önemli değerlerinden biridir. Bireyin hayatı, özgürlüğü, vücut bütünlüğü, şeref ve haysiyeti gibi mal varlığına karşı işlenen suçlar da, bireyin kişisel değerlerine yönelik bir saldırıyı oluşturmaktadır. Bu sebeple Kur'an insanın mal varlığını korumak için el kesme gibi ciddi bir cezayı öngörmektedir. Ceza caydırıcı olması ve toplumdaki düzeni yani malı garanti altına alması sebebiyle bu şekilde ağır olmuştur. Çünkü cezai müeyyidelerin amacı toplumu fesâttan korumak, ıslâhı sağlamak ve suçlunun bir daha suç işlemesini engellemektir. Kur'an'da insanlık için haddlerde bir hayat olduğunun belirtilmesi de bunu desteklemektedir.⁴⁴⁸

3.3.4.2. İçkinin Yasaklanması

İslam dini ferdin sağlığına ve aklının korunmasına büyük önem verir. Zira insanlığın ve toplumların mutluluğu akılla sağlanır. Aklın sağlığı ise onu zarar verici

⁴⁴⁶ Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, s. 709.

⁴⁴⁷ Maide, 5/38.

⁴⁴⁸ Bakara, 3/179.

şeylerden korumakla olur. İnsanı diğer canlılardan ayıran ve onu üstün kılan aklıdır. Zira mükellefiyetin de dayanağı aklıdır. Akıl ortadan kalkınca sorumluluk da ortadan kalkmaktadır.⁴⁴⁹

İçki, Allah'ın haram kıldığı ve içene ceza uygulamayı uygun gördüğü büyük günahlardandır. İçki fert ve toplumu tehdit eden büyük bir tehlikedir. Fert ve toplum arasında fesâdın ve zilletin yayılmasına büyük oranda etki eder.⁴⁵⁰ Allah, insanı gerçeklerden ve Rabbinden uzaklaştıracak her türlü uyuşturucuyu yasaklamıştır. Bu sebeple insanın yaratıcısını unutmamasını, her zaman dinç ve dirayetli kalmasını istemektedir. Onu uyuşukluk ve sarhoşluk verecek her şeyden uzak durmaya çağırmaktadır.⁴⁵¹

İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle toplumda yaşayan bir canlıdır. Davranışları yalnız kendini değil yaşadığı çevreyi de etkiler. Bu açıdan içkinin hem bireyin kendisine hem de yaşadığı çevreye zararı çoktur. İçkinin bireyin kendisine zararı zihinsel, fiziksel ve psikolojik açıdan olmaktadır. Zihinsel olarak bireyin hafızasına zarar verirken, fiziksel olarak bireyin konuşmasında, yürütmesinde ve görmesinde ciddi sorunların oluşmasına yol açar. Psikolojik olarak ise içki, bireyin ruh dünyasını tahrip eder.⁴⁵²

Kur'an, toplumun düzenini ve ahlaki yapısını bu denli bozan içki, uyuşturucu ve sarhoş edici şeyleri yasaklayarak toplumu ıslâh etmeyi amaçlamıştır. Sarhoşluk sebebiyle insanlar, zina gibi günahlara girmeye, insanlara zarar vermeye, yalana, zulme, kin ve düşmanlığa ve en dehşet verici olarak da birbirine saldırıp birbirini öldürmeye gider. Bunun yanı sıra terör olayları, trafik kazaları, cinayetler, geçimsizlikler, yıkılan yuvalar, yaşanan iflaslar vb. birçok olumsuzlukta da içkinin payı oldukça büyük bir orana sahiptir. İçki ve uyuşturucunun böyle sonuçlarının olduğu bir toplumda huzur, barış ve salâhtan bahsetmek mümkün değildir.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Ramazan Kazan, "Alkollü ve Uyuşturucu Maddelere Karşı İslam'ın Tavrı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Isparta, 2001. s. 124.

⁴⁵⁰ Mustafa Baktır, "İçki", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 459.

⁴⁵¹ Necdet Ünal, "Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Çanakkale, 2011, s. 169.

⁴⁵² Kazan, "Alkollü ve Uyuşturucu Maddelere Karşı İslam'ın Tavrı", s. 130.

⁴⁵³ Ünal, "Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma", s. 175.

3.3.4.3. Zinanın Yasaklanması

İslam dini semavî dinlerin sonuncusu ve en mükemmelidir. Gayesi, Allah'ın üstün yarattığı insanı dünya ve ahirette mutlu kılmaktır. İslamiyet, insanın bu mutluluğu elde etmesi için gerekli olan her şeyi emretmiş, onu bundan mahrum edecek her şeyi de yasaklamıştır. Zina ve fuhuş, bu yasaklardandır.⁴⁵⁴

Genel bir ifade ile zina, nikâhsız, haram, meşru olmayan yollarla cinsel ilişkiye girme olarak tanımlanmıştır. Bütün semavi dinlerin haram kıldığı zinayı, İslam dini de şiddetle haram kılmış ve onu en ağır haramların listesine koymuştur. En büyük ve en korkunç günahlardan birisini teşkil eden zina, şirki ve küfrü takip eden büyük günahlardandır.⁴⁵⁵

Toplumların çekirdeğini aileler oluşturur. Sağlıklı nesiller bu yuvalarda yetişir. Kuşkusuz insan sevgisinin kaynağı da ailedir. Bu yuva için en büyük tehlike ise zina ve fuhuştur. Zina ve fuhuş öncelikle aile kurumunun oluşumunu engeller. Kurulmuş olan ailelerin ise dağılmasına ve perişan olmasına neden olur.⁴⁵⁶

Zina, pençesine düşen fertleri edep, hayâ ve ar duygularından mahrum bırakır. Toplumların temel taşı olan aileleri de yıkar. En güçlü ve en köklü toplumları temelden sarsarak ortadan kaldırır. Nitekim zina yeryüzünün en güçlü devletlerini ve en sağlam milletlerini derinden sarsmış ve için için kemirmiştir. Onları tarih sayfalarından silmiş ve gelecek nesillerin ibret alacağı kalıntılar yığını haline getirmiştir.⁴⁵⁷

İslam dini, hem fertleri ve aileleri hem de toplumları ve milletleri bu bela ve afetten koruyabilmek, milletleri ve devletleri köklü ve sağlam temeller üzerine oturtabilmek için koruyucu her türlü tedbiri almış, ciddi ve kalıcı hükümler getirmiştir. İslam'ın, zinayı ortadan kaldırmak için önleyici her türlü tedbiri alması ve ispatı mümkün olan zina suçlarını en ağır bir biçimde cezalandırması, onun ne kadar korkunç bir günah olduğunun en açık delillerindendir. Ayrıca bütün semavi dinlerce

⁴⁵⁴ Lütfü Şentürk, “Zina ve Fuhuş Toplumun Temelini Sarsar”, *Diyanet Dergisi*, S. 2, Ankara, 1991, s. 7.

⁴⁵⁵ Ahmet Vanlıoğlu, “Zina ve Zararları”, *Diyanet İlmi Dergi*, S. 4, Ankara, 1992, s. 37.

⁴⁵⁶ Şentürk, “Zina ve Fuhuş Toplumun Temelini Sarsar”, s. 8.

⁴⁵⁷ Vanlıoğlu, “Zina ve Zararları”, s. 37.

yasaklanması ve mâhkum edilişi, zinanın bir insanlık suçu ve problemi oluşunun ayrı bir ispatıdır.⁴⁵⁸

Kur'an, fertleri, aileleri, toplumları, milletleri, nesilleri ve devletleri ifsâd eden, soyların ve neseplerin karışmasına yol açan ve insanlığı için için kemiren zinanın yapılması şöyle dursun, semtinden ve yakınından geçilmesini bile şiddetle yasaklamış ve onun çok kötü ve çok çirkin bir yol olduğuna bütün insanlığın dikkatini çekmiştir.⁴⁵⁹

*“Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”*⁴⁶⁰

“Zinaya yaklaşmayın” ifadesi zinaya götürecek her türlü davranıştan kaçınmayı ifade eder. *“Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”*⁴⁶¹ ifadesi ise zinanın akla ve temiz insan fitratına ne kadar aykırı olduğunu göstermektedir.

Zina, aile düzenine çok şiddetli bir saldırı ve korkunç bir tecavüzdür. Çünkü zina, ailenin kuruluş ve teşekkülünü engellediği gibi, kurulmuş olanların da dağılmasına neden olur. Son derece tehlikeli olan bu hastalığın, kısmen veya tamamen, aileye bulaşması çok önemli problemlerin doğmasına ve çok ciddi bunalımların yaşanmasına sebep olmaktadır. Aileyi için için kemiren zina, onu çok hızlı bir şekilde çökertir. Toplumların temel taşı olan aile, zina sebebiyle sarsılır ve bozulursa toplumların da aynı akıbete sürüklenmesi kaçınılmaz olur.⁴⁶²

İslam, insan sağlığına son derece önem veren bir dindir. İnsanlardan yapılmasını istediği herşey sağlığı koruyucu olduğu gibi, haram kıldığı herşey de sağlığı bozucudur. Haramların listesinde yer alan zina, ferdî, ailevî, ictimai, iktisadi ve ahlakî yönlerden zararlı olduğu gibi, tıbbi yönden de son derece zararlıdır. Bunun için İslam, zinayı haram kılmak ve caydırıcı bir kısım cezalara mâhkum etmek suretiyle, zina yoluyla bulaşan birçok hastalığın kaynağını kurutmayı hedeflemektedir. Çünkü toplumların birçoğunda rastlanan bulaşıcı birçok hastalığın kaynağı gayr-i meşru ilişkilerdir.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Vanlioğlu, “Zina ve Zararları”, s. 38.

⁴⁵⁹ Vanlioğlu, “Zina ve Zararları”, s. 38.

⁴⁶⁰ İsra, 17/32.

⁴⁶¹ İsra, 17/32.

⁴⁶² Vanlioğlu, “Zina ve Zararları”, s. 48.

⁴⁶³ Vanlioğlu, “Zina ve Zararları”, s. 51.

3.3.4.4. İnsan Hayatının Korunması

Sözlükte “bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi” şeklinde geniş bir anlamı bulunan “katl” kelimesi, İslâm hukukunda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını, teknik tabiriyle adam öldürme cürmünü ifade eder.⁴⁶⁴

“İnsanların birbirine karşı işlediği en ağır suç ve günah olan haksız yere adam öldürme fiili insanlık tarihi kadar eski olup bütün dinlerde, ahlâkî öğretilerde ve hukuk düzenlerinde ağır bir dille kınanıp yasaklanmıştır. Bu fiil, bu yöndeki teşebbüsleri engelleyecek ve adaleti sağlayarak toplum vicdanını tatmin edecek şekilde birtakım maddî ve mânevî yaptırımlarla önlenmeye çalışılmıştır.”⁴⁶⁵

Kur’an ayetleri bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde kasten bir cana kıymanın âdetâ bir insanlık suçu olarak tasvir edildiği görülür. İnsanlar bir nefisten yaratılmıştır.⁴⁶⁶ Bu sebeple birine karşı yapılan bir saldırı hepsine yapılmış gibidir. Kur’an’ın; “*Kim bir cana kıyarsa veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir insanı öldürürse âdetâ bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim de bir insanı yaşattırsa o bütün insanları yaşatmış gibi olur.*”⁴⁶⁷ Ayeti İslam’ın insan hayatına verdiği önemi gösterir.

Kur’an ve sünnette haksız yere adam öldürme büyük günah sayılarak yasaklanmıştır. Ahlâkî ve uhrevî sorumluluğunun yanında⁴⁶⁸ maddi ve dünyevi ceza olmak üzere bu tür kasıtlı fiillerin karşılığının kısas olduğu,⁴⁶⁹ adam öldürmede öldürülenin velisine kısası isteme hakkı verildiği,⁴⁷⁰ maktulün velisinin katili affetmesi halinde⁴⁷¹ veya hata ile adam öldürmelerde diyet ödeneceği ifade edilmiştir.⁴⁷²

Kisas, temel insan haklarının çekirdeğini oluşturan ve diğer hakların kullanılması kendisine bağlı olan hayat hakkını güvence altına almaya yönelik bir müeyyidedir. Kisas ile haksız yere ve kasten adam öldürme ve yaralamalar

⁴⁶⁴ Ali Bardakoğlu, “Katil”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 45.

⁴⁶⁵ Bardakoğlu, “Katil”, s. 46.

⁴⁶⁶ Nisâ, 4/1; En’âm 6/98; A’râf, 7/189; Zümer, 39/6; Lokmân, 31/28.

⁴⁶⁷ Mâide, 5/32.

⁴⁶⁸ Nisâ, 4/93; Mâide, 5/32; En’âm, 6/151; İsrâ, 17/33.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/178-179.

⁴⁷⁰ İsrâ, 17/33.

⁴⁷¹ Bakara, 2/178.

⁴⁷² Nisâ, 4/92.

cezalandırılarak hem insan hayatına ve vücut bütünlüğüne yönelik haksız tecavüzler önlenmiş hem de suçlunun işlediği suça denk bir ceza görmesiyle adalet sağlanmış olur.⁴⁷³

İslam hukukunda cezaların amacıyla ilgili görüşlerin temellendirilmesinde maslâhat kavramı öncelikli bir yere sahiptir. Buna göre cezalar, kötülükleri ortadan kaldırmak suretiyle toplumun yararını sağlamak ve zarara uğramasını engellemek için konmuştur. Ölüm cezası da meşruiyet temelini bireysel ve toplumsal yararın sağlanması ve zararın giderilmesinde bulur. Ölüm cezası verilmesinin bir amacı da suçun işlenmesini önleme, potansiyel suçluları caydırma, suçların zincirleme bir seyir kazanmasını önleme, suç ve ceza arasında mağdur tarafın intikam duygusunu tatmin etmedir. Bu yönüyle ölüm cezası bireysel yararın korunmasını da sağlamakla beraber nihaî hedef güven ve istikrarı tehdit eden eylemleri en alt seviyeye indirerek toplumsal ıslâhı temin etmektedir.⁴⁷⁴

3.3.4.5. Kamu Düzeninin ve Asayişin Korunması

Kamu düzeni, bir devlette güvenliğin ve diğer kamu hizmetlerinin düzgün bir biçimde sürdürülmesini, devletin, emniyet ve asayiş ile fertler arasındaki ilişkilerde huzur ve ahlâk kurallarına uygunluğu sağlamaya yarayan kuruluş ve kaidelerin tümünü ifade eder.⁴⁷⁵ “Asayiş ise, hukuka uygun gerekli önlemlerin alınması sonucunda; kişilere, topluma, devlete, mal ve eşyalara yönelik tehlike, kaza ve sabotajların olmadığı bir ortamı, düzensizlik ve karışıklığın önlendiği, hayatın normal akışının sağlandığı, huzur ve güven ortamının varlığı konusunda kamuda oluşturulan yerleşik ve yaygın ortamı ifade eder.”⁴⁷⁶

İslam hukukunda kamu düzeni ve asayişin bozulması eşkıyalık veya hırâbe kavramlarıyla ifade edilir. Eşkıyalık veya hırâbe genelde silâhla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayişini ihlal olarak anlaşılır. Kamu düzeni ve asayişin sağlanması,

⁴⁷³ Şamil Dağcı, “Kıyas”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 493.

⁴⁷⁴ Münteha Maşalı, “Ölüm Cezası”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 42.

⁴⁷⁵ Yılmaz Yaşar, *Polis Meslek Hukuku*, Mustafa Kitabevi, Ankara, 2006, s. 132.

⁴⁷⁶ Yaşar, *Polis Meslek Hukuku*, s. 132.

kişilerin mal ve canlarının, seyahat özgürlüklerinin korunması İslam'ın temel amaçlarındandır.⁴⁷⁷

*“Allah ve resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası öldürülmeleri yahut asılmaları veya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir.”*⁴⁷⁸

İslam hukukçuları eşkıyalık suçunun mahiyeti, oluşumu ve uygulanacak cezaî müeyyideler konusunda ayrıntılı ve zengin bir hukuk doktrini geliştirmişlerdir. Eşkıyalık suçu ağırlık itibarıyla adam öldürüp mal yağma etme, adam öldürme, yağma, sadece kamu düzeni ve yol emniyetini ihlâl şeklinde dört gruba ayrılır. Ayette de ağırdan hafife doğru dört nevi ceza zikredilmiş olup bu cezalar eşkıyalık suçunun dört kademedeki karşılığını teşkil eder.⁴⁷⁹

“İslam dini iman, ibadet, muâmelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlîni önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslâh etmek amacıyla gerek dünya gerekse âhiret hayatına yönelik olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.”⁴⁸⁰

Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak toplumsal vicdanı ve yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu te'dib ve ıslâh etmektir. Bundan dolayı suçluya verilecek ceza toplumun hukukunu ve ortak değerlerini koruyacak, suçun işlenmesine ve tekrarına engel olacak, suçluyu uslandıracak, mâşerî vicdanı tatmin edip mağdurun intikam hissini dindirecek miktar ve şekilde olmalıdır. Bu çerçevede içinde verilen ceza ilahî adalet ve rahmetin bir parçasını oluşturur. Kur'an'ın kısasta hayat olduğunu bildirmesi⁴⁸¹ ve “Hz. Peygamber'in Allah'ın koyduğu cezalardan birinin infazının yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlı olduğunu haber vermesi” bu anlamdadır.⁴⁸²

Bütün ilahî dinler, canı koruyabilmek için insan öldürmeyi, akli koruyabilmek için de içki ve uyuşturucu kullanmayı yasaklamışlardır. Malı koruyabilmek için

⁴⁷⁷ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 463.

⁴⁷⁸ Mâide, 5/33.

⁴⁷⁹ Bardakoğlu, “Eşkıya”, s. 465.

⁴⁸⁰ Adil Bebek, “Ceza”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 469.

⁴⁸¹ Bakara, 2/179.

⁴⁸² Ali Bardakoğlu, “Ceza”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 473.

hırsızlığı, kamu düzenini sağlamak için eşkıyalığı ve nesli koruyabilmek için zinayı en ciddi ve en kesin şekliyle haram kılmışlardır.⁴⁸³

3.3.5. İktisadi Hayatı Düzenlemesi

3.3.5.1. Faizin (Ribâ) Yasaklanması

Fıkıhta Ribâ, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.⁴⁸⁴

Kur'an, faiz ile ilgili ayetleri dört grupta toplamaktadır. Ayetlerin muhtevasına göre faizin yasaklanmasında tedricî bir yöntemin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Allah, önce faize karşı sitem ve ta'rizde bulunmaktadır. Daha sonra da açık ve kesin bir ifade ile onu yasaklamakta ve faizde ısrar etmenin Allah'a ve resulüne bir nevi savaş açma olduğunu bildirmektedir.⁴⁸⁵

Faiz ile ilgili inen ilk âyet şöyledir:

*“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz Allah katında artmaz...”*⁴⁸⁶

Bu ayet, iktisadî temelden sarsan ve toplumda büyük tahribat meydana getiren faiz uygulamasına karşı Allah'ın çok sert bir tavır takınacağını ilk işaretini vermiştir.⁴⁸⁷

Faizin yasaklığını konu edinen ayetlerden bir diğeri de şöyledir:

*“Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”*⁴⁸⁸

Faizin yasaklanışını detaylı olarak ele alan ve her çeşit faizi kesin olarak yasaklayan ayetler ise şöyledir:

“Faiz yiyenler -kafirlerinden- şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden ayılışı gibi kalkacaklardır. Bu hal onların, ‘Alım satım da tıpkı faiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra

⁴⁸³ Vanlıoğlu, “Zina ve Zararları”, s. 38.

⁴⁸⁴ İsamîl Özsoy, “Ribâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 110.

⁴⁸⁵ Özsoy, “Ribâ”, s. 113.

⁴⁸⁶ Rûm, 30/39.

⁴⁸⁷ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 319.

⁴⁸⁸ Al-i İmrân 3/130.

kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir, sadakaları ise bereketlendirir... Ey iman edenler! Allah'tan korkun, eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin.”⁴⁸⁹

İslam'ın tesis etmeye çalıştığı prensiplerden biri de kardeşlik duygusudur. Zengin ve fakir herkes Allah'ın katında ve Müslümanların gözünde eşittir. Faiz bu kardeşliği olumsuz bir şekilde etkiler. Kardeşin ihtiyacını karşılaması için verilen bir borca karşılık, faiz alınıyorsa burada kardeşlikten bahsedilemez. Esasında faizin toplum üzerindeki olumsuz etki ve zararları, fertler üzerindeki zararların bir birikimidir. Fertlerin zararı, bir bakıma toplumun zararı demektir.⁴⁹⁰

Fertlerinde bencillik, tembellik, cimrilik, maddecilik, çıkarıcılık, nefret, kin, intikam ve hırs gibi kötü sıfatların bulunduğu bir toplumun halini tahmin etmek zor değildir. Bu toplumlarda çoğunlukla borç verenler zengin, borç alanlar da fakirdir. Borçlar faizle alındığı takdirde fakirlerden zenginlere doğru bir gelir akımı olur ve sermaye belli bir kesimde toplanır. Bu durum ise toplumun huzurunun bozulmasına büyük oranda etki eder.⁴⁹¹

“Faizle borç almak zorunda kalarak iş yapan bir kimse, emek ile yaptığı işin sonunda belirli kazanç sağlar. Emekle sağlanan bu kazanç, faiz kanalıyla faizcilere akar. Böylece servet belirli ellerde toplanır. Servetlerin belli ellerde toplanmasının ise toplumda bir takım sosyal buhran ve patlamalar doğurması kaçınılmaz olur.”⁴⁹²

İslam dininde bütün emir ve yasaklar Müslümanlar nazarında dinî inanç ve mükellefiyet boyutuna sahip olduğu gibi fert ve toplumun genel menfaatiyle ilgili birtakım hikmet ve amaçlar da taşır. Özellikle muamelât alanında dinin emir ve yasaklarının hikmeti insanlar tarafından çok defa kolaylıkla anlaşılabilir. İslamiyet'in ticaret ve kazancı serbest bırakırken faizi yasaklamış olmasının

---

⁴⁸⁹ Bakara, 2/275-278.

⁴⁹⁰ Mahmut Özdemir, “Faiz Kavramına İslamî Bir Yaklaşım”, *Eskiye Dergisi*, S. 18, Kırıkkale, 2010, s. 70.

⁴⁹¹ Özdemir, “Faiz Kavramına İslamî Bir Yaklaşım”, s. 71.

⁴⁹² Özdemir, “Faiz Kavramına İslamî Bir Yaklaşım”, s. 71.

bilinemeyen bazı hikmetleri bulunmakla birlikte öncelikle fert ve toplumun ortak yararını korumayı hedef aldığı muhakkaktır.⁴⁹³

İslam'da ekonomik prensipler Kur'an ayetlerinden alınmaktadır. Para kazanmak ve hayatta başarılı olmaya çalışmak için başkalarına zarar vermek veya fırsatları değerlendirirken hoş olmayan eylemlere girişmek yanlış olan davranışlardır. Kişi toplumu oluşturan fertlere karşı haksız muameleler ve haksız kazancı içine alan faiz, hile ve aldatma gibi kötü hareketlerden sakınmalıdır ki, toplumun salâhı sağlanmış olsun. Bu sebeple de Kur'an toplumun ıslâhını tehlikeye atan faizi şiddetli bir şekilde yasaklama yoluna gitmiştir.⁴⁹⁴

3.3.5.2. İsrafın Önlenmesi

İslam dini, infakta bile olsa haddi aşmayı uygun görmemiş ve israf etmeyi yasaklamıştır.⁴⁹⁵ İsrâf, tefsirlerde daha çok “nicelikteki aşırılıktan ziyade nitelikteki aşırılık olup Allah'ın rızâsına uygun olmayan, O'na isyan sayılan yollara, sağduyunun ve kamu vicdanının uygun bulmadığı şekillerde harcamada bulunmak” olarak açıklanmıştır.⁴⁹⁶ Bir kimse ailesinin geçim kaynağını veya asli ihtiyaçlarını karşılamadan istediği şekilde infakta bulunamaz. Allah, her nimetten yemeyi, infak etmeyi emretmiş; israfı ise yasaklamış ve israf edenleri sevmediğini de belirtmiştir.⁴⁹⁷

İnsan kıyamet gününde malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından hesaba çekilecektir. Nitekim Hz. Peygamber kıyamet gününde kulun malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından hesaba çekilmeden yerinden kıpırdamayacağını bildirmiştir.⁴⁹⁸

Bu açıdan fert hem kendisi hem de yaşadığı toplumun salâhı için mal ve mülkünü tasarruf etmede ölçülü olmak zorundadır. Zira mal ve mülkü saçıp savurmanın ferdin hayatına zararı çok olduğu gibi toplumuna da zararı çok olacaktır.

⁴⁹³ Özsoy, “Ribâ”, s. 118.

⁴⁹⁴ Ali Acar, “Faiz ve Toplum İlişkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.16, Konya, 2010, s. 190.

⁴⁹⁵ Furkan, 25/67.

⁴⁹⁶ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 4, s. 138.

⁴⁹⁷ En'am, 6/141.

⁴⁹⁸ Tirmizi, *Sünen*, IV, 336.

İslam, ister maddi olsun isterse manevi olsun, hayattaki her türlü dengesizliklerin ifadesi olan isrâf'a olumsuz bir şekilde yaklaşmıştır. Zararlarını da gösterip yermiş ve ondan uzak durmanın eğitimini vermiştir. Bütün bu şeylere çare olacak özel reçete olan iktisadı sunmuş ve iktisada olumlu bir şekilde bakmıştır. İktisadı överek ve güzelliklerini göstererek övmüş ve eğitimini gerçekleştirmiştir.⁴⁹⁹

İnsanın kendi eliyle hayatı çekilmez hale getirmemesi ve dünyada rahatını kaçırmaması için iktisat gereklidir. Dünyayı günübirlik değil de sürekli yaşanabilir bir yer olarak koruması gerekir. Kendisinden sonra gelecek olanların da ondan yararlanacağını düşünerek hareket etmesi zorunludur. Çünkü sahip olduğu maddi ve manevi zenginlikleri sürekli aynı canlılık ve değerde tutabilmesi buna bağlıdır.⁵⁰⁰ Bundan dolayı Kur'an'da israf yirmi defadan fazla yerilmiştir. İnsanlar maddi veya manevi harcamada itidale davet edilmiş, ifrat ve tefritten uzak durmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Buradaki amaç iktisadi açıdan fert ve toplumun ıslâhını sağlamaktır.⁵⁰¹

Maddi ve mânevi imkânları Allah'ın insanlara bağışladığı birer emanet sayan İslam dini, bunları Allah'ın rızasını kazanmaya ve insanlara mutluluk getirmeye elverişli yerlerde kullanmayı emreder. İçki, kumar, fuhuş, rüşvet gibi bireysel ve toplumsal zararlar doğuran hususlarda yapılan harcamaların açık hükümlerle yasaklanması yanında insanların tutkularını kamçılayan, toplumda kıskançlık doğuran gösteriş tüketiminin yasaklanması veya hoş karşılanmaması da aynı gerekçelere dayanmaktadır. Dinen haram kılınan maddelerle lüks sayılanların tüketimi israf olduğu gibi helâl kabul edilen maddelerin günün icaplarına göre ihtiyaçtan fazla tüketimi de israftır.⁵⁰²

İsrafın bir çeşidi sayılan ve “malı saçıp savurmak, gerektiği yerlere sarf etmemek, yerli yerinde değil de yok olup gideceği yerlerde harcamak” olan tebzir de yasaklanmıştır.⁵⁰³ Bu hususta Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

⁴⁹⁹ Veli Kayhan, “Kur'an'a Göre İsrâf ve İktisat”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 2, Kayseri, 2006, s. 153.

⁵⁰⁰ Kayhan, “Kur'an'a Göre İsrâf ve İktisat”, s. 153.

⁵⁰¹ Furkan, 25/67.

⁵⁰² Cengiz Kallek, “İsraf”, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 178.

⁵⁰³ Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da İsrâf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18-19, Samsun, 2005, s. 100.

*“Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır.”*⁵⁰⁴

Allah, akrabaya, yoksula ve yolcuya yardım etmeyi emretmiş; fakat malı sarf etmede savurganlığı yasaklamıştır. Allah, bu ayetle insanların savurganlıktan uzak durmalarını istemiş ve savurganlık yapanların şeytanın arkadaşları olduklarını söylemiştir. Çünkü savurganlık, fert ve toplumu ifsâd eden bir hastalıktır. Zira savurganlık yapanlar mallarını içki, zina, kumar gibi toplumu kötü anlamda etkileyecek hususlarda harcar ve fesâdın yayılmasına neden olurlar. Böylece toplumun ıslâhına büyük oranda zarar verirler.⁵⁰⁵

3.3.5.3. Sefihin Harcamalarına Kısıtlama Getirmesi

İslam hukukçuları genelde sefehî; hakikatte akli melekeleri yerinde olmakla birlikte, kişiyi aklın ve şer’in gereğine aykırı bir şekilde hareket etmeye yönlendiren mali konulardaki tedbirsizlik hali şeklinde tanımlamıştır. Sefeh vâsfini taşıyan kimselere ise “sefih” denir.⁵⁰⁶

Sefeh, kişinin hayatında kendisine lazım olacak bilgiye sahip olamaması, eğitilmemesi ve iş yapma kabiliyetini elde edememesinin sonucunda ekonomisini yönetememe durumudur. İnsanlarla ilişkileri zayıf olan, iç içe olmayan, onlarla hiçbir şekilde muamelede bulunmayan kişi şüphesiz mallarını kontrol etmede yetersiz olacaktır. Mallarını idare etme yetisinden de yoksun kalacaktır. Bu açıdan sefeh, harcamalardaki tedbirsizlik hali olarak tanımlanmıştır. Bu hal kişiyi malını anlamsız ve amaçsız bir şekilde harcamaya, mali tasarruflarında aldanmaya ve kâr-zarar ilişkisi kurmamaya sevk etmektedir. Akıl noksanlığı olmamakla beraber böyle bir kusur, iktisadın sağlıklı yürütülmesi için sefihin kısıtlanmasına neden olur.⁵⁰⁷

*“Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı sefihlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”*⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ İsra, 17/26-27.

⁵⁰⁵ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve'Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2009, C. 10, s. 58.

⁵⁰⁶ Mehmet Onur, “İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacrı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kilis, 2016, S. 5, s. 108.

⁵⁰⁷ Onur, “İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacrı”, s. 108.

⁵⁰⁸ Nisa, 4/5.

Bütün insanlar, hukuken korunan ve sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi tanıyan bir hak sahibidirler. Ancak herkes hak sahibi olmakla tasarrufta bulunma yetkisine sahip olamaz. İslam hukuku gerek kişileri gerekse toplumu korumak için değişik düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden birisi de kişinin sefihliği gerekçesiyle hacredilmesidir.⁵⁰⁹ Buradaki amaç hem sefihlinin hem de toplumun mali çıkarını gözetmektir.

İslam dini, “kimin mülkiyetinde bulunursa bulunsun malda, servette diğerlerinin de hakları ve menfaatlerinin bulunduğu, bu sebeple mülkiyetin ve malın korunması sorumluluğuna bütün toplumun katılmasının gerekli olduğuna dikkat çekmiştir.”⁵¹⁰

İslam hukuku, kuralları itibarıyla her zaman toplumu ve toplumun bireylerini koruma altına almıştır. Normlarını koyarken hiçbir bireyin zarar görmemesini göz önünde bulundurmuş ve hem bireyi hem de toplumu korumayı sağlamıştır. Bu sayede de toplumun bütünlüğünü sağlamış ve oluşabilecek fitne ve fesâdın önüne set çekmiştir. Sefihlinin hacredilmesi düzenlemesiyle de hem sefih olan kişi hem de ailesi korunmuş ve sefihlinin topluma yük olmasının önüne geçilerek toplumun ıslâhı sağlanmıştır.

3.4. İslâmın Sonuçları

Yeryüzünü ıslâh ve imar etmenin dünyada mükâfatları olduğu gibi ahirette de mükâfatları vardır. Şimdi bunları Kur'an ayetleri ışığında açıklamaya gayret edeceğiz.

3.4.1. İslâmın Dünyevi Sonuçları

3.4.1.1. Rızkın Bollaşması

Allah, kendisine ibadette bulunan ihlâslı kullarına salih amellerde bulunmalarından dolayı türlü türlü nimetler bahşetmiştir. Kur'an'da bu nimetlerden şöyle söz edilmektedir:

⁵⁰⁹ Onur, “İslam Hukukunda Sefih Durumu ve Sefihlinin Hacri”, s. 115.

⁵¹⁰ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 18.

“Dedim ki: Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın.”⁵¹¹

Allah’a kullukta ihlâslı olmak ve dinî vecibeleri yerine getirmek rızkın bol olmasının sebebidir. Bu, kulun Rabbine karşı tövbe, istiğfarda bulunmasının ve salih ameller işlemesinin bir karşılığıdır. Fert Allah’a karşı saygılı olur, etrafındaki insanlara güven verir ve bütün işlerinde adaletli olursa Allah, ona yer ve gökyüzünün bütün imkânlarını sunar:

“Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, içinde denemek üzere nimetlere boğarız.”⁵¹²

Allah kullarına bol nimetler vermekle beraber onları imtihan da eder. Mümin kullarına iman ve itaatleri sebebiyle bol nimet verirken günah ve isyanları sebebiyle de günâhkar kullarını nimetlerden mahrum eder. Hz. Peygamber iyiliğin ömrü uzattığını ve duanın kaderi çevireceğine değinirken günahın da rızka mani olduğuna değinir.⁵¹³

3.4.1.2. Güven Ortamının Temini

Güvenlik arayışı, insanın dünyaya ilk geldiği günlerde başlayan ve hayatı boyunca devam eden bir ihtiyaçtır. Her insan kendisini üzüntü, kaygı ve korkudan kurtarıp ruhsal güvenlik ve rahatlık sağlayacak şekilde davranmaya çalışır. Üzüntü, kaygı ve korku doğuracak durumlardan kaçınır. Kendisini maddî ve manevî tehlikelerden korumaya gayret eder.⁵¹⁴

İslam; Allah’a karşı güven, O’nun rahmet ve himayesine karşı da itimad telkin etmekle, kişiye sürekli güven ve emniyet duygusu bahşeder. İşte bu güven dini inancın özelliklerindendir.⁵¹⁵ Nitekim iman kavramının anlamlarından biri de güven içinde olmaktır. Bu sebeple Allah’a iman edip salih amel işleyenler güven içinde olurlar. Zira gönüllerin ancak Allah’ı zikretmekle güven ve huzur bulacağı şu ayetle belirtilmektedir:

⁵¹¹ Nuh, 71/10-12.

⁵¹² Cin, 72/16.

⁵¹³ İbn-Mace, *Fiten*, IV, s. 369.

⁵¹⁴ Akbaş, “Kur’an’da İnsanın Mutluluğu”, s. 180.

⁵¹⁵ Seyyid Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, Çev. Ali Arslan, Beka Yayınları, İstanbul, 2019, s. 60.

*“Bunlar, iman edenler ve Allah’ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu!”*⁵¹⁶

İmanın verdiği güven lezzetini ancak Allah ile irtibatı güçlü olanlar bilir. İman edenler inançları sayesinde âlemde yalnız olmadıklarını ve diğer varlıklarla anlam kazandıklarını farkına varırlar. Çünkü etraflarında olanların yaratıcısı ve koruyucusu inandıkları Allah’tır. Nitekim Allah kendisine sadık olan kullarının kalplerine sükûnet, huzur ve güven duygularını yerleştirir. Kalplerindeki endişe, sıkıntı ve stresleri giderir. Kalplerini imanın nuruyla nurlandırır.⁵¹⁷

Mü’min Allah’ı zikretmekle sevap kazanır, kalbi güven ve huzur içinde olur. İman ve salih ameli karşılığında ise kendisine bol nimet ve hayırlarla dolu güzel bir yaşam verilir.⁵¹⁸

Allah, iman edip salih amel işleyen, Hz. Peygamber’in getirdiklerine inanan, dünya ve ahiret hayatındaki durumlarını islâm eden müminlerin durumlarını şöyle açıklamaktadır:

*“İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanların, Rabblerinden gelmiş bir gerçek olarak Muhammed’e indirilene inananların ise günahlarını affetmiş ve durumlarını düzeltmiştir.”*⁵¹⁹

3.4.1.3. Toplumun Birbirine Kenetlenmesi

Kur’an’ın birçok ayetinde Müslüman toplumun özelliklerinden bahsedilir. Kur’an’a göre İslam toplumu şu özelliklere sahip olmalıdır:

“Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve Rabblerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar. Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar. Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle

⁵¹⁶ Ra’d, 13/28-29.

⁵¹⁷ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr fî’l-Akîdeti ve’ş-Şerîati ve’l-Menhec*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 2009, C.13, s. 165.

⁵¹⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, C.13, s. 165.

⁵¹⁹ Muhammed, 47/2.

*kendilerini savunurlar. Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir.”*⁵²⁰

Bu ayetler İslam devleti kurulmadan önce inmiştir. Herhangi bir idari kuruluş olmamasına rağmen Müslüman toplumun işleri istişare ederek yürüttükleri görülmektedir. İstişare toplumun sağlıklı ve birbirine bağlı olmasında büyük bir öneme sahiptir. Yukarıdaki ayetler aynı zamanda Müslümanların günah sayılan her türlü fuhşiyattan uzak olduklarını, öfkelenediklerinde dahi bağışlayıcı olduklarını, infakta bulunduklarını, namazlarını eda ettiklerini, aff ve sabretmeyi tercih ettiklerini bildirmektedir. Bu sıfatların tümü İslam toplumunun salih ve birbirine bağlı olmasını sağlayan özelliklerdir.⁵²¹

Müslüman toplumun fertlerini birbirine kenetleyen bir diğer önemli ilke de Allah'ın bütün inananları kardeş kılmasıdır.⁵²² Din kardeşliği birlik, beraberlik, dayanışma ve yardımlaşma konusunda nesep kardeşliğinden daha önce gelir. Bunun en güzel örneğini Hz. Peygamber, Medine'de İslam devletinin temellerini atarken ensar ve muhacirleri kardeş ilan etmesiyle göstermiştir. Bu kardeşlik imanlarını güçlendirmiş, sevgi ve kardeşliği tesis etmiştir. Dünyada eşi ve benzeri görülmemiş bu dayanışma ve yardımlaşma ruhu halen de canlılığını korumaktadır. Allah her zaman inanan kullarına iman ettikten sonra iyilik ve takva üzerine yardımlaşmalarını, düşmanlık ve kötülükten uzak durmalarını emrederek toplumun ıslâhını gerçekleştirmelerini istemiştir.⁵²³

3.4.1.4. Adaletin Tesisi

“Ferdî ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî erdem anlamına gelen adalet, sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır.”⁵²⁴ İslam insani ilişkilerin tümünde, hâkim ve mâhkum arasındaki ilişkilerde hatta Müslüman ve kâfir arasındaki ilişkilerde bile adaletin sağlanmasını ister:

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin.

⁵²⁰ Şûrâ, 42/36-40.

⁵²¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C. 5, s. 316.

⁵²² Hucurat, 49/10.

⁵²³ Maide, 5/2.

⁵²⁴ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 229.

*Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur... Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir; onlar için bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır.*⁵²⁵

Adaletli olanlar ve düşmanları hakkında kalplerinde besledikleri öfke yüzünden haksızlık yapmayanlar Allah katında en üstün değere sahiptirler. Müminler, haksızlığı ortadan kaldırarak yerine hakkı ve adaleti getirmek, bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler. İman edip salih amel işleyenler sosyal düzenin temel unsuru olan adaleti sağlamak için çaba gösterirler. Asla adaleti çıkarlarına alet etmezler. Yakın uzak farketmeksizin kimseye haksızlık etmeden herkes için adaletin sağlanmasını isteyerek fert ve toplumun ıslâhını gerçekleştirirler.⁵²⁶

3.4.1.5. Dünyevi İktidar

Allah, Kur'an'da iman edip yararlı işler yapanları yeryüzüne hâkim kılacağını vaat ederek şöyle buyurmaktadır:

*“Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler.”*⁵²⁷

Bu ayette iman edip ve bu imanın gereğini yerine getirip salih amel işleyenlere Allah, yeryüzüne halife kılınma, kendileri için seçilen dinin yine kendilerine sağlamlaştırılacağı ve korkularından sonra güvene erdirilmeleri olmak üzere üç şeyi vaat etmektedir.

Yeryüzüne hâkim olma, iman etme ve salih amel işlemenin karşılığıdır. Bu, Allah'ın inanan kullarına bir va'didir. Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, adaleti tesis etmek, yeryüzünü imar etmek, şirk ve ifsâdı ortadan kaldırmak gibi ibadetlerin mükâfatı yeryüzüne halife kılınma olmuştur. Bu, Allah'ın mümin kullarına bir ikramıdır.⁵²⁸

⁵²⁵ Maide, 5/8-9.

⁵²⁶ Karaman vd. *Kur'an Yolu*, C. 2, s. 229.

⁵²⁷ Nur, 24/55.

⁵²⁸ Enbiya, 21/105.

3.4.2. Islâhın Uhrevi Sonuçları

3.4.2.1. Korku ve Hüzünden Emin Olma

İman etmek ve salih amel işlemek ahrette korku ve hüzünden emin olmanın temel şartıdır:

*“Şüphesiz, iman edenler, güzel şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin Rableri katında ecirleri vardır; onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”*⁵²⁹

Korku ve hüzünden emin olmanın iman ve salih amele bağlı olduğunu vurgulayan bir diğer ayet de şöyledir:

*“Şüphesiz, iman edenler;... Allah’a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*⁵³⁰

Kişi iman edip halini düzeltirse ahrette korku ve üzüntüden emin olacaktır:

*“Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve halini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*⁵³¹

Allah’tan korkan, günden sakınan ve kendini ıslâh edenlere de ahrette korku ve hüzn olmayacaktır:

*“Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslâh ederse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*⁵³²

Bu iki ayetten anlaşılmaktadır ki, korku ve üzüntüden emin olmak ferdin iman etmesine, Allah’tan korkup günahlardan uzak olmasına ve kendini de ıslâh etmesine bağlıdır.

3.4.2.2. Emeklerin Zayi Olmaması

Allah, günah işleyip tövbe edenleri affeder ve bunun karşılığını da fazlasıyla verir. Hiçbir kulunun hakkını zayi etmez, dualarını kabul eder. Fakat duaların

---

⁵²⁹ Bakara, 2/277.

⁵³⁰ Bakara, 2/62.

⁵³¹ En’am, 6/48.

⁵³² A’raf, 7/35.

kabulünü imana ve yararlı işler yapmaya bağlar. Allah, tövbe edip durumunu ıslâh edenlere mükâfat vereceğini vaat etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

*“Ancak tövbe edip hallerini düzelterler, Allah’a sınıksız bağlanıp dinlerini yalnızca O’na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir.”*⁵³³

Başka bir ayette de şöyle buyrulur: *“İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız.”*⁵³⁴

Allah, kitaba sarılıp namazı kılan, hem kendini hem de başkalarını ıslâh etmek için çaba harcayan muslihlerin ecirlerini zayi etmeyeceğini bildirmektedir:

*“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz.”*⁵³⁵

3.4.2.3. İyi İnsanlar Arasına Dâhil Edilme

Kur’an, Allah’a inanan ve faydalı işler yapan insanları salihler arasına koyacağını bildirmektedir:

*“İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız.”*⁵³⁶

Allah, iman edip salih amelde bulunanları erdemli insanlar arasına alacağını vaad etmektedir. “Erdemli insanlar” olarak tercüme edilen ayetteki sâlihînin tekili olan sâlih, “düzenli, uygun, iyi, doğru, yararlı, barışçı, uzlaşmacı” gibi anlamlara gelir. Hem eylemlerin hem de insanların sıfatı olarak kullanılır. Bu konudaki ayetler bir bütünlük içinde düşünüldüğünde sâlih kelimesinin, din ve dünya işlerinin hakkını vererek yapan, dünya ve ahirette huzurlu ve mutlu olmanın gerektirdiği şartları taşıyan insanı ifade ettiği ortaya çıkar.⁵³⁷

3.4.2.4. İlahî Rahmete Erme

İnanıp salih amel işleyenlere Allah merhametiyle muamele eder. Nitekim Kur’an bu durumla ilgili şöyle buyurmaktadır:

---

⁵³³ Nisa, 4/146.

⁵³⁴ Kehf, 18/88.

⁵³⁵ Kehf, 18/30.

⁵³⁶ Ankebut, 29/9.

⁵³⁷ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 4, s. 258.

*“İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları sorarsan rableri onları rahmet deryasına daldıracak.”*⁵³⁸

Allah’ın rahmet deryasına dalmak büyük bir başarıdır. Dünyada iken iman eden ve imanlarının gereğini yerine getirenler ahirette Allah’ın rahmet deryasında gark olacaklardır.

Allah, kullarına farklı şekillerde rahmet etmektedir. Bunlardan birisi onların hidayetine ve dolayısıyla ıslâhına vesile olan peygamberler göndermesi şeklinde olurken; bir diğeri ise onlara ihsanda bulunması ve bol rızık vermesi şeklindedir.⁵³⁹

Allah’ın rahmetine dâhil olmanın temel şartı O’na inanmakla beraber O’na sınımsız sarılmaktır:

*“Allah’a iman edip O’na sınımsız sarılanlara gelince, Allah onları, kendinden bir rahmet ve lütf içine daldıracak ve onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletacaktır.”*⁵⁴⁰

Allah, insanın putlara, hayvanlara ve imanı dışlayan her sakat düşünceye sarılmak yerine Allah’a sarılmasını, gönderdiği dine sınımsız tutunmasını tavsiye etmektedir. Rahmetinden istifade etmesini de buna bağlamaktadır. Çünkü insan, Allah’ın rahmetiyle esirgenir. Hidayetiyle de doğruyu, güzeli, iyiyi bilir ve yaşar.⁵⁴¹

3.4.2.5. En Güzel Mükâfat: Cennet

Kur’an’da imandan sonra salih amel işleyenlere verilecek mükâfâtın cennet ve nimetleri olacağı bildirilmektedir:

*“Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler...Hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah’ın, kullarına vaad ettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir.”*⁵⁴²

*“Kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler.”*⁵⁴³

Bu konudaki ayetlerin sayısı oldukça fazladır.⁵⁴⁴ İman edip salih amelde bulunanlara cennetin nimetleri verilecektir. Kur’an’da vurgulanan ortak nokta

⁵³⁸ Câsiye, 45/30.

⁵³⁹ Dumlu, *Kur’an’da Salah Meselesi*, s. 225.

⁵⁴⁰ Nisa, 4/175.

⁵⁴¹ Karaman vd. *Kur’an Yolu*, C. 2, s. 196.

⁵⁴² Meryem, 19/60-61.

⁵⁴³ Mümin, 40/40.

cennetliklerin orada ebedi kalacağıdır. Kur'an cennetliklerin cennetin nimetlerine kavuşacaklarını Rablerinin yanında diledikleri her şeyi bulacaklarını ifade etmektedir.⁵⁴⁵

Allah, inanan ve iyi işler yapan müminlere üstün dereceler vaat etmektedir:

*“Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır.”*⁵⁴⁶

Bir sonraki ayette ise bu üstün dereceler ne olduğu açıklanmaktadır:

*“İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur.”*⁵⁴⁷

SONUÇ

Kur'an'a göre yeryüzü insanın hizmetine verilmiş, ona yeryüzünde sayısız nimetler lutfedilmiştir. İnsan bu nimetlerden, aşırıya gitmemek şartıyla dengeli bir şekilde istifade etmek durumundadır. Bu durum insan ve tabiat arasındaki denge biçiminde de yorumlanabilmektedir. Fakat insan ve tabiat arasındaki denge son asırlarda bir yandan aşırı silahlanma, fabrika atıkları, canlıların kopyalanması, teknolojik kirlilik vb. şeylerle bozulurken; öbür taraftan batıda aile hayatını mahveden sapkınlıklar, zina, kumar ve alkol gibi unsurlar, toplumların ahlakî açıdan bozulmasına zemin hazırlamıştır.

Kur'an'a göre bu bozulmanın sebebi insanın kendi eliyle yapıp ettikleridir. Kur'an, insan kaynaklı bu bozulmaları fesâd kavramıyla açıklamaktadır. Fesâd kavramı Kur'an'da temel olarak bozgunculuk ve sapkınlık anlamlarında kullanılır. İnsanın yaratılışı öncesinde ise bu kavram, yine onun hakkında gündeme gelmiştir. Allah ile melekler arasında geçen diyalogda, meleklerin Allah'ın yeryüzünde bir halife yaratacağını öğrendiklerinde, “Yeryüzünde fesât çıkaracak birisini mi yaratacaksın?” şeklinde bir ifade kullanmışlardır. Kur'an, haksız yere cana kıyma, ölçü ve tartıda hile yapma, savaş, hırsızlık, eşcinsellik, ürün ve nesillerin telefı, sıra-ı rahmi kesme, insanları sınıflara ayırma vb. şeyleri fesâd saymıştır. Allah tarafından

---

⁵⁴⁴ Hac, 22/14; Muhammed, 47/12; İbrahim, 14/23; Bakara, 2/25; Ankebut, 29/58.

⁵⁴⁵ Dumlu, *Kur'an'da Salah Meselesi*, s. 215.

⁵⁴⁶ Tâha, 20/75.

⁵⁴⁷ Tâha, 20/76.

gönderilen peygamberler, ilahî mesajı tesis etmek için fesâdın bu çeşitleri ile mücadele etmiş, fert ve toplumu ıslâh etmek için büyük çaba göstermişlerdir.

Fesâd, başta insanın kendisi olmak üzere her alanda meydana gelen bozulma, çözülme, ölçü ve dengeden sapma, faydalı olma özelliğini kaybetme, fitrattan uzaklaşma gibi olumsuz anlamların tamamını kapsar. İnsanın zaafiyetleri, içindeki kötü duyguları, heva ve arzuları, tağutlar, adalet duygularını yitirmiş idareciler ve sahip olduğu imkânlar sebebiyle şımarıp müstekbirleşenler, fesâdın en önemli faktörleri olmuşlardır.

Toplumların ıslâh ve ifsâdına birinci derecede etki eden temel unsur insandır. İnsanın fesâda uğraması ve müfsit olması, toplumu ve çevreyi de ifsâd edeceğinden, öncelikle bireyin fesâda karşı uyarılması ve korunması gerekir. Kur'an, insanı toplum olarak da muhatap alır ve tüm toplumun sorumluluğuna dikkat çekerek sadece bireyi değil toplumun tamamını ıslâh etmeyi hedefler.

Sınırsız isteklerini ve doyumsuz hırslarını tatmin etme peşinde koşan insan kendi elleriyle kendisine nimet ve menfaat olarak sunulan tabiatı tahrip etmesinin cezasını yine kendisi çekmektedir. Kur'an, insanlığın faydasına olmak üzere var olan imkânları daha da geliştirmeyi ve büyütmeyi tavsiye etmiştir. Fakat daha lüks ve rahat yaşam adına, sorumsuzca çevreyi tahrip etmeye izin vermemiştir. Bu tehlikeye karşı Kur'an, kâinatın Allah'ın bir ayeti olduğunu hatırlatarak tabiatın korunmasını sağlamayı önermektedir.

İnsan, bozguncu bir tabiata sahip olsa da manevî ve ahlâkî bir eğitimle ıslâh edilebilecek bir potansiyele de sahiptir. Bunun için de şirk, küfür ve nifaka karşı sürekli uyarılmalıdır. Çünkü onu fesâda sevkeden şey inancının, ahlâkının ve niyetinin bozuk olmasıdır. İnsandaki bu bozulmalar, sosyal ve doğal çevreye fesâd olarak yansyacağından önce insan birey olarak ıslâh edilmelidir. Daha sonra da bu ıslâh topluma yayılmalıdır.

Fesâd, sadece belirli bir toplum ve döneme ait olan bir sorun da değildir. İnsan var olduğu sürece fesâd devam edecek olan bir tehliktir. Bu sebeple Kur'an, fesâd konusunu bütün toplumları ve çağları dikkate alarak ele almış, bu konuda insanın ve toplumun sahih bir inanca sahip olmasının gereğine işaret etmiştir. Çünkü toplum inanç bakımından düzelmeden amel ve davranış bakımından düzelmeyecektir.

Kur'an'a göre mutlak muslih, Allah'tır. Bunun yanında peygamberler ve diğer insanların da birer muslih oldukları zikredilmektedir. Islâh görevini üstlenenlerin, ailenin ıslâhından tutun da bütün toplumu oluşturan fertlerin ıslâhı için gayret ve faaliyet içinde olmaları gerekmektedir. Muslihler bu gayret ve çabaları ile müfsit ve zorba insanlardan ayrılırlar. Çünkü onlar ne müfsitlerin yaptığı gibi insanları bozarak ve ifsâd ederek ne de zorbaların yaptığı gibi ezerek boyun eğdirirler. İnsanları teşvik ederek ve özendirerek ıslâh etme yolunu benimserler.

Kur'an'da toplumun ıslâhına yönelik olarak fert ve onun toplumdaki yerine işaret edilmektedir. Bu bakımdan da toplumun çekirdeğini oluşturan ailede, eşler arasında anlaşmazlıkların giderilmesi ile ailenin sağlam bir temele oturtulması istenmektedir. Böylece çocuklar dâhil bütün aile üyelerinin huzur ve güven içinde büyümeleri hedeflenmektedir. Bu sayede de toplumda sorunlu insanların azaltılması ön planda tutulmaktadır. Kur'an'ın, öksüzlerin ve kimsesiz insanların korunması ve eğitilmesine yönelik mesajları da bu açıdan önem arz etmektedir.

Kur'an'ın ıslâh yöntemi tedrici olmuştur. Buna fert açısından bakıldığında onu saadete erdirecek yollar gösterilmektedir. Kişi bu yolları takip ettiği takdirde hem bu dünyada başarılı olacak hem de ahirette ebedi mutluluğa erişecektir. Toplum açısından baktığımızda ise dengeli ve ahlâklı bir toplumun nasıl olması gerektiğini ana unsurları itibariyle ortaya koymaktadır. Bununla beraber Kur'an, fert ve toplumun güven içinde olması için iman edenlere kendi aralarında son derece merhametli bir tavır içinde olmaları gerektiğini öğütlemektedir.

Kur'an ıslâh olan ve ıslâh edenlere, ebedi mutluluk yurdu cenneti ve nimetlerini vaat etmektedir. İfsâd edenlerin ise başışlanmayacaklarını ve hem kendilerinin hem de yoldan saptırdıklarının günahını üstlenmelerinden dolayı kat kat azaba uğrayacaklarını haber verir. Allah, kimseye zulmedecek değildir. Hak edene hak ettiğini vermek O'nun adalet ilkesinin gereğidir. Bu sebeple muslihlere olan cenneti, müfsitlere de cehennemi uygun görmüştür.

KAYNAKÇA

Abdulbâki, Muhammed Fuat; *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.

Acar, Ali; “Faiz ve Toplum İlişkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Konya, 2010.

Akbaş, Ahmet, *Kur’an’da İnsanın Mutluluğu*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2015, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Akgül, Muhittin; “Toplumu Islahta Kur’an’ın Öngördüğü Bazı İlkeler”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 1, Ankara, 1998.

Alkan, Ersoy Özmen, *Tehdit Algısının Toplumsal Değişmeye etkisi*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Altuntaş, Abdurrahman “Kur’an’da İnsanın Sâlih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, Gümüşhane, 2018.

Âlûsî, Şehâbeddîn Muhammed; *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Armağan, Mustafa “Birey”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt. I, Risale Yayınevi, İstanbul, 1990.

Arslan, Cahit; *Sosyolojiye Giriş*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016.

Baktır, Mustafa; “İçki”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Bardakoğlu, Ali; “Ceza”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Bardakoğlu, Ali; “Eşkîya”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Bardakoğlu, Ali; “Katil”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Bardakoğlu, Ali; *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2017.

Başer, Alev Erkilet, *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.

Batuk, Cengiz; “Nemrud”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, 1999.

Bebek, Adil; “Ceza”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd; *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru İhya-ı't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Buharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh; *Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Tûkî'n-Necât, 2001.

Çağırıcı, Mustafa; “Fitne” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Çelebi, İlyas; “Ye'cûc ve Me'cûc”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Çelik, Ahmet; “Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur'an Kıssâları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 22, Erzurum, 2004.

Çelik, Celâleddin, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

Çelik, Celaledin; “Kur'an'da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler Araştırma Dizisi*, Sayı 12, Konya, 2003.

Çelik, Hüseyin; “Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islâh Etmesi”, *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları*, Çorum, 2013.

Çetinkaya, Gökhan, *İslâm ve Modernleşme*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâmî Araştırmaları Merkezi Yay. İstanbul 1997.

Dağcı, Şamil; “Kıyas”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Demirbaş, Oktay, *Kur'an'da Fitne Kavramının Semantik Tahlili*, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2004, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Demirci, Sabri, “Kur'an-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Ğayb Tefsir'inde Râzî'nin Yaklaşımı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:5, Erzincan, 2015.

Doğan, İsmail *Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar)*, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2009.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınevi, 8. Baskı, Ankara 1990.

Dumlu, Ömer; *Kur'an'da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.

Durmuş, Arslan, *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği* Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 1999, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Düzgün, Şaban Ali; *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.

El-Askerî, Ebû Hilâl, *Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*, Çev. Veysel Akdoğan, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017.

El-Cevherî, İsmail b. Muhammed es-Sıhah *Tâcu'l-Luğa ve Sıhah'l-Arabî*, I-VI, tah: Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-İlm Li'l-Melayin, Beyrut 1979, II/519.

El-Hilalî, Mecdî; *Islah Yolu*, Çev. Seyit Halit İlcihan, Beka Yayınevi, İstanbul, 2017.

Ergil, Doğu *Toplum ve İnsan*, Turhan Yayınevi, Ankara 1984.

ez-Zebîdî, Ebu'l Fayd Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasîtî, *Tâcu'l Arus*, I-X, Daru's-Sadr, Beyrut, 1306, II/452.

Ez-Zuhayli, Muhammed Mustafa, *et-Tederrüc fi't-Teşri' ve' t-Tatbik fi's-Seriatî'l-İslamiyye*, 1. Baskı, İdaretü'l-Buhus ve'd-Dirase, Kuveyt, 2000.

Fitcher, Joseph *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

Günay, Hacı Mehmet; “Nüşuz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

Güneş, H.Nihat, *Modernizmden Postmodernizme Türkiye'de Kültürel Yabancılaşma Sorunu*, Mersin Üniversitesi SBE, Mersin 2004 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Harman, Ömer Faruk; “Benîsrail”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.

Harman, Ömer Faruk; “Fıravun”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Harman, Ömer Faruk; “Karun”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Harman, Ömer Faruk; “Lût”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Izutsu, Toshihiko; *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, trs. III, 335.

İbn-i Kesîr, Ebü'l-Fida; *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman; *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Lübnan 2009.

Kalın, Faiz, “Kur'an'a Göre Eğitim ve Öğretimin Temel Kriterleri” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, Sayı:3 Erzurum, 2002.

Kallek, Cengiz; “İsraf”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.

Karakaş, Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2017.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıci, İbrahim Kâfi, Dönmez, Sadrettin, Gümüş; *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Karapınar, Leyla, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Karslı, İbrahim H; *Vahyin Aydınlığında Yürümek*, DİB Yayınları, Ankara, 2015.

Kasapoğlu, Abdurrahman; “Kur'an'da Sosyal Değişim”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 12, Malatya, 2013.

Kaya, Yaşar, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Turan Yayınevi, İstanbul, 2003.

Kayadibi, Fahri, “İslam'ın Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, İstanbul, 2001.

Kayadibi, Fahri, “Kur'an'ın'ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya verdiği Önem ” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, 2006.

Kayhan, Veli, “Kur'an'a Göre İsraf ve İktisat”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 2, Kayseri, 2006.

Kaynak, Çiğdem Can, “Kur’an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, Erzurum, 2020.

Kazan, Ramazan; “Alkollü ve Uyuşturucu Maddelere Karşı İslam’ın Tavrı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Isparta, 2001.

Kazancıoğlu, Özlem, *Modernizmden Postmodernizme Toplumsal Değişme*, Avrasya Üniversitesi, SBE, Trabzon 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kemerli, Halil; *Devr-i İfsat*, Bahâ Yayınları, Bursa, 2018,

Keskin, Hasan; *Kur’an’da Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

Kırılmaz, Harun ve Ayparçası, Fatma; “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları”, *İnsan ve İnsan*, Yıl 3, Sayı 8, Bahar 2016.

Koçak, Orhan, *Modernizm ve Postmodernizm*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1992.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed; *el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dârü’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kahire 1964.

Kutluer, İlhan; “Fesâd”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Kutub, Seyyid; *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2003.

Kutub, Seyyid; *İslâm’da Sosyal Adâlet*, Çev. Beşir Eryarsoy, Beka Yayınevi, İstanbul 1980.

Kutub, Seyyid; *Cihan Sulhu ve İslam*, Çev. Ali Arslan, Beka Yayınları, İstanbul, 2019.

Maşalı, Münteha; “Ölüm Cezası”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

Merad, Ali; Islâh, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIX, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

Müslim, İbnu’l-Haccâc Ebu’l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî; *Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut.

Okumuş, Ejder; *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Okumuş, Ejder; *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Onur, Mehmet Onur, “ İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacrî”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, Kilis, 2016.

Özdemir, Mahmut, “Faiz Kavramına İslamî Bir Yaklaşım”, *Eskiye Dergisi*, Sayı 8, Kırıkkale, 2010.

Özdemir, Şuayıp, “Kur’an’da Islah Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı 2, Ankara, 2003.

Özsoy, İsamil; “Faiz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Pala, İskender; “Sedd-i İskender”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Perşembe, Erkan, “Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Sayı; 14-15, Samsun, 2003.

Perşembe, Erkan, *Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri (Ordu İlinin İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması)*, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1991, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Râgıb el-İsfehani, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredat fî Garibul-Kur’an*, Çev. Yusuf Tüker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.

Razî, Fahreddin, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981.

Solmaz, Mekki; “Tedebbür’ün Mahiyeti, Birey ve Toplum Islâhı Açısından Önemi”, *Batman Akademi Dergisi*, Sayı 1, Batman, 2020.

Soysaldı, Mehmet, “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 18-19, Samsun, 2005.

Sunar, Lütfi *Değişim Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Sosyoloji Lisans Programı, İstanbul, 2021.

Şafak, Ali; “Bağy”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Şentürk, Lütfü; “Zina ve Fuhuş Toplumun Temelini Sarsar”, *Diyanet Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1991.

Şeriati, Ali, *Medeniyet ve Modernizm*, Çev. Fatih Selim ve Abdurrahman Aslan, Düşünce Yayınevi, İstanbul 1980.

Tâberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Hicr, Kahire, 2001.

Tahânevî, Muhammed Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, Tahkik: Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996.

Tirmizî, Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk; *Sünenu Tirmizî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Turgay, Nurettin; “Kur'an'da Mütref Kavramı”, *Bilimname Dergisi*, Sayı 1, Diyarbakır, 2007.

Ulaşır, Erkan, *Toplumsal Değişme ve Dini Hayat (Vezirköprü Örneği)* On Dokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 2014, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Uludağ, Süleyman, *İbn Haldun*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Ünal, Necdet; “Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Çanakkale, 2011.

Vanlıoğlu, Ahmet; “Zina ve Zararları”, *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı 4, Ankara, 1992.

Vatandaş, Celalettin, “Kur'an'ın Hayata Müdahalesi”, *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Risalet*, Fecr Yayınları, Samsun, 2008.

Yaşar, Yılmaz, *Polis Meslek Hukuku*, Mustafa Kitabevi, Ankara, 2006.

Yaşaroğlu, M. Kamil; “Livata”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler; İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

Yıldırım, Dursun Ali, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesad*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Yıldırım, Dursun Ali; “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, Şırnak, 2016.

Yıldız, Hasan, “Postmodernizm Nedir?” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, Kütahya, 2005.

Yüksel, Yakup; “Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Tekirdağ, 2020.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed; *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmıdî't-Tenzîl ve Uyûni'l Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dârü Kitabı'l-Arabî, Beyrut 1987.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed; *Esâsü'l Belağâ*, Dâru Sadr-Dâru Beyrut, Beyrut, 1965.

Zuhaylî Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2009.

